

Forssan kirkon rakennushistoriaselvitys

Joona Saarela ja Riina Harjuniemi 2025

Forssan kirkon rakennushistoriaselvitys

Tilaaja:	Forssan seurakunta
Tekijät:	Osa 1: Joona Saarela Rakennusarkkitehtiopiskelija (TAMK)
	Osa 2: Riina Harjuniemi Rakennusarkkitehtiopiskelija (TAMK)
Valmistunut:	5.11.2025 (osa 1, s. 1–61) 27.12.2025 (osa 2, s. 62-123)
Työn ohjaaja:	Minna Nyström (TAMK)
Kansikuva:	Forssan kirkko syyskuussa 2025
Kuvat:	Saarela/Harjuniemi
	Ulkopuoliset kuvien lähteet on mainittu kuvateksteissä

Sisällysluettelo

Johdanto 5

Perustiedot 6

Osa 1. Kirkon historia 7

Paikallishistoria 8

- Forssan tehdaskylän synty 8
- Forssan seurakunnan perustaminen 10
- Seurakunnan rakennushankkeet 11

Kalliomäen historia 13

Kirkon suunnittelu 14

- Ensimmäiset versiot 14
- D-ehdotus 17
- Arkkitehti Josef Stenbäck 18

Kirkon rakentaminen 19

- Rakennustyöt vuosina 1914–1916 19
- Väliaikainen kirkko 19
- Rakennustyöt vuonna 1917 21
- Forssan Osakeyhtiön lahjoitukset 22
- Käyttöön vihkiminen 1918 23

Kirkon muutosvaiheet 25

1920-luku 25

- Piha 1920–1923 25
- Kirkonkellot 1922 25
- Alttaritaulun lasimaalaukset 1923 25
- Sähkötyöt 1924 26
- Aita ja portti 1924 26
- Sisämaalaus 1927 26

1950-luku 27

- Lämmityslaitteet 1950 27
- Julkisivut ja kellotaulut 1952 27
- Kuparikatto 1957 28
- Urkujen peruskorjaus 1959 28

1970-luku 29

- Ulkoportaat 1970 29
- Luiska 1972 29
- Sähkötyöt 1975 30
- Akustiikka 1975 30
- Maalaustyöt 1975–1976 31
- Urkujen uusiminen 1979 32
- WC ja siivouskomero 1979 33
- Piha- ja julkisivuvalaistus 1979 34

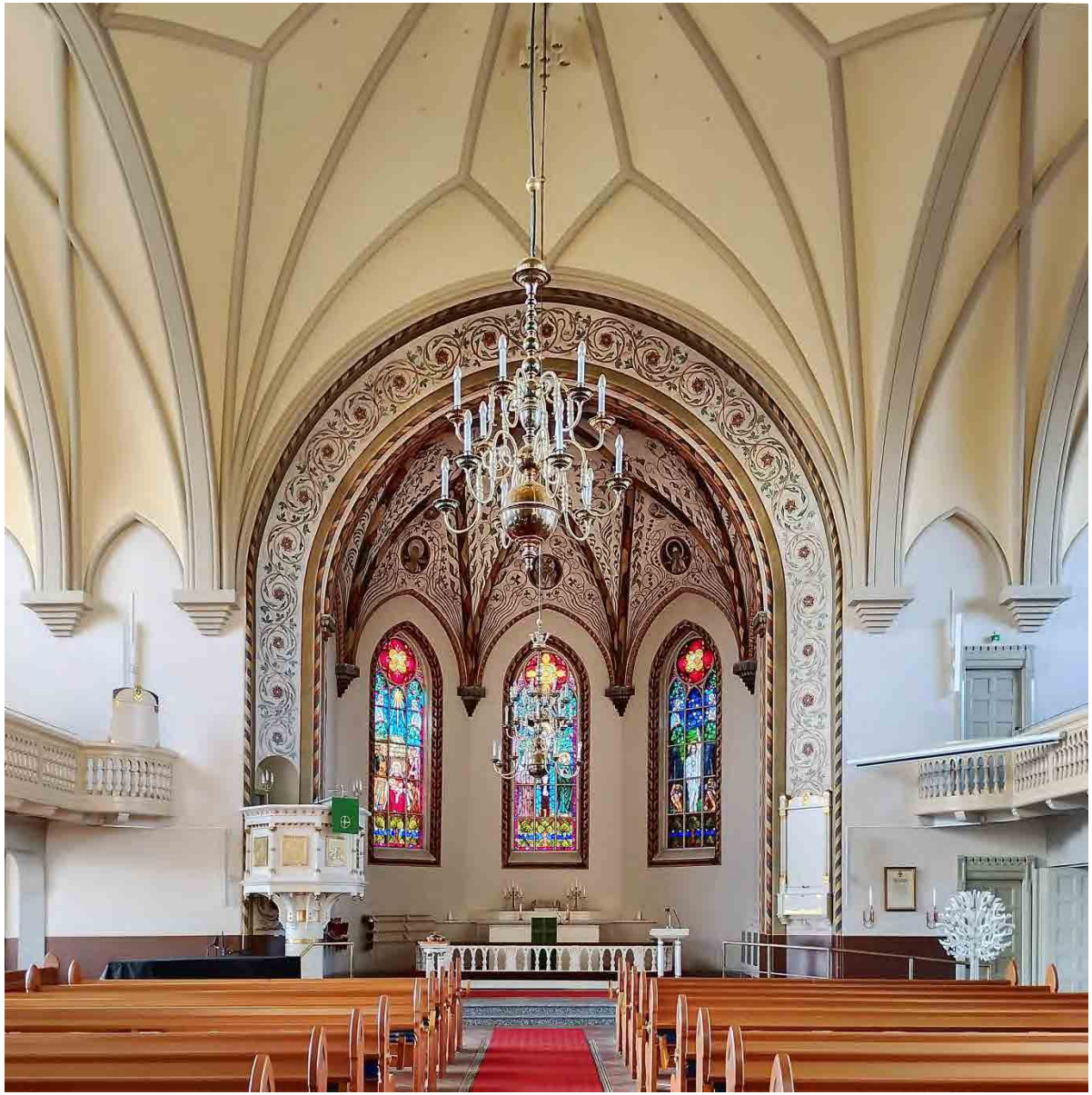
1980-luku 35

- Porrashuone kellariin 1982 35
- Yhtiönkadun jatke 1985 37
- Valaistus ja talotekniikka 1988 38

1990-luku 40

- Kuntoarvio 1996 40
- Peruskorjauksen suunnittelu 1997 40
- Korjaussuunnitelman versio 1 41
- Peruskorjaus 1998 42

2000-luku 46
Piha 2000 46
Julkisivut ja kellotorni 2006 48
2010-luku 52
Ehtoollispöytä 2010 52
IV-kuntotutkimus 2010 52
Ilmanvaihto 2015 52
Kosteudenmittaukset 2015 52
Sokkelin vesieristeet 2015 54
Sisäseinien puhdistus 2015 55
Katselmus 2016 55
Kellokoneiston kunnostus 2017 55
2020-luku 56
Urkujen peruskorjaus 2020 56
Kellotornin soittoluukut 2021 56
Lumiesteet 2025 57
Lähteet 58

Osa 2. Nykytila ja säilyneisyys 62
Ympäristö 63
Ympäröivä kaupunkirakenne 63
Pihapiiri 64
Alueen kaavat 66
Maakuntakaava 66
Yleiskaava 67
Asemakaava 68
Ulkoasu ja rakenteet 69
Julkisivut 69
Ulko-ovet 73
Ikkunat 76
Rakenteet 80
Sisätilat 81
Päätilat 81
Sakasti ja sosiaalitilat 88
Liikennetilat ja varastot 90
Pintamateriaalit 95
Väliovet 99
Irtaimisto 102
Kalusteet 102
Taide- ja koriste-esineet 111
Valaisimet 115
Arkkitehtuuri, arvot ja säilyneisyys 117
Arkkitehtuuri 117
Arvot ja säilyneisyys 117
Lähteet 121

Johdanto

Rakennushistoriallisen selvityksen kohteena on vuonna 1917 valmistunut Forssan kirkko. Arkkitehti Josef Stenbäckin suunnittelema punatiilinen kirkko yhdistää uusgoottilaista ja kansallisromanttista tyyliä. Kirkko rakennettiin Suomen ollessa vielä autonominen suuriruhtinaskunta ja käyttöön vihkimisensä aikana vuonna 1918 Suomi oli ehtinyt itsenäistyä.

Selvitys on tehty kahdessa osassa ja se toimii tekijöille rakennusarkkitehtitutkinnon opinnäytetyönä. Joona Saarela käsittelee ensimmäisessä osassa paikallishistoriaa, kirkon rakentamisvaihetta sekä muutoksia 2020-luvulle saakka. Toisessa osassa Riina Harjuniemi tutkii kirkon nykytilaa, historiallisia kerrostumia ja säilyneisyyttä.

Asiakirja toimii apuvälineenä esimerkiksi kirkon tulevissa korjaus- ja muutossuunnitteluissa, säilyvyyden ylläpidossa, suojelussa sekä alueen kaavoituksessa. Kirkon ja sen lähiympäristön tiedot on kerätty yhdistelemällä arkisto- ja kenttätutkimustyötä aikavälillä 9.2024–10.2025. Lähteisiin ja kuviin on viitattu tarkemmin Tampereen ammattikorkeakoulun käytäntöä noudattavissa opinnäytetöiden raporteissa.

Perustiedot

Kohde:	Forssan kirkko
Omistaja:	Forssan seurakunta
Kaupunginosa:	Linikkala, 30100 Forssa
Katuosoite:	I Linja 4
Kortteli:	74
Tonttinumero:	5:63
Kiinteistötunnus:	61-408-5-63
Suunnittelija:	Josef Stenbäck
Valmistumisvuosi:	1917
Käyttöön vihkiminen:	1918
Kerrosala:	488 m^2
Bruttoala:	959 m^2
Tilavuus:	11 000 m^3
Kerrosluku:	2 (+ kellari)
Kellotornin korkeus:	45 m (ristin huippuun 47,7 m)
Runko:	Tiili
Julkisivumateriaali:	Tiili
Katto:	Saumattu kuparipelti
Lämmönlähde:	Kaukolämpö
Nykykäyttö:	Kirkko
Suojelutilanne:	Suojelumääräys SR-24
Lähde:	Keskusta VI C 15.5.2012
	Asemakaavamuutos
	Huoltokirja (Puhtila 1999)

Joona Saarela 2025

Paikallishistoria

Forssan tehdaskylän synty

Alun perin Ruotsista muuttanut Axel Wilhelm Wahren sai senaatilta vuonna 1847 luvan perustaa Kehruutehtaan Loimijoen kosken varteen. Aikaisemmin paikalla oli toiminut Wahrenin vuonna 1846 rakennuttama Kuhalan tuulimylly, jonka yhteyteen nyt sai rakentaa tehdaslaitoksen. Tarkoituksena oli tuottaa vesi- tai höyryvoiman avulla verka- ja puuvillakankaita tehokkaasti.

Myllyä rakentaessa Wahren oli jo suunnitellut puuvillakehräämöä. Sopimus puuvillan kehruuyhtiöstä allekirjoitettiin 28.12.1847 ja tehdasta alettiin rakentaa vuonna 1848. Tiilisen tehdasrakennuksen lisäksi puisia asuintaloja rakennettiin tuleville tehdastyöntekijöille.

Kehräämön toiminta alkoi vuonna 1849, jolloin siellä työskenteli noin 70 henkilöä. Vuoteen 1852 mennessä kehräämön työntekijämäärä oli kasvanut 250:een. Tuolloin Forssa oli Hämeen läänin suurin teollisuuspaikkakunta nettovoittoa tuottavalla kehruutehtaallaan. Wahren perusti yhdessä saksalaisen kauppaneuvos Carl Zuhrin kanssa yhtiön uutta kutomoa varten. Wahren sai senaatilta 14.6.1854 oikeuden perustaa puuvillakutomon, jonka toiminimeksi tuli Wahren & Kumpp. Syksyllä 1856 kankaiden kudonta saatiin aloitettua. Kehräämö ja Viksbergin kutomo päätettiin yhdistää vuonna 1859, jolloin tehtaiden uudeksi viralliseksi omistajaksi tuli Forssan Osakeyhtiö. Kehittyneestä tehdaskylästä kirjoitettiin 1880-luvun sanomalehdissä positiiviseen sävyyn.

Kuva 1. Forssan vanha kehräämö Loimijoelta päin katsottuna maaliskuussa 2025.

Forssan punatiiliset tehdasrakennukset, erityisesti niiden tornit sekä piiput näkyivät jo kauas tehdaskylään saapuville. Tuolloin tehtaan lähistöllä asui vähintään 2000 ihmistä, joten se alkoi aikalaisten silmin näyttää jo suurelta kaupungilta.

(Peltovuori 1993, Merilä 2013)

Wahrenin menehdyttyä vuonna 1885 Forssan Osakeyhtiön isännöitsijän rooli siirtyi insinööri August Borgströmille. Hänen aikanaan vuosina 1885–1899 oli suotuisat suhdanteet, vaikka vienti Venäjälle olikin vähentynyt tulliasetusten myötä. Forssan Osakeyhtiön toinen isännöitsijä Borgström menehtyi vuonna 1899, jolloin pohdittiin uutta isännöitsijää tehtaille.

Vapaaherra Karl Evert Palménia pyydettiin yhtiön isännöitsijäksi, ja hän toimi Forssa-yhtiön johtajana vuosina 1899–1919. Samoihin aikoihin Suomessa vallitsi poliittisesti ja taloudellisesti epävarmat ajat. (Peltovuori 1993)

Kuva 2. Forssan kehräämöalue maaliskuussa 2025.

Kuva 3. Ilmakuva Viksbergin alueelle rakennetusta kutomosta (Veljekset Karhumäki Oy 1927).

Forssan seurakunnan perustaminen

Forssalaiset alkoivat vähitellen tavoitella oman seurakunnan perustamista 1880-luvulla. Vuoden 1887 kirkonkokouksen myötä yhtiön uusi isännöitsijä August Borgström ryhtyi selvittämään Forssan tehdasseurakunnan perustamisen mahdollisuutta.

Forssan seurakunnan perustamista ajava rakennuskomitea piti ensimmäisen kokouksen 9.8.1888. Komitea koostui puoliksi forssalaisista ja puoliksi tammelalaisista. Kauppaneuvos Wahren oli aikaisemmin ehdottanut Kalliomäen lounaispuolella sijainnutta tonttia kirkon rakennuspaikaksi. Tulevan tehdasseurakunnan hautausmaan paikka päätettiin samaan aikaan.

Vähitellen Borgström alkoi pohtia hanketta ei pelkästään tehdasseurakunnan perustamisena, vaan Tammelan seurakunnasta jopa erilliseksi kirkkoherrakunnaksi erottamisena.

Kirkonkokouksessa 24.5.1891 esitettiin Borgströmin laajempi ehdotus, joka poikkesi komitean valmistelemasta esityksestä. August Borgströmin anomus oli muuttunut merkittävästi alkuperäisestä, joten asia täytyi tuomiokapitulin päätöksestä lykätä uuden kirkonkokouksen käsiteltäväksi.

Tammelan kirkonkokoukseen 28.12.1898 oli saapunut noin 500 henkilöä. Forssan työväestöä oli paljon edustamassa valtakirjoineen, sillä kahdeksan kilometrin matka Tammelan kirkolle alkoi osoittautua yhä vaivalloisemmaksi erityisesti työpäivien aikana. Kokouksen ongelmana oli sen järjestäminen pian joulun jälkeen.

Jotkut osapuolet eivät olleet ehtineet perehtyä aikaisemmassa kirkonkokouksessa tehtyyn päätöksen. Asianajaja Kyander ehdotti kokouksen siirtämistä eteenpäin, jotta seurakunnasta ehdittäisiin valita komitean jäsenet pohtimaan tarkemmin aihetta sekä tekemään ehdotuksen. (Aaltonen 1947)

Kuva 4. Forssan väliaikaisena kirkkona ja myöhemmin seurakuntatalona toiminut Kuhalan rukoushuone (Forssan museo n.d.).

Joulukuussa 1898 pidetyn kirkonkokouksen päätöksestä Porvoon tuomiokapitulille omat valituksensa tekivät kauppaneuvos Borgström ja tuomari V. Kyander. He anoivat asian palauttamista kirkonkokouksen käsiteltäväksi, mutta tällä kertaa komitea valmistelisi ehdotukset. Tuomiokapituli määräsikin valitusten perusteella uuden kirkonkokouksen pidettäväksi. Tammelan kirkonkokous pidettiin seuraavan kerran 16.7.1899, johon oli nyt tuomiokapitulin määräyksestä asetettu komitea.

Ehdotuksessa oli nyt asianmukaisesti käsitelty menettelyt erossa ja molempien seurakuntien maksuvelvollisuudet. Ehdotus jätettiin komitean pohdittavaksi noin kolmen kuukauden ajaksi. Komitea päätyi ratkaisuun, jossa sekä Tammelan että Forssan seurakuntaan asetettaisiin kaksi pappia.

Komitea laati Forssan seurakunnan menoarvion. Forssan Osakeyhtiö lupasi luovuttaa seurakunnalle tontin kirkolle ja pappilalle, hautausmaa-alueen sekä yhteensä neljä hehtaaria viljelys- ja laidunmaata kirkkoherran virkataloa varten. Komitea laski rakennuskulujen nousevan 133 000 markkaan, josta 100 000 mk kuluisi kirkon ja 20 000 mk pappilan rakentamiseen.

Porvoon tuomiokapituli lähetti Tammelan seurakunnan jakoa ja Forssan seurakunnan perustamista käsittelevät asiakirjat senaattiin 10.3.1900. Senaatti lähetti päätöksen 22.1.1901, jota voidaan pitää Forssan seurakunnan itsenäisyyden peruskirjana. (Aaltonen 1947)

Seurakunnan rakennushankkeet

Vaikka itsenäinen Forssan seurakunta oli tunnustettu vuonna 1901, varsinaista toimintaa ei pystytty aloittamaan moneen vuoteen ennen kirkkoherranvaihdosta. Vuoden 1904 jälkeen Forssassa alettiin järjestää omia kirkonkokouksia asioiden eteenpäin viemiseksi.

Vapaaherra Palmén oli vuoteen 1911 asti yhdeksänjäsenisen komitean puheenjohtaja. Vuosien 1903–1908 aikana puuvillateollisuudella oli hiljaisempi vaihe. Forssan Osakeyhtiö keskittikin tuolloin voimavaransa ennemmin sosiaalisiin uudistuksiin, kuin seurakunnan avustamiseen.

Vasta vuoden 1907 aikana alettiin miettiä uuden ylimääräisen papin palkkaamista. Isännöitsijä Palménin ansiosta kappalainen pystyttiin asuttamaan toukokuun 1909 jälkeen Forssaan Skyttälän vanhaan virkataloon.

Kirkonkokouksessa 9.8.1908 päätettiin perustaa hautausmaa noin hehtaariin kokoiselle alueelle Ojalanmäkeen. Seuraavan kahden vuoden aikana hautausmaalle rakennettiin aita ja portit sekä siunauskappeli yhtiön apulaisisännöitsijän Rudolf Meyerin rahoittamana. (Peltovuori 1993)

Kuva 5. Vuonna 1909 valmistunut siunauskappeli (Auvo Hirsjärvi 1980).

Pappilan rakentaminen päätettiin lokakuussa 1909 pidetyssä kirkonkokouksessa. Pappilan päärakennus valmistui syksyllä 1911 samalle yhtiön lahjoittamalle 0,70 hehtaarin tontille, jonka pohjoispuolelle kirkko myöhemmin rakennettaisiin.

Pappilan ja hautausmaan valmistumisen jälkeen oli oman kirkon rakentamisen vuoro. Rakennustöiden rahoittamiseksi oli alun perin tavoitteena myydä Forssan seurakunnan omaisuudeksi jäänyt Klemelän pappilan tila. Klemelää ei voinut toisaalta myydä, sillä se oli aikaisemmin määrätty kirkkoherran palkkaetuihin.

Senaatin määräyksen mukaan Klemelä säilyi kirkkoherran virkatalona, kunnes vuonna 1912 seurakunta anoi tilan muuttamista sen omaisuudeksi. Klemelää ei kuitenkaan myyty seurakunnan omaisuudeksi muuttamisen jälkeen vuonna 1914, mutta siitä mahdollisesti saatavia muita tuloja pystyisi käyttämään kirkon rakentamiseen.

Vuonna 1912 kirkon rakentaminen alkoi olla ajankohtainen aihe seurakuntakomitean kokouksissa. K. E. Palménin isännöimän Forssan Osakeyhtiön osallistumista rahoitukseen pidettiin erittäin tärkeänä. Kirkon rakentamista valmisteleva komitea asetettiin vapaaherra Palménin johdolla 5.6.1913, jolloin kirkon rakennushanke virallisesti alkoi. (Peltovuori 1993)

Kuva 6. Klemelän pappilan tila Kaukjärven rannalla (Forssan museo n.d.).

Kuva 7. Forssan Osakeyhtiön lahjoittama tontti (Veljekset Karhumäki Oy 1952).

Kuva 8. Kirkkomäelle valmistui ensin pappila vuonna 1911 (Hellas 1911–1913).

Kalliomäen historia

1840-luvulla kehräämöltä alle kilometrin päässä sijainnut Kalliomäki kuului vielä Linikkalan kylään. Mäkitupa-alueella oli tuolloin muutamia pienempiä mökkejä, joista ensimmäiset sijaitsivat vapaasti sijoiteltuna. Lisää mökkejä rakennettiin 1850-luvun jälkeen ja varsinkin tehdastyöläisten asuntoja alkoi rakentua alueelle.

Kalliomäen alkuperäinen nimi Ronttismäki tuli alueella asuneen ruotusotamies Frontin mukaan. Elämää kokenut Front asui tulevan pappilan pohjoispuolella sijainneessa mökissä, jossa kaiken ikäiset paikalliset kävivät mielellään kuuntelemassa tarinoita.

Forssan Osakeyhtiö osti Kalliomäen alueen Linikkalan kylältä vuonna 1872. Tehtaanomistaja Wahren katsoi mäen sopivan tehtaan työväen asuinalueeksi. Aiemmin vapaasti rakennettua aluetta alettiin ohjata kaavoituksella.

Kalliomäestä muodostui Forssan ensimmäinen asemakaavoitetuksi luokiteltu alue, kun palstat rajattiin kaduilla sekä neljä metriä leveillä palokujilla. Pystysuunnassa kadut ja vaakasuunnassa palokujat muodostivat alueelle korkeintaan 650 neliömetrin kokoisia tontteja, joihin siirrettiin mökkejä tehdaskylän keskustasta ja lähiseudulta.

Forssa Oy kartoitti mäen ja jakoi sen tarkemmin rajattuihin tonttialueisiin 1920-luvulla. Alueen kartoittamisen jälkeen vuokrapalstat voitiin siirtää tehtaan työntekijöiden omistukseen. Samalla alueen nimi vaihtui Kalliomäeksi. Forssan kauppalan vuoden 1926 asemakaavaan Bertel Jung oli säilyttänyt aikaisemmat katujen linjanimitykset.

Vuonna 1879 Kalliomäkeen siirrettiin useita mökkejä ja taloja Forssan tehdaskylän keskustasta sekä pääteiden varsilta. Tuolloin Wiksbergin maatalousnäyttelyn vuoksi seudun yleisilmettä täytyi parantaa, joten huonokuntoisena pidetyt talot täytyi siirtää pois arvovieraiden nähtäviltä. Kalliomäellä alkoi olla 1880-luvun lopulla yli 200 pientaloa.

(Passinmäki & Tuki 2005, Merilä 2013)

Kuva 9. Ilmakuva Kalliomäen pientaloalueesta 1960-luvun alussa (Keijo Kääriäinen n.d.).

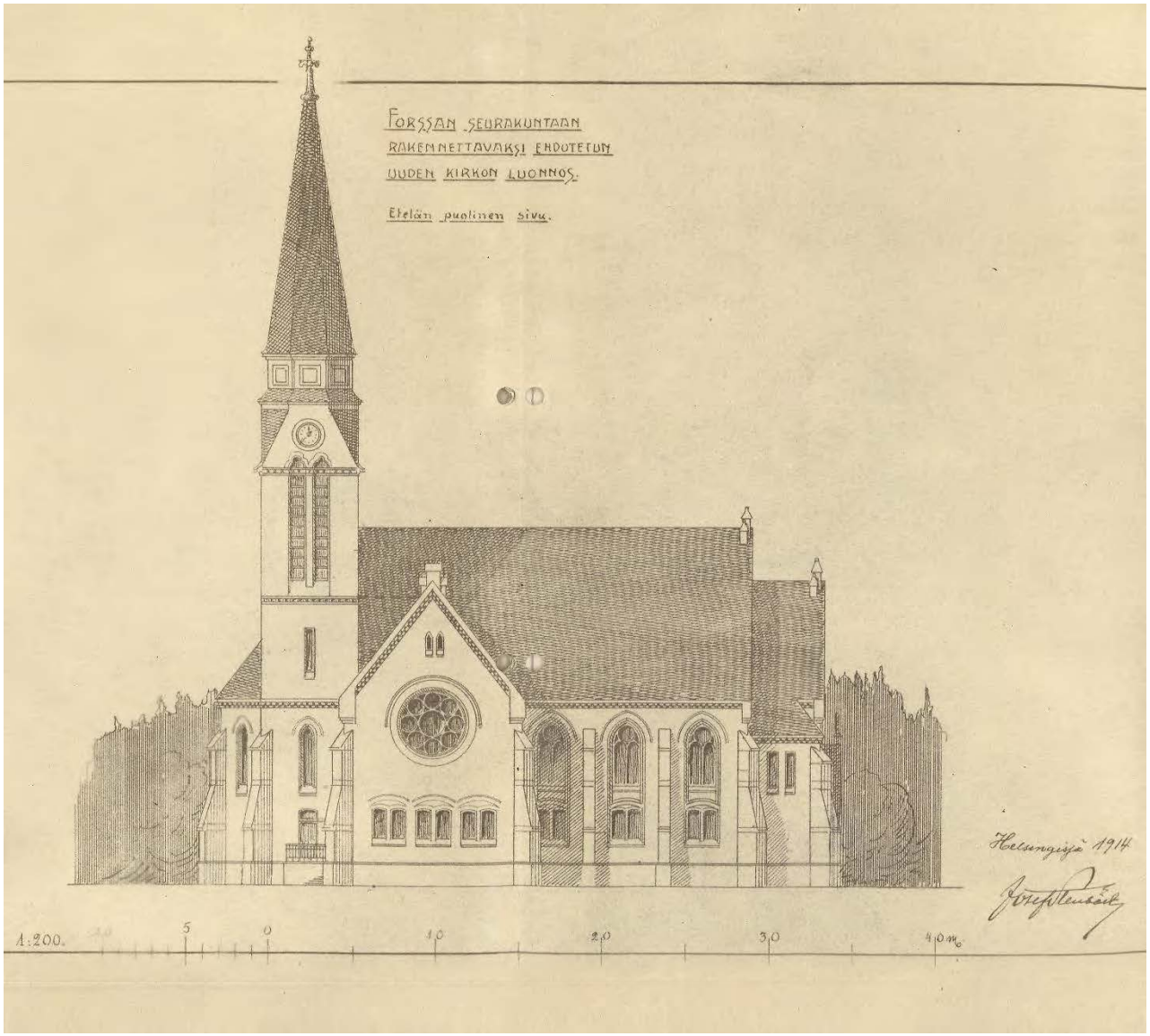
Kirkon suunnittelu

Ensimmäiset versiot

Forssan kirkon suunnittelu alkoi jo 1890-luvulla, kun arkkitehti Hugo Lindberg teki ensimmäiset piirustusluonnokset kirkosta vuonna 1899. Luonnokset olivat muodoltaan pitkäkirkkoja, jossa kuori ja kellotorni sijaitsivat vastakkain kirkon länsi- tai itäpäädyissä. Lindbergin luonnostelema kirkkohanke jäi kuitenkin toteutumatta.

Myöhemmin arkkitehti Josef Stenbäckiä pyydettiin laatimaan kirkon piirustusluonnokset ja kustannusarvion. Seurakuntakomitean kokouksessa 16.5.1914 Stenbäckin ensimmäisiä luonnoksia asetettiin tutkimaan toimikunta, jossa olivat pappilan rakentamista johtaneet insinööri Jalo Elers ja rakennusmestari Kalle Lekkala jäseninä.

Toimikunta ehdotti seurakuntasalin siirtämistä kirkon pohjoispuolelle, sivuikkunoiden suurentamista, alttariseinän sakariston ovien poistamista, saarnatuolin sijainnin vaihtamista sekä urkujen siirtämistä toiselle puolelle kirkkoa. Toista tornia ei myöskään tarvittaisi ja korkea sokkeli vaikutti liian kalliilta ratkaisulta. (Aaltonen 1947)

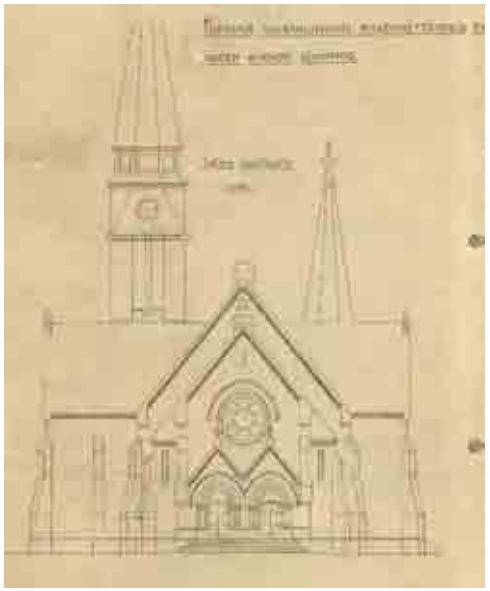
Kuva 10. Forssan kirkon eteläjulkisivu Stenbäckin ensimmäisessä suunnitelmaversiossa (Forssan seurakunnan arkisto n.d.).

Palautteen mukaan muutetut B-luonnospiirustukset saatiin arkkitehti Stenbäckiltä kesäkuun 1914 alussa toimikunnalle esitettäväksi. Hyväksynnän saivat seurakuntasalin sijainnin muutos ja sen yhteyteen lisättävä eteinen sekä lehterin yläpuolisten ikkunoiden suurentaminen. Saarnatuoli sijaitsi B-piirustusluonnoksessa keskemmällä kuorta, jonka epäiltiin vaikuttavan alttaritoimituksiin.

Pienempi, sakariston pohjoispuolella sijannut torni jätettiin kustannussyistä kokonaan pois sekä päätornin yläosa oli muutettu neliskulmaiseksi. Tällöin tornin yläosan kulmiin saataisiin neljä pienempää huippua viistojen sijaan. Muokatun kellotornin korkeus oli nyt noin 45 metriä (ilman ristiä).

Sementtipaanuja kirkon vesikaton katteena kyseenalaistettiin luonnosten arvioinnissa. Aikaisemmin Hartolan kirkossa tapahtuneen kattovuodon pelättiin toistuvan, jos vastaava kate valittaisiin Forssan kirkkoon. Stenbäckiä pyydettiinkin lähettämään näyte sementtipaanusta toimikunnalle.

Stenbäckin ehdottama sokkelin korkeuden alentaminen hyväksyttiin. Ensimmäisessä versiossa sokkelin korkeus oli vähintään kaksi metriä. Muutoksella saavutettaisiin kuitenkin merkittävää säästöä rakennuskustannuksissa. (Aaltonen 1947)

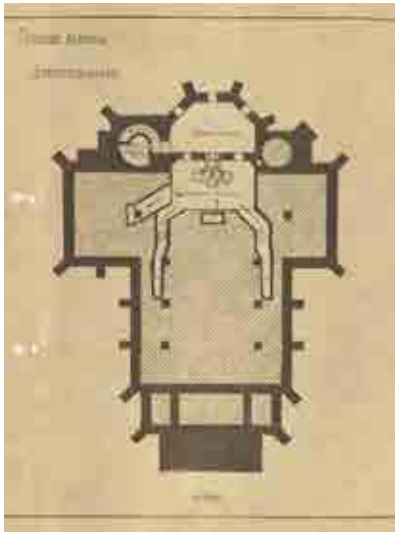
Kuva 11 (vas. ylä). A-luonnoksen itäjulkisivu. Kuva 12 (vas. ala). Pystyleikkaus kirkkosalin kohdalta. Kuva 13 (oik.). Länsijulkisivu. (Forssan seurakunnan arkisto n.d.)

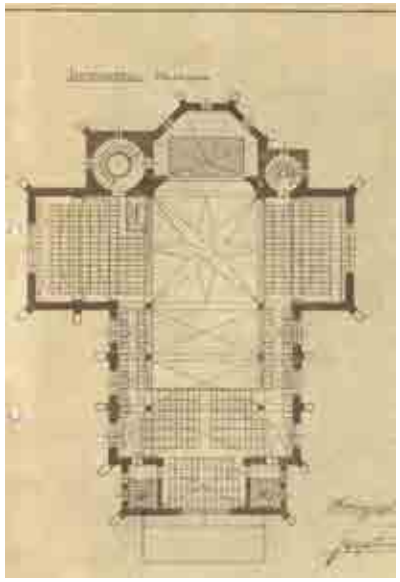
Ensimmäisessä luonnospiirustuksessa ulkonevia tukipilareita oli sijoitettu kirkon kaikille julkisivuille sekä ulkonurkkiin. Yhteensä niitä oli 18 kappaletta A-luonnosversiossa. Arkkitehti Stenbäckin mukaan kirkon teräsbetoniholvit toisivat vähemmän vaakasuuntaista rasitusta ulkoseiniin sekä niitä voisi vahvistaa rauta-ankkureilla. Tästä syystä loput pilareista jätettiin pois, paitsi kahden pisimmän julkisivun tukipilarit.

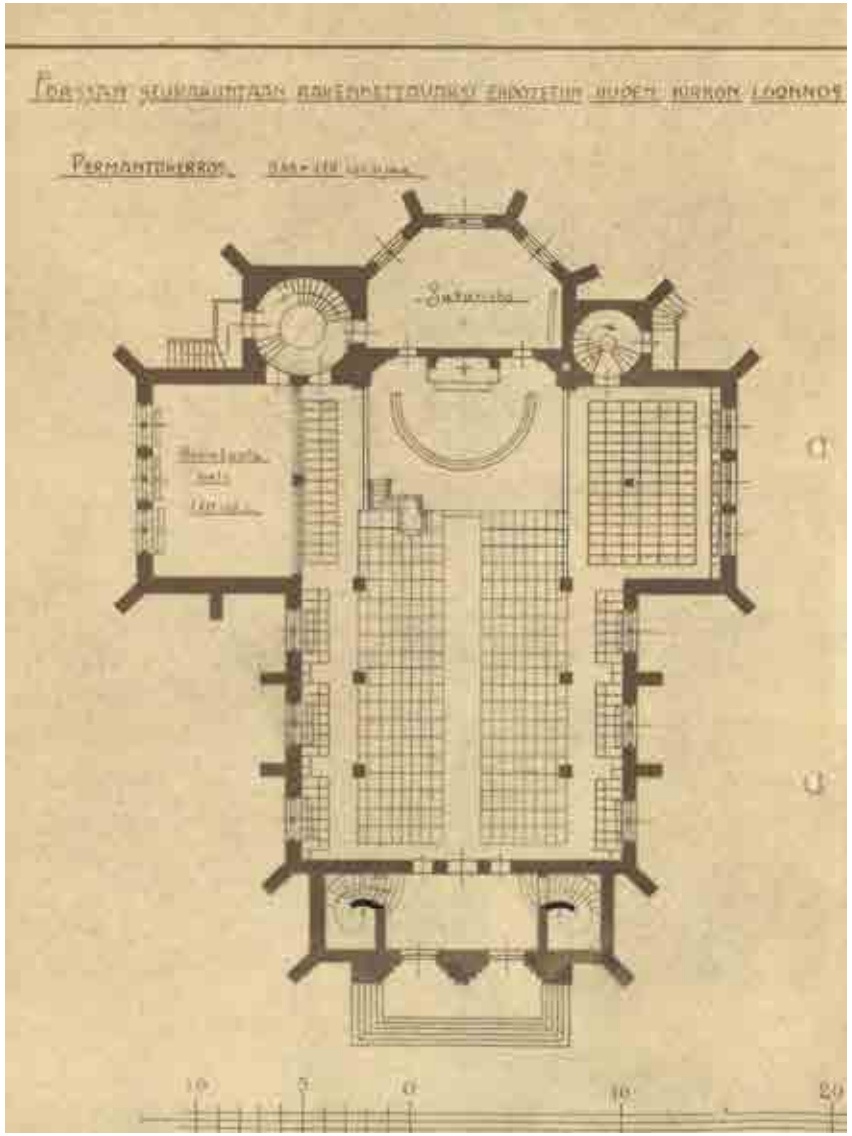
Stenbäckin yhtenä ehdotuksena oli myös jäljelle jäävien neljän tukipilarin poistaminen, jolloin ulkoseinät vahvistettaisiin poikittaisilla kirkon sisätiloihin näkyvillä ankkureilla. Ensimmäistä neljän ulkonevan tukipilarin ehdotusta hän lopulta suositteli enemmän.

Kirkon julkisivutiilet päätettiin jättää rappaamattomaksi, sillä niihin käytettävä Hakalan kartanon savi oli todettu kelvolliseksi materiaaliksi julkisivuja varten. Hartolan kirkon vesikaton vuodon aiheuttaja oli myös ehditty saada selville, joten katemateriaaliksi hyväksyttiin sementtipaanut.

(Aaltonen 1947)

Kuva 14 (vas. ylä). A-luonnoksen pohjapiirros kellarista. Kuva 15 (vas. ala). Pohjapiirros lehterikerroksesta. Kuva 16 (oik.). Pohjapiirros maantasokerroksesta. (Forssan seurakunnan arkisto n.d.)

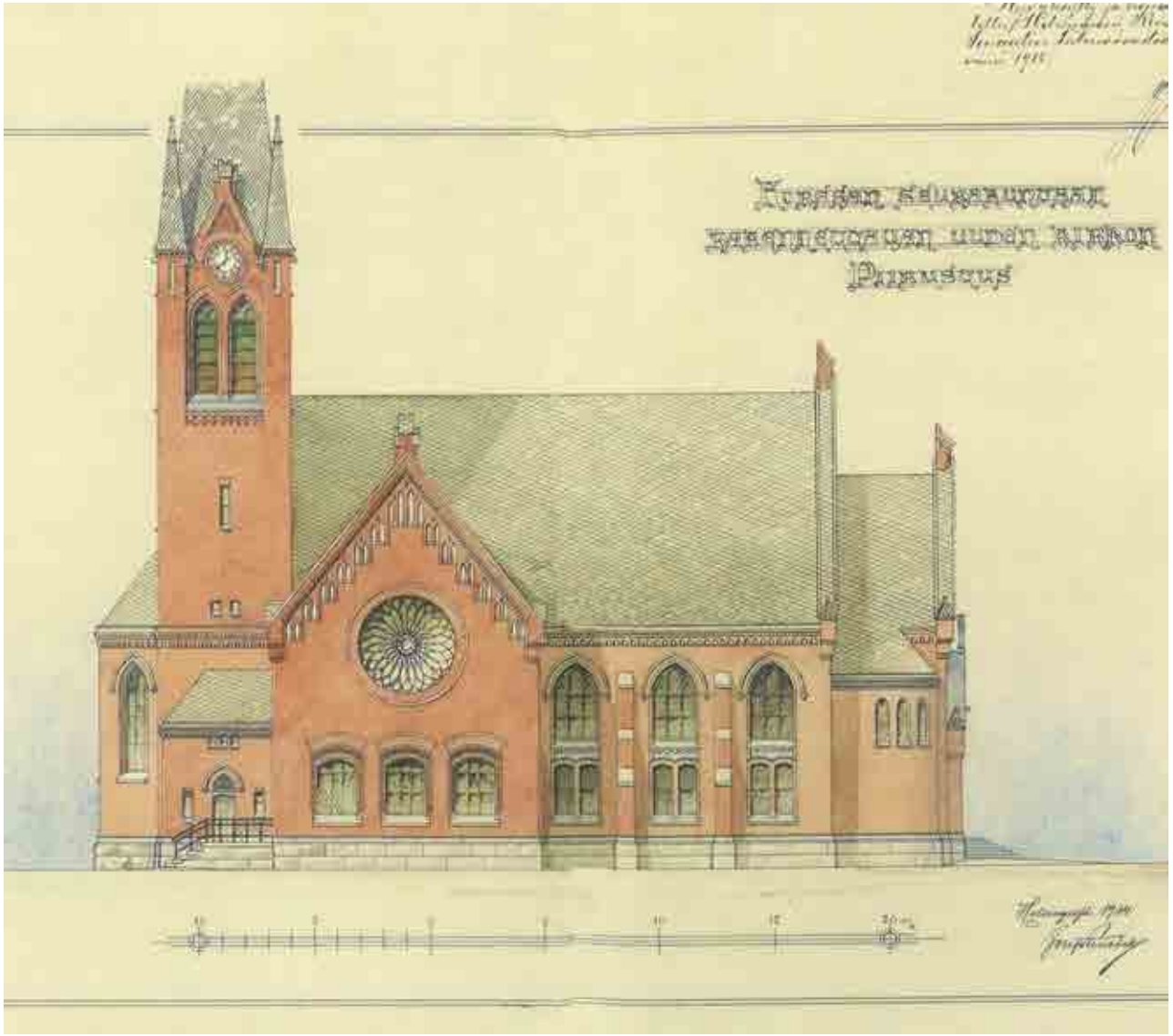
D-ehdotus

Stenbäck teki toimikunnan ehdotusten pohjalta uudet suunnitelmat nimellä D-ehdotus. Piirustukset olivat valmiita heinäkuun alussa 1914. Urut täytyi siirtää D-ehdotuksessa alttarin takaa kirkon itäpuolelle, jotta saarnatuolin saisi siirrettyä pois keskeltä kirkkosalia lähemmäs alttaria.

Stenbäck piirsi kolme isoa suippokaarista ikkunaa alttarin taakse kuoriapsikseen, joihin pystyisi teettämään alttaritaulun lasimaalauksina. Tällöin kuori ja alttari olivat suoraan länsipuolen ulkoseinän kohdalla. Kuoren takana alun perin sijainnut sakaristo siirtyisi kellotornin kohdalle maantasokerroksen.

Seurakuntakomitea hyväksyi 7.7.1914 pidetyssä kokouksessa saarnatuolin paikan sekä muutokset urkujen sijaintiin liittyen. Heinäkuussa 1914 valmistuneet rakennuspiirustukset asetettiin esille rukoushuoneeseen elokuun alussa, jolloin seurakuntalaiset näkivät tulevan kirkon muodot.

Piirustuksia ihailtiin ja suunnitelmaa pidettiin onnistuneena. Kirkon rahoituksen kannalta tärkein henkilö K. E. Palmén oli myös paikalla 9.8.1914 kirkonkokouksessa, jossa hyväksyttiin lopulliset suunnitelmat. (Aaltonen 1947)

Kuva 17. Hyväksytyn suunnitelmaversion julkisivupiirros etelään (Forssan seurakunta n.d.).

Arkkitehti Josef Stenbäck

Kirkon suunnittelijaksi valikoitui vapaaherra Palménille jo entuudestaan tuttu arkkitehti Josef Stenbäck. Palmén ja Stenbäck molemmat olivat opiskelleet Polyteknillisessä opistossa Helsingissä ja myöhemmin myös opettaneet samassa korkeakoulussa.

Vapaaherra Palmén keskittyi opiskeluissaan mekaniikkaan, matematiikkaan ja filosofiaan. Vuonna 1883 Palmén muutti takaisin Suomeen hetken ulkomailla opiskeltuaan ja aloitti geometrian opettamisen. Hän toimi Polyteknillisen opiston vararehtorina vuoteen 1896 asti ja aloitti Forssan Osakeyhtiön Isännöinnin kolme vuotta myöhemmin.

Josef Stenbäck opiskeli puolestaan arkkitehdiksi ja insinööriksi. Palménin tapaan hän myös opiskeli ulkomailla ja asui Saksassa useita vuosia. Stenbäck palasi Suomeen Polyteknilliseen opiston rakennusopin opettajaksi vuosiksi 1886–1919. Samoihin aikoihin Palmén toimi koulussa opettajana ja vararehtorina. Stenbäck syntyi 2.5.1854 Alavudella. Hänen isänsä oli pappi, jolla todennäköisesti oli vaikutusta Stenbäckin kirkkorakentamiseen erikostumisena.

Stenbäck suunnitteli uransa aikana 35 kirkkoa sekä teki kirkkojen korjaussuunnitelmia. Enimmäkseen hän suunnitteli kivi- ja tiilikirkkoja, mutta myös puukirkkoja. Lisäksi hän laati kustannusarvioita ja oli usein urakoitsijana tai rakennustöiden valvojana.

Ensimmäiset Stenbäckin suunnittelemat kirkot ovat vuosina 1891–1893 rakennettuja. Suurimpia Stenbäckin suunnittelemia tiilikirkkoja ovat Mikkelin Tuomiokirkko (valmistunut v.1897) sekä Kotkan (1898), Joensuun (1903), Forssan (1917) ja Kauhavan (1925) kirkot. Killinkoskelle vuonna 1928 valmistunut puukirkko on viimeinen Stenbäckin suunnittelema kirkko.

Stenbäck noudatti suunnitelmissaan pääosin uusgoottilaista muotokieltä, mutta useissa hänen suunnitelmissaan näkyy vaikutteita ajalle tyypillisestä kansallisromanttisesta tyylistä ja jugendista. Hän otti hyvin paljon vaikutteita Saksan kirkkoarkkitehtuurista ja viittasi usein maan arkkitehteihin ja teoksiin kirjeissään.

(Forssan Lehti 1924, Suomen Teollisuus 1927)

(Lindberg 1934, Linnilä, Savikko & Tiirakari 2016)

Kirkonrakentaja.

Pitemmän ajan kuluessa toimittuani miltei yksinomaan kirkkorakennustaiteen alalla, otan edelleen tehdäkseni piirustuksia ja kustannusarvioita kirkkoja ja kirkonkorjauksia sekä myöskin pappila-, koulu-, y. m. rakennuksia varten. — Mikäli mahdollista otan omien kustannusarvioitteni mukaan suorittaakseni itse rakennustyötkin, taikka rakennuksen omistajan puolesta niitä valvoakseni.

Kirkonlämmityslaitoksista teen pyydettäessä laskuja ja kustannusarvioita. Tavallisimmin käytettävien lämmityslaitosten tarpeita sekä **ukkosenjohtotarpeita** pidän varastossa ja toimitan tottuneita monttöörejä niitä pystyttämään. — Tilatkaa hintaluetteloita!

Bochumin tehtaan tunnetuita **teräskelloja** sekä **Apoldan** etevän kirkonkellovalimon **vaskisia** kirkonkelloja toim. tilattaessa sanottujen tehtaitten **ainoana** asiamiehenä Suomessa. — Hintaluett. saatavana.

Omien piirustuksieni mukaan teetän kotimaisilla käsityöläisillä rautaisia ja vaskisia *kirkonkruunuja* y. m. valonkantimia, sekä *alttarikorisleita* ja *alttarivaatteita* y. m. kirkollisia tarvekaluja. Myöskin välitän semmoisien tilaamista luotettavilta toiminimiltä ulkomailta.

Josef Stenbäck.
Arkkitehti; Teollisuuskoulun lehtori.

Osoite: Helsinki, Puistokatu 4.

Kuva 18. Arkkitehti Stenbäckin mainos vuonna 1903 julkaistussa sanomalehdessä (Kansalliskirjasto n.d.).

Kuva 19. Gallen-Kallelan vuonna 1905 maalaama muotokuva Josef Stenbäckistä (Akseli Gallen-Kallelan catalogue raisonné -hanke n.d.).

Kirkon rakentaminen

Rakennustyöt vuosina 1914–1916

Elokuussa 1914 pidetyssä kirkonkokouksessa seurakuntakomitea oli muodostanut rakennustoimikunnan. Toimikunnan jäseniksi valittiin insinööri J. Elers, agronomi I. Carlsted, rakennusmestarit J. V Lahtinen ja K. Lekkala sekä maanviljelijä K. Tölö. Seurakuntakomitea oli valtuuttanut rakennustoimikunnan aloittamaan rakennustyöt 10.10.1914.

Rakennustoimikunnan marraskuun kokouksessa suunniteltiin kivityöt valmiiksi kesäkuun alkuun 1915 ja muuraustyöt saman vuoden syksyyn mennessä. Vuoden 1916 aikana tavoitteena oli saada valmiiksi sisustustyöt kevääseen ja maalaustyöt keskikesään mennessä.

Tiiviiseen aikatauluun vaikutti uutinen maailmansodan alkamisesta 1.8.1914. Etenkin tuleva inflaatio pakotti seurakuntakomitean asettamaan kirkon nopean rakentumisen komitean tärkeysjärjestyksessä ensimmäisten joukkoon.

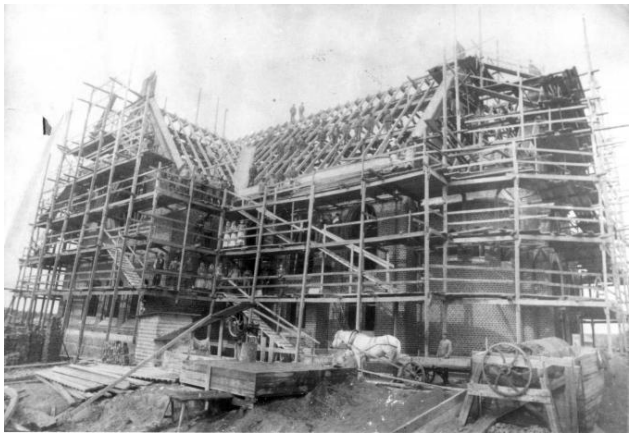
Pihan tasoitustyöt pyrittiin aloittamaan jo syksyllä 1914, joten asemapiirustus täytyi viimeistellä nopeasti. Tammelan kunnanvaltuustolle ehdotettiin 10 000 markan korottoman lainan myöntämistä Forssan seurakunnalle. Lainan avulla olisi mahdollista maksaa tasoitustöitä tekevien palkat ja rakennusprojektin myötä alueen työttömyys vähenisi samalla.

Rakennustoimikunta pyrki rakentamisen alkuvaiheessa säästämään lisää kustannuksissa, jotta kirkko valmistuisi epävarmoista ajoista huolimatta. Ennen muuraustöiden aloittamista rakennusmestarit Lahtinen ja Lekkala johtivat rakennustöitä ja vastasivat kirjanpidosta, joten erillistä työnjohtajaa ei tarvinnut vielä palkata.

(Aaltonen 1947)

Väliaikainen kirkko

Vuonna 1888 valmistunut Kuhalan rukoushuone toimi forssalaisten kirkkona uuden kirkon rakentamisen aikana. Tammelan papit kävivät rukoushuoneella pitämässä hartaustilaisuuksia sekä jumalanpalveluksia jo vuodesta 1891 alkaen. Kuhalan rukoushuone vihittiin vuonna 1913 väliaikaiseksi kirkoksi vuoteen 1918 asti. (Peltovuori 1993)

Kuva 20. Kirkon rakennustyömaa ennen syksyä 1916 (Forssan museo n.d.).

Kuva 21. Väliaikaisena kirkkona toimineen Kuhalan rukoushuoneen alttari (Aallon valokuvaamo n.d.).

Keväällä 1915 kirkon rakennustyöt pyrittiin aloittamaan heti sään muuttuessa suotuisammaksi. Inflaatio alkoi jo näkyä rakennustarvikkeiden hinnoissa. Raudan ja sementin nousseen hinnan takia arkkitehti Stenbäck ehdotti, että kirkon holvien rakenteena olisikin tiili teräsbetonin sijaan. Hänen mukaansa tiiliholviratkaisulla kirkko voitaisiin saada vesikattoon asti rakennettua vielä vuoden 1915 aikana. Teräsbetoniholvausten valitseminen puolestaan viivästyttäisi muuraustöitä pahimmassa tapauksessa seuraavan vuoden puolelle.

Tasoitustöiden ja kivijalan valmistumisen jälkeen keväällä 1915 muuraustyöt aloitettiin. Muurausta suoritti alun perin ulkopaikkakuntalainen rakennusmestari M. Suojala. Urakoitsija valittiin todennäköisesti säästösyistä, sillä paikallisten muurarien urakkahinta oli kalliimpi.

Julkisivu- ja koristetiilien puute keskeytti muuraustyöt useiksi kuukausiksi. Forssan tiilitehtaan savi osoittautui soveltumattomaksi julkisivu- tai koristetiiliin, joten uutta savea täytyi kaivaa Linikkalan Heikan maalta. Muuraustöiden ollessa pysähdyksissä jatkettiin sementtipaanujen ja permantolaattojen tekoa loppusyksyyn 1915 mennessä.

Rakennustoimikunta pystyi jatkamaan muuraustöitä maaliskuussa 1916. Paikalliset muurarit olivat myös ehtineet alentaa omaa urakkahintaansa,

Kuva 22. Forssan kirkon rakennustyöt vuonna 1916 (Forssan museo n.d.).

joten rakennustoimikunta purki rakennusmestari Suojalan kanssa tehdyn sopimuksen. Helsingistä tulleiden muurarien työn jälkeä ei pidetty myöskään tarpeeksi laadukkaana. Kirkko saatiin syksyyn 1916 mennessä vesikattoon asti rakennettua.

Tiiliholvit teräsbetoniholvien sijasta nopeuttivat rakennustöitä sekä tekivät holveista koristeellisempia. Vesikaton valmistumisen myötä rakennustöitä jatkettiin myös tulevan talven läpi.

(Aaltonen 1947)

Rakennustyöt vuonna 1917

Talven 1917 aikana kirkossa tehtiin sisärappaus- ja permantotöitä. Rakennustarvikkeiden hintojen nousu loppuvuoden 1916 aikana hankaloitti rakennustöitä sisällä. Kuparipellin hinta oli noussut huomattavasti sekä käyttöön soveltuvaa kipsiä oli vaikea saada. Sisätiloissa esimerkiksi pilarien päät sekä seinäkonsolit täytyi tehdä väliaikaisiksi.

Alkuvuonna 1917 rakennusaineiden hinnat nousivat yhä enemmän ja lisäksi inflaation takia palkkasummia oli nostettava. Työntekijät alkoivat esittää uhkavaatimuksia palkkoihin ja työaikaan liittyen, mikä alkoi yleistyä kaikilla työmailla.

Rakennustoimikunta harkitsi jo työn keskeyttämistä hetkeksi, mutta seurakuntakomitea kehotti jatkamaan töitä. Tilanne saattaisi vain pahentua ajan kuluessa. Kirkko saatiinkin suurimmalta osin valmiiksi vuoden 1917 aikana.

Seurakunta ei taloudellisesti vaikean tilanteen takia hankkinut vielä kirkonkelloja, kellotauluja, lämmityslaitteita, kattokruunuja tai saarnatuolin messinkikoristeita. Myös alttaritauluna toimivat kuorin ikkunalasit vain pohjustettiin. Tammelan kirkon käytöstä poistuneet kamiinat toimivat väliaikaisina lämmityslaitteina.

Rakennustoimikunnan päätöksiä ja toimintaa kirkon rakentamisaikana on pidetty kehumisen arvoisena. Esimerkiksi lyhyt keskeytys muuraustöissä syksystä 1915 talveen 1916 asti johtui ulkopuolisista tekijöistä, kuten tiiliin käytettävän saven soveltumattomuudesta.

Insinööri Jalo Elersin 18.11.1917 esittämän rakennuskertomuksen mukaan kirkon rakennusaikana ei sattunut vakavia onnettomuuksia. Vastaavan kokoisilla työmailla tätä pidetään jopa harvinaisena siihen aikaan. (Aaltonen 1947)

Kuva 23 (ylä). Kirkon kellotornin soittoluukkujen muuraustyöt (Esko Aaltonen n.d.).

Kuva 24. Kalliomäki kellotornin rakennustelineeltä kuvattuna vuonna 1916 (Forssan museo n.d.).

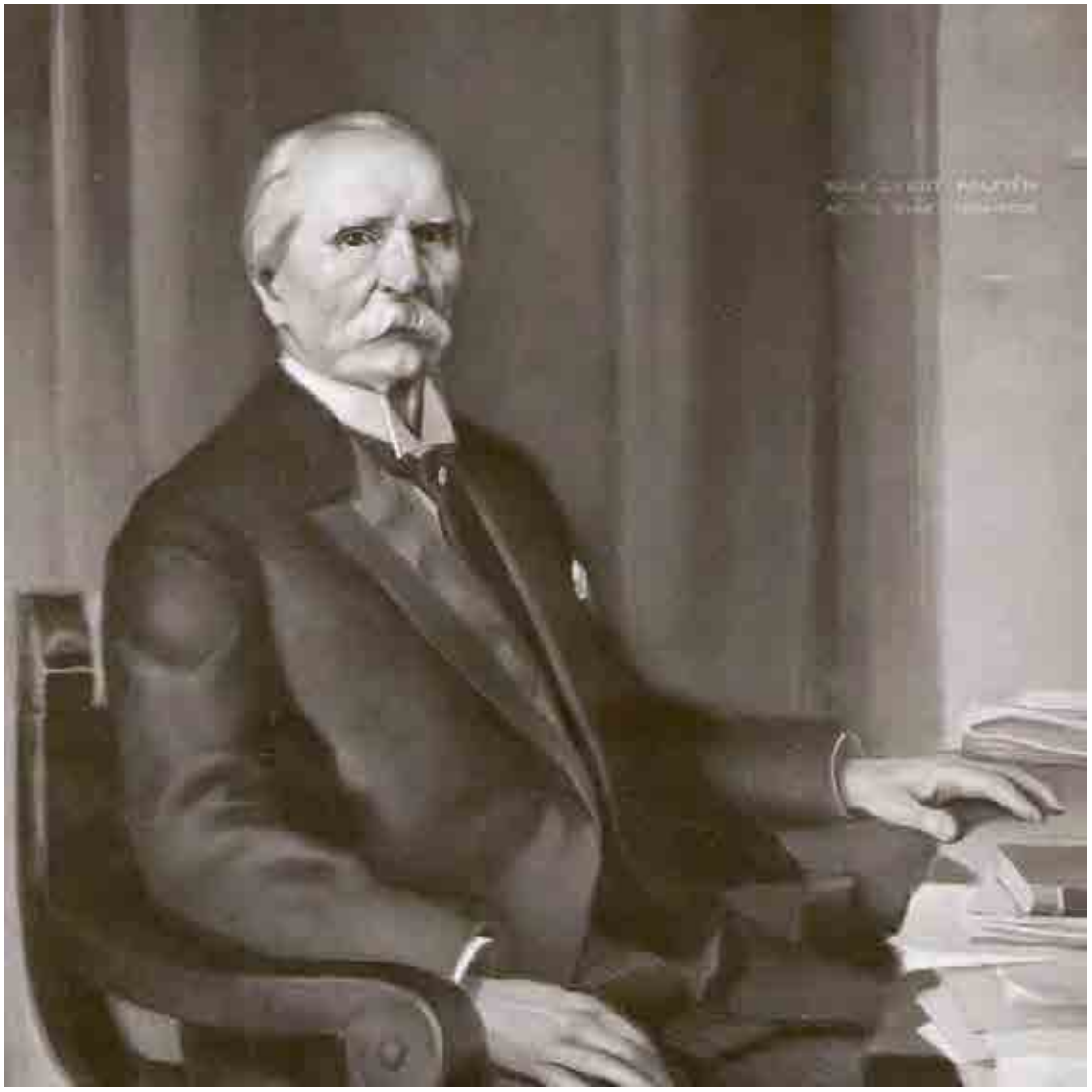
Forssan Osakeyhtiön lahjoitukset

Forssan Osakeyhtiö osallistui merkittävästi Forssan kirkon rakennuskustannuksiin. Rakennustöiden alkamisen aikana yhtiö lahjoitti seurakunnalle rakennustarvikkeita 50 000 markan arvosta. Keväällä 1916 seurakunta sai vielä 30 000 mk:n arvosta rakennustarvikkeita. Kesällä 1917 kirkon sisustustöitä ja urkujen hankintaa varten seurakunta sai tehdasyhtiöltä lahjoituksena 50 000 markkaa.

Pystyäkseen jatkamaan rakennustöitä vuoden 1917 aikana seurakuntakomitea oli hankkimassa 50 000 markan lainan mm. palkkoja ja jatkuvasti nousevia hintoja varten. Vapaaherra Palmén ilmoitti kuitenkin, että yhtiö lahjoittaisi vielä 60 000 markkaa.

Varsinainen myöhempi lahjoitus nousi tilikirjojen mukaan 74 000 markkaan, joten summa kattoi suuren osan urkuihin vaadittavasta hankintahinnasta. Lopulta Forssan kirkon rakennustöitä varten saatiin tehdasyhtiöltä yhteensä 204 000 markkaa, joka kattoi kaksi kolmasosaa kustannuksista.

(Forssan Lehti 1922, Aaltonen 1947)

Kuva 25. Vapaaherra Karl Evert Palménin muotokuva (Forssan museo n.d.).

Käyttöön vihkiminen 1918

Forssan kirkon vihkimisjuhla suunniteltiin järjestettäväksi 31.10.1917, sillä silloin olisi myös uskonpuhdistuksen alkamisen 400-vuotisjuhlapäivä. Insinööri Elers oli ilmoittanut seurakuntakomitealle kirkon olevan käyttövalmis syksyllä ja vihkimispäivä ilmoitettiin jo tuomiokapitulille. Vihkimisjuhlan ohjelma sekä koristelu oli myös jo ehditty suunnitella syksyyn mennessä

Urkuja ei tosin saatu ajoissa valmiiksi, eikä seurakuntakomitea halunnut vihkiä kirkkoa sen ollessa keskeneräinen. Myös muut välttämättömät rakennustyöt saatiin päätökseen vasta 31.10.1917. Kirkon vihkimisjuhla jouduttiin näistä syistä siirtämään vuoden 1918 kevääseen, eikä siellä voinut järjestää uskonpuhdistusjuhlaa tai muitakaan tilaisuuksia ennen sitä.

Tammikuussa 1918 alkanut punaisten vallankumous ja siitä seurannut sisällissota näkyi Forssassa laitosten haltuunotossa ja tarkemman valvonnan alaisena toimimisena. Punakaarti otti myös Forssan kirkon haltuunsa. Vihkimättömäksi jäänyt kirkko toimi noin kaksi kuukautta varastorakennuksena viimeistään 26.4.1918 asti, jolloin loputkin punakaartilaisista olivat vetäytyneet Forssasta. Kirkossa säilytettiin aseita ja ammuksia sekä kellaria käytettiin kaatuneiden ruumishuoneena. Kuulopuheiden levitessä paikkakuntalaiset alkoivat pelätä, että kirkko räjäytettäisiin punakaartin mahdollisen paniikinomaisen vetäytymisen yhteydessä. Pelätty ”poltetun maan taktiikan” ei kuitenkaan toteutunut kirkon kohdalla huhtikuussa 1918.

Urkujen hankintaa käsiteltiin syksyn 1916 aikana pidetyissä kokouksissa, mutta taloudellisen tilanteen takia niiden hankkimista pitkitettiin. Maaliskuussa 1917 vapaaherra K. E. Palmén ilmoitti Forssan Osakeyhtiön lahjoittavan varoja urkujen hankintaa varten. Urut tilattiin Kangasalalta Tulenheimon urkutehtaalta, ja niiden hinta oli ehtinyt jo nousta edellisen vuoden kustannusarviosta.

Urkujen tilaamisen jälkeen niiden valmistumista ja viritystä toivottiin 20.10.1917 mennessä. Urkutehtaalla oli kuitenkin ongelmia saada sinkkilevyä mistään päin Suomen suuriruhtinaskuntaa urkujen pillejä ja fasadia varten. Venäjältä ei myöskään ollut mahdollista tuoda materiaalia maaliskuun 1917 vallankumouksen takia. Urut valmistuivat lopulta elokuun puolivälissä 1918.

(Aaltonen 1947, Peltovuori 1993)

Kuva 26. Vihkimisjuhlan aikana otettu valokuva kirkkokuorosta urkuparvella (Forssan museo n.d.).

Kirkon vihkimisjuhla järjestettiin 15.9.1918, jolloin sisätilat oli koristeltu kasvein ja köynnöksin. Piispaa edusti teologian tohtori Erkki Kaila, joka suoritti kirkon vihkimisen. Lähes vuodella myöhästyneeseen tilaisuuteen oli ehditty jo aikaisemmin valita juhlatoimikunta sekä suunnitella juhlajulkaisu Forssan lehteen.

Vihkimisjuhlaan osallistui yli 2000 henkilöä. Forssan entiset papit puolisoineen, rakennustoimikunnan jäsenet, urkutehtailija sekä arkkitehti Stenbäck olivat kutsuvieraina. Juhlapäivällisen tarjosi Forssan Osakeyhtiö ja sen aikana mm. vapaaherra Palmén, pankinjohtaja Juho Kivikoski sekä tohtori Kaila pitivät puheensa.

Palménin ja Forssan Osakeyhtiön antamaa avustusta korostettiin useassa puheessa. Rakennuslautakunnan ja kirkon arkkitehdin aikaansaannoksia puolestaan arvostettiin Palménin lausumassa juhlapuheessa. Vihkimisen jälkeen 15.9.1918 Forssan kirkko otettiin käyttöön jumalanpalveluksia ja vastaavia tilaisuuksia varten. (Aaltonen 1947)

Kuva 27. Pihatyöt olivat vielä kesken kirkon vihkimisjuhlan aikana vuonna 1918 (Valokuvaamo Hellas 1920).

Kirkon muutosvaiheet

1920-luku

Piha 1920–1923

Kirkon tontin muokkaaminen paljaasta kalliomaasta puistomaisemmaksi jatkui vielä pitkään kirkon valmistumisen jälkeen 1920-luvulla. Räätäli Cederholmin perikunnan mökki purettiin kirkon tontilta vuonna 1920, sillä mökin vuokratontti oli irtisanottu jo kaksi vuotta aikaisemmin. Keväällä 1920 kirkkoneuvoston kokouksessa tuotiin esille kirkkopihan epäsiisteys.

Sanomalehteen julkaistuilla ilmoituksilla pyrittiin rajoittamaan tarpeetonta läpikulkua ja tontin käyttöä kotieläinten ruokintaan. Kun esimerkiksi häiriötä aiheuttava nuoriso ei ilmoituksista huolimatta lähtenyt vanhalta oleskelupaikaltaan, päätettiin nimetä yksi Kalliomäen asukkaista valvomaan järjestystä. Myös koirien pito kirkon sisällä jumalanpalveluksien aikana kiellettiin. Myöhemmin kirkon pihalle lisättiin varoitustaulu, jossa vaadittiin noudattamaan järjestystä sekä siisteyttä kirkon pihapiirissä ja sisällä.

Kirkonkellot 1922

Kolme erikokoista kirkonkelloa tilattiin 1922 Saksasta, ja ne saivat omat nimet latinaksi sekä suomeksi. Isoimmalle kellolle annettiin nimi Deo gloria (Jumalalle kunnia), keskikokoiselle kellolle Patriae lux (isänmaalle valo) ja pienimmälle Labori pax (työlle rauha). Vapaaherra Palmén lupasi 28.1.1917 lahjoittaa kellot, kun seurakuntakomitea oli onnittelemassa hänen 60-vuotissyntymäpäivänään. Nämä kolme kelloa painoivat yhteensä 3561,5 kilogrammaa.

Alttaritaulun lasimaalaukset 1923

Kirkkovaltuusto tilasi vuonna 1922 lasimaalaukset. Kirkon suunnitteluvaiheessa arkkitehti Stenbäck päätyi ratkaisuun, jossa kuorin kolme eri ikkunaa muodostaisivat alttaritaulun. Vaihtoehtona alttaritaulun tekijöiksi olivat helsinkiläinen taiteilija Eric O. W. Ehrström tai saksalainen toiminimi Puhl & Wagner. Komitea suosi ennemmin kotimaista taiteilijaa, joten Eric Ehrström valittiin työhön. Ehrströmin puoliso Olga Gummerus-Ehrström maalasi mm. henkilökuvien kasvot.

Toukokuussa 1923 arkkitehti Stenbäckin valvomana lasimaalaukset saatiin valmiiksi. Arkkitehdin alkuperäisen ehdotuksen mukaan kirkkosalista katsottuna vasemmanpuoleinen lasimaalaus esitti Kristuksen syntymistä, keskimmäinen ristiinnaulittua Kristusta sekä oikeanpuoleinen hänen taivaaseensa astumistaan. Stenbäck oli suunnitteluvaiheessa ehdottanut myös alttarin taakse lisättäväksi veistoryhmää, mutta niitä ei tilattu jälkeenpäin. Kristuksen veistos tuotiin 1920-luvulla siunauskappelista kirkon keskimmäisen kuori-ikkunan eteen väliaikaiseksi alttarikoristeeksi.

(Aaltonen 1947, Kyander 1997, Forssan Lehti 1922)

Kuva 28. Kirkon kuori lasimaalausten lisäämisen jälkeen (Valokuvaamo Hellas 1923).

Sähkötyöt 1924

Vuonna 1924 Forssassa tasavirta muutettiin vaihtovirraksi, jonka takia kirkossa täytyi tehdä muutostöitä. Kaikki vielä väliaikaiset ja rapistuneet sähköjohdot uusittiin. Urakoitsijana toimi helsinkiläinen Sähkö Oy. Sähkötöiden kustannukset nousivat 45 000 markkaan, sillä samaan aikaan ostettiin viisi kirkkokruunua.

Aita ja portti 1924

Stenbäck teki vuonna 1923 luonnokset kolmesta erilaisesta aitatyypistä: kivi-, rauta- ja puuaidasta. Puuaitaehdotus hylättiin heti, ja kivi- sekä rauta-aidasta pyydettiin urakkatarjoukset. Lopulta hyväksyttiin rakennusmestari Lekkalan suunnitelmaversio. Portti ja betoniaita valmistuivat kesällä 1924.

Sisämaalaus 1927

Kirkon sisämaalaukset saatiin valmiiksi vuonna 1927. Vielä kirkon vihkimistilaisuuteen paljaaksi jätetyt kuorin ruoteet ja holvit saivat nyt köynnöskuvioinnin. Taiteilija Ehrström suoritti kuoren koristeellisemmat holvimaalaukset. Ennen vuoden 1927 loppua saarnatuoliin saatiin hankittua messinkikoristeet sekä alttarin verhoilut viimeisteltiin.

(Aaltonen 1947, Uusi-Hakimo 1988)

Kuva 29. Kirkon kuorin maalaustyöt (Valokuvaamo Hellas 1927).

1950-luku

Lämmityslaitteet 1950

Kirkkoon tuli päivittää 1950-luvun alussa keskuslämmityslaitteet sekä lämpöjohdot. Lämmityslaitteista oli saatu urakkatarjouksia jo vuonna 1948 hämeenlinnalaiselta Veljekset Helander Oy:ltä ja Riihimäen Vesi ja Lämpö Oy:ltä.

Kustannusarvio kellarin kattilalaitoksen, paisuntaastian, lämpöpatterien ja putkiverkoston lisäämisestä vaihteli urakoitsijoilla 1 185 000–1 310 000 markan välillä. Kesäkuussa 1950 tehdyn urakkasopimuksen mukaan kirkon lämpöjohdot lisäsi lopulta helsinkiläinen Vesijohtoliike-Huber Oy.

Julkisivut ja kellotaulut 1952

Kirkon julkisivuissa alkoi näkyä säävaurioita 1950-luvulle tultaessa. Julkisivutiilet olivat ehtineet rapautua erityisesti eteläpuolen ulkoseinissä ja kellotornin kohdalla. Myös maalaukset kirkon sisällä olivat alkaneet rapistua. Kirkon ensimmäinen julkisivukorjaus tehtiin vuonna 1952.

Samana vuonna kirkkoon lisättiin viimein aikaa näyttävät kellotaulut kaikkiin neljään pääilmansuuntaan. Forssan seurakunta sai kellokoneiston ja kellotaulut lahjoituksena apteekkari John Hjeltiltä ja hänen puolisoltaan Lucie Hjeltiltä. John Hjelt toimi apteekkarina Forssassa vuodesta 1902 lähtien ja oli arvostettu paikallisissa seurapiireissä.

Ennen lahjoitusta kellotaulujen tilalla oli medaljongit odottamassa vaihdosta oikeisiin kellotauluihin. Kesän 1952 aikana myös kirkon sisätilat maalattiin uudelleen, alttariin lisättiin valkoiset tekstiilit ja etupenkkeihin asennettiin kuulolaitteet.

(Uusi-Hakimo 1988)

Kuva 30. Kirkon eteläjulkisivu ennen 1950-lukua (Vallinheimo 1944).

Kuva 31. Kirkko ennen kellotaulujen lisäystä (Valokuvaamo Hellas 1920–1929).

Kuparikatto 1957

Kirkon vesikatto uusittiin vuonna 1957. Tuolloin betonipaanukatteen päälle lisättiin saumattu kuparikate. Kuparikatetta ei tarvinnut esimerkiksi korjausmaalata jatkossa, sillä patina muodosti oman suojaavan kerroksensa. Uuden vesikaton väri vaihtuikin ajan saatossa kuparin pronssisesta väristä ensin tummanruskeaksi ja myöhemmin vihertäväksi.

Urkujen peruskorjaus 1959

Kirkon alkuperäiset vuonna 1918 kangasalalaiselta Tulenheimon urkutehtaalta tulleet urut peruskorjattiin vuonna 1959. Kun kirkko oli saatu korjattua juhlavampaan kuntoon ulkoa ja sisältä 1950-luvun loppuun mennessä, alkoi Forssan seurakunta keskittyä muiden kiinteistöjen korjaamiseen sekä rakentamiseen.

(Uusi-Hakimo 1988)

Kuva 32. Forssan kirkko 1950-luvun julkisivukorjauksen sekä kellotaulujen ja kuparikaton lisäämisen jälkeen (Pekka Lyytinen 1960–1969).

1970-luku

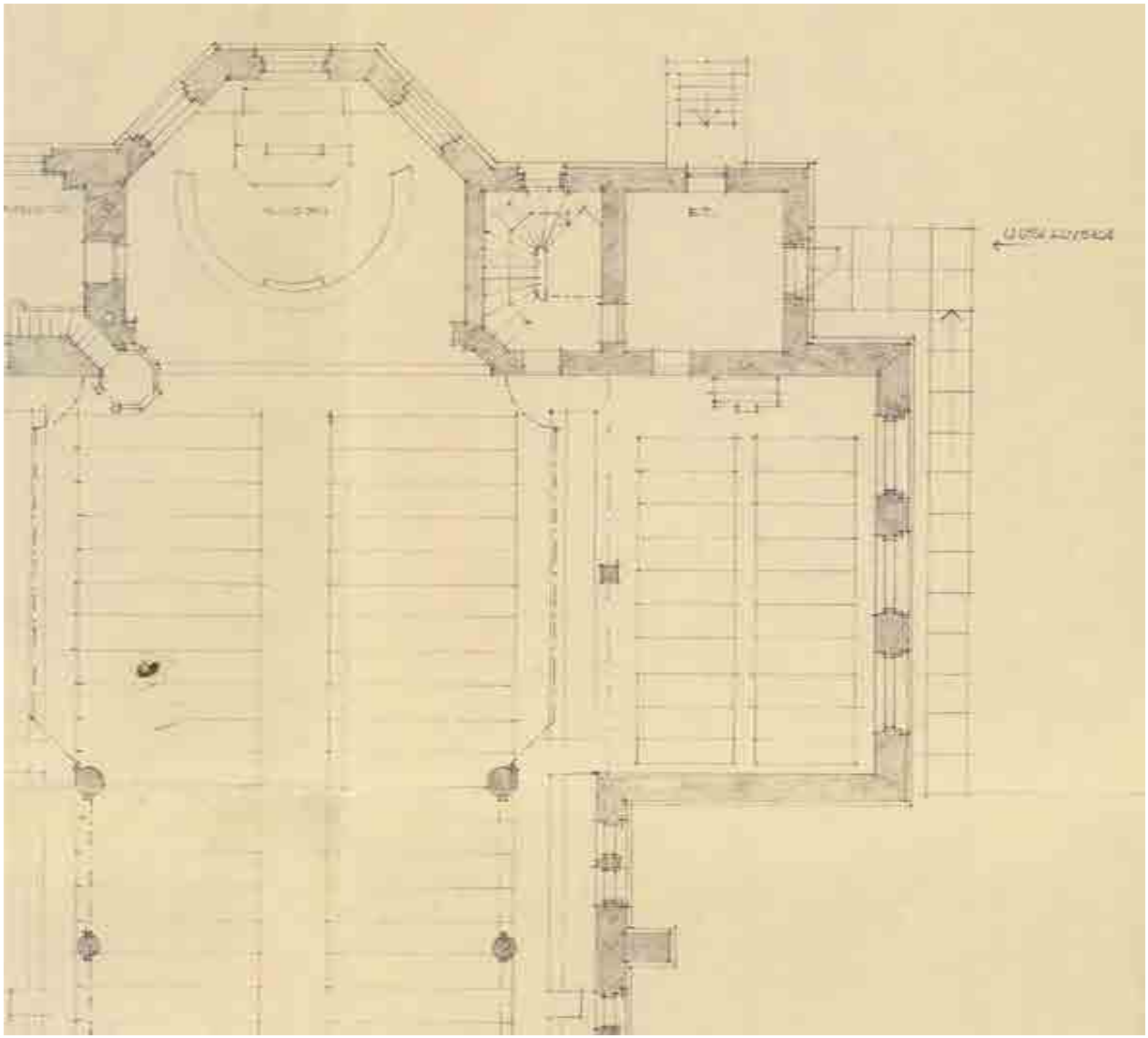
Ulkoportaat 1970

Kirkkoon oli jälleen aika kohdistaa korjaustoimenpiteitä 1970-luvulla. Vuonna 1970 kirkon eteläpuolelle pappilan pihalta johtavat ulkoportaat uusittiin. Uusiin portaisiin tuli noin 4,5 metrin nousun aikana kaksi jyrkkyyttä vähentävää lepotasannetta sekä kaiteet portaiden reunoille ja keskelle.

Luiska 1972

Kirkon esteettömyyttä lisättiin rakentamalla seurakuntasalin sisäänkäynnin kohdalle luiska vuonna 1972. Todennäköisesti metalliritiläinen luiska kulki kirkon pohjoispuolisen poikkivarren päädyn kohdalta. Eteisen pohjoispuolen ikkuna muutettiin vuonna 1971 laadittujen julkisivu- ja pohjapiirustusten mukaan ulko-oveksi, jolloin tilaan muodostui kaksi erillistä ulko-ovea länteen ja pohjoiseen. Liikkumisrajoitteiset, kuten pyörätuolin käyttäjät pääsivät nyt kirkkosaliin ilman porrasaskelmia seurakuntasalin kautta.

(Forssan seurakunnan arkisto 2025)

Kuva 33. Suunnitelma vuonna 1972 lisätystä luiskasta (Forssan seurakunnan arkisto 1971).

Sähkötyöt 1975

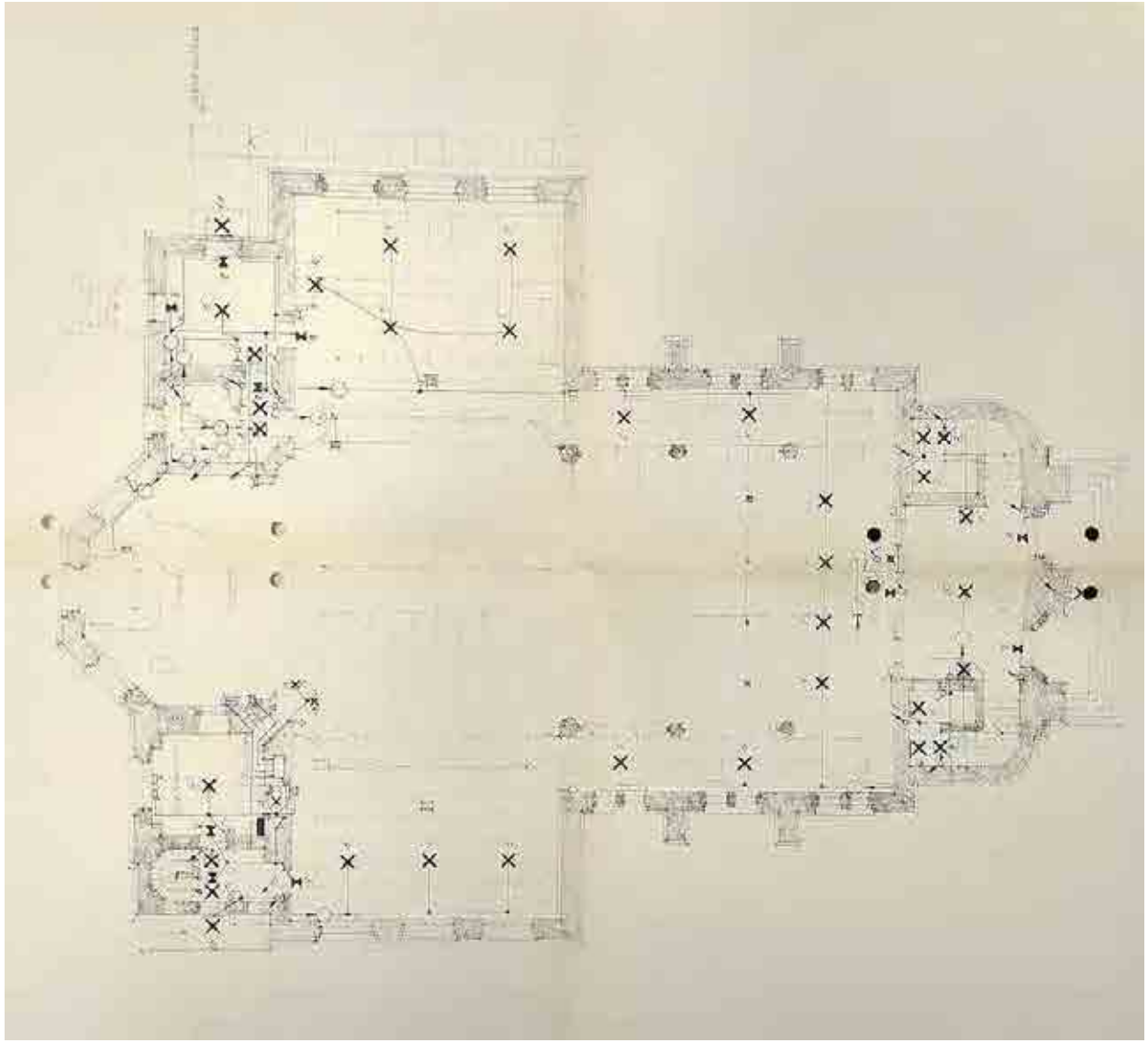
Vuonna 1975 kirkkoon uusittiin sähköt ja valaisimet Sähkö-Lähteenmäki Oy:n urakoimana. Kirkkosalissa olevien viiden kattokruunun johdotus uusittiin. Kirkko myös varustettiin merkki- ja hätävalaistuksella, jonka keskus asennettiin kellariin. Voimajohdot öljypolttimeen, lämpöjohtopumppuihin, urkuihin, tornin kellon moottoriin ja soittokelloihin uusittiin.

Akustiikka 1975

Kirkon akustiikka oli osoittautunut ajan myötä puutteelliseksi. Kirkko kaikui rovastin raportin mukaan häiritsevästi erityisesti tyhjänä. Kirkollisina juhlapyhinä salin ollessa täynnä havaittiin myös muita akustisia ongelmia, sillä puheen selkeys vaihteli huomattavasti eri istumapaikoilla. Tästä syystä kirkkoon lisättiin vuonna 1975 kaiutinpylväitä ja induktiosilmukka kuulorajoitteisia varten.

(Uusi-Hakimo 1988)

(Forssan seurakunnan arkisto 2025)

Kuva 34. Insinööritoimisto R. Andersonin vuonna 1975 laatima valaisinkaavio maantasokerroksesta (Forssan seurakunnan arkisto 1975).

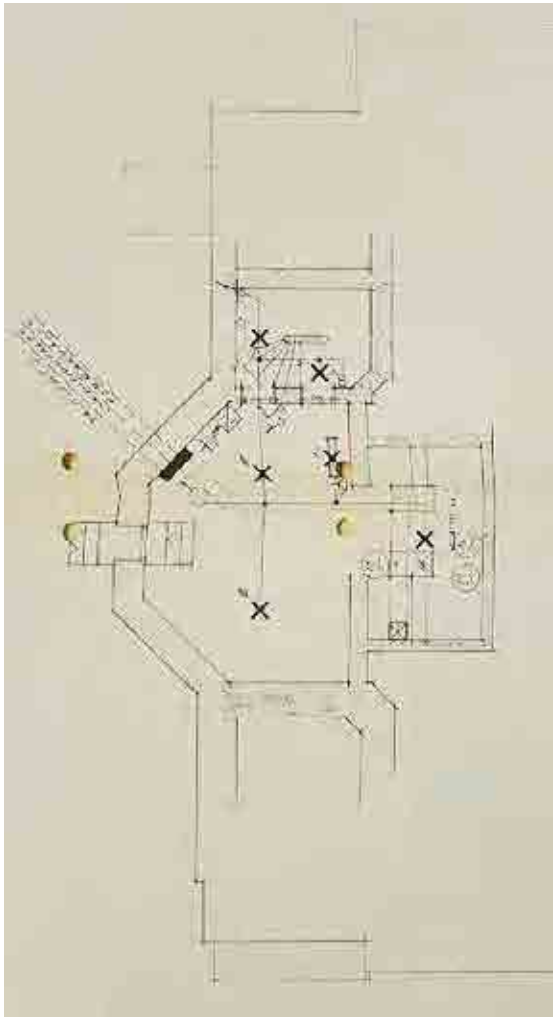
Maalaustyöt 1975–1976

Kirkon ulkomaalaus suoritettiin Martti Louhelon urakkatarjouksen mukaan 15.9.1975 mennessä. Myöhemmin kevään 1976 aikana Maalausliike S-E Kallioinen toteutti sisämaalauksen. Sisäseinien harmaanruskea väritys eteisissä, porrashuoneissa ja sakastissa korvattiin valkoisen sävyisellä lakkamaalilla. Kirkkosalin seinien alaosan tummempi rajaus muutettiin vaaleansävyiseksi. Kirkkosalin ja lehterin puulattioiden päälle maalattiin uusi kerros. Alttarin puukoroke sekä urku- ja kuoroparven matto uusittiin.

Eteisten, porrashuoneen ja sakariston katot maalattiin samalla valkoisella sävyllä kuin seinät. Kirkkosalin alakatto maalattiin ruoteiden väliin jääviltä osin vaaleansinisen sävyiseksi joko 1950-luvun korjausmaalauksen yhteydessä tai viimeistään vuoden 1976 sisämaalauksen aikana.

Kirkkosalin penkkeihin tehtiin ainoastaan paikkausmaalauksia. Putkien ja lämpöpattereiden lastulevystä tehdyt suojukset maalattiin vastaamaan ympäristön värejä. Ulkoseinien vuotokohdat tarkastettiin ja tarvittaessa saumattiin uudelleen, sillä sisäseinien maali oli hilseillyt ulkoa tulleen kosteuden vuoksi.

(Forssan seurakunnan arkisto 2025)

Kuva 35. Kellarikerroksen valaisinkaavio (Forssan seurakunnan arkisto 1975).

Kuva 36. Kirkkosalin värimaailma vuoden 1976 jälkeen (Forssan museo n.d.).

Urkujen uusiminen 1979

Uudet urut päätettiin hankkia vuonna 1979 espoolaiselta Veikko Virtasen urkurakentamolta. Urkujen kustannuksia lisäsivät lehterin rakenteisiin vaadittavat muutostyöt. Yrjö Mykkänen laati suunnitelmat lehterin lattiatason laskemisesta ja insinööri Heimo Ojala vastasi sähkösuunnitelmista. Urkujen taakse rakennettiin lisäksi erillinen tila.

Vanhojen urkujen purkaminen toteutettiin kirkkokuorolaisten talkootyönä. Keväällä 1979 kirkon vanhat urkupillit myytiin huutokaupassa, ja myynnistä saaduilla varoilla voitiin säästää palkkakuluissa sekä täydentää urkurahastoa. Uusiin urkuihin saatiin näin ylimääräinen, mutta tarpeellisena pidetty äänikerta. Urkujen vihkimisjuhla järjestettiin 2.6.1979. (Uusi-Hakimo 1988)

Kuva 37. Vuonna 1979 uusitut urut.

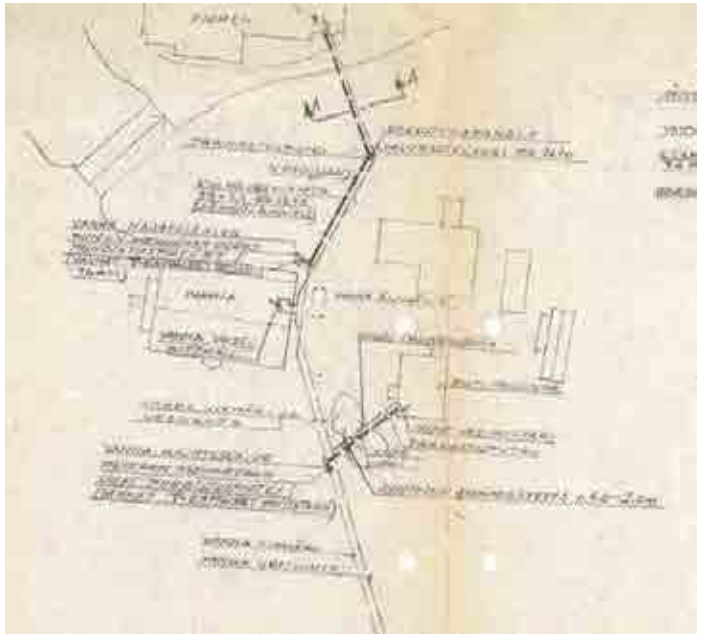

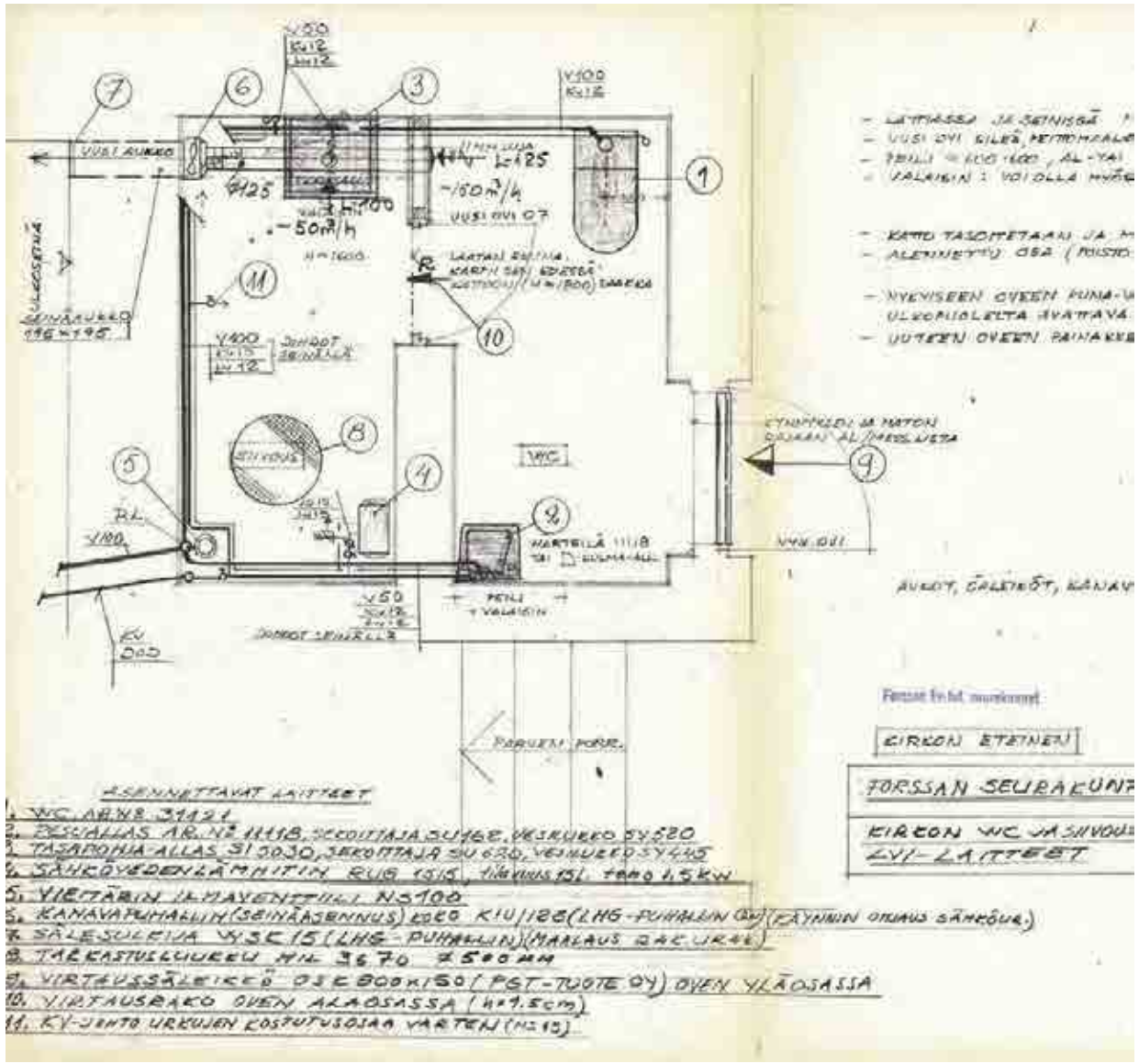
Kuva 38. Kirkon alkuperäiset urut (Arvi Aalto 1947).

WC ja siivouskomero 1979

Kirkkoon saatiin vesi- ja viemärilaitteisto vuonna 1979. Kirkon yhdistetty WC ja siivouskomero tehtiin pääsisäänkäynnin yhteyteen lehterille vievän portaikon alapuolelle. Pohjoispuolen portaiden alla oleva tila jätettiin varastotilaksi, joten eteläpuolen portaiden alle jäävä tila jaettiin kahteen eri käyttötarkoitukseen. Vesi- ja viemäriputket vedettiin kirkon lisäksi pappilan entiseen pesutupaan.

(Forssan seurakunnan arkisto 2025)

Kuva 39 (vas.). Vesijohto- ja viemäröintisuunnitelma. Kuva 40. Pohjapiirros sekä varusteselitys kirkon WC-tilasta ja siivouskomerosta (Forssan seurakunnan arkisto 1979).

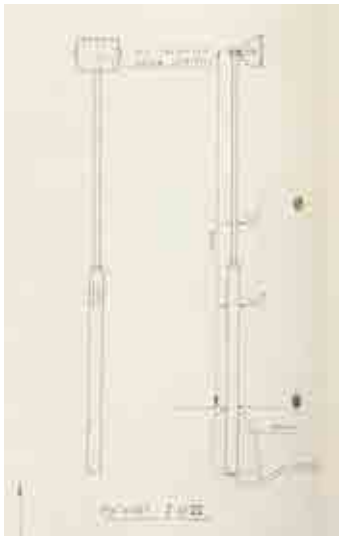
Piha- ja julkisivuvalaistus 1979

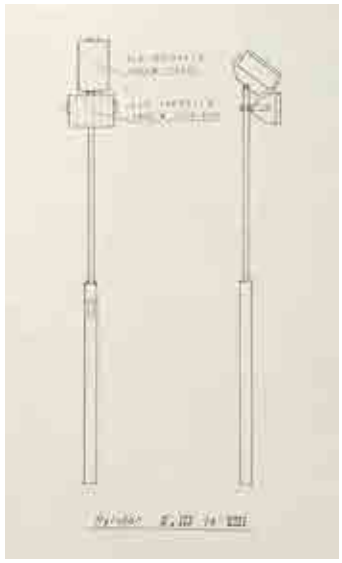
Forssan kirkon piha- ja julkisivuvalaistuksesta tehtiin urakkasopimus syyskuussa 1979. Urakoitsijana toimi forssalainen Valk-Sähkö Oy, joka aloitti työt aikaisemman urakkatarjouksen mukaisesti ja sai ne valmiiksi 15.9.1979 mennessä. Valaistusurakkaan kuului maakaapelien vetäminen, sähköpääkeskuksen laajentaminen ja kytkennät sekä aluevalaistuksen pylväiden ja valaisimien asentaminen.

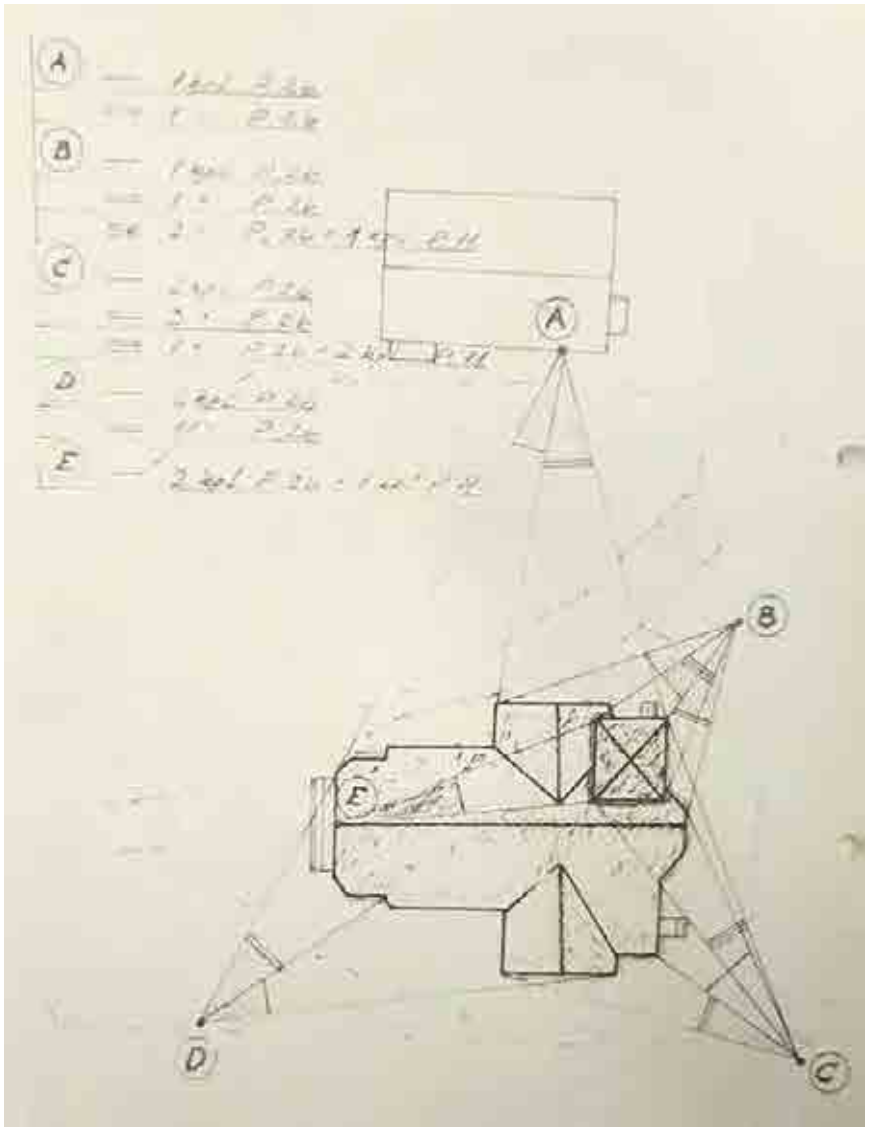
Valk-Sähkö Oy:n työselostuksen mukaan aluevalaistuksen pylväiksi asennettiin galvanoidut pylväät, jotka olivat maahan pystytettyinä kolme metriä korkeita. Pystytyksen jälkeen yksitoista pylvästä maalattiin rakennuspaikalla tummanruskeiksi.

Julkisivuihin kohdistetut valonheittimet sijoitettiin neljään eri ilmansuuntaan: etelään, lounaaseen, koilliseen ja kaakkoon. Forssalainen suunnittelutoimisto Heimo Ojala Ky laati 4.9.1978 piirustukset valaisinpylväistä, valonheittimistä ja sähköpääkeskuksen lisäämisestä.

(Forssan seurakunnan arkisto 2025)

Kuvat 41–43. Julkisivujen kohdevalaisinsuunnitelma (Forssan seurakunnan arkisto 1972).

1980-luku

Porrashuone kellariin 1982

Vesi- ja viemärilaitteiston päivittämisen aikana vuonna 1979 kirkko liitettiin myös kaukolämpöverkkoon. Uusi lämmitysmuoto ei vaatinut enää erillistä pannuhuonetta kellarissa, joten sen ja varastohuoneen pystyi muuttamaan erilliseksi kokoontumistilaksi.

Vuonna 1982 rakennettiin kirkon ulkopuolelle näkyvin laajennus eli porrashuone alasakastiksi tai myös kryptaksi kutsuttuun kellaritilaan. Laajennuksen suunnitteli arkkitehti Yrjö Mykkänen, joka pyrki sovittamaan porrashuoneen luontevaksi osaksi kuorta.

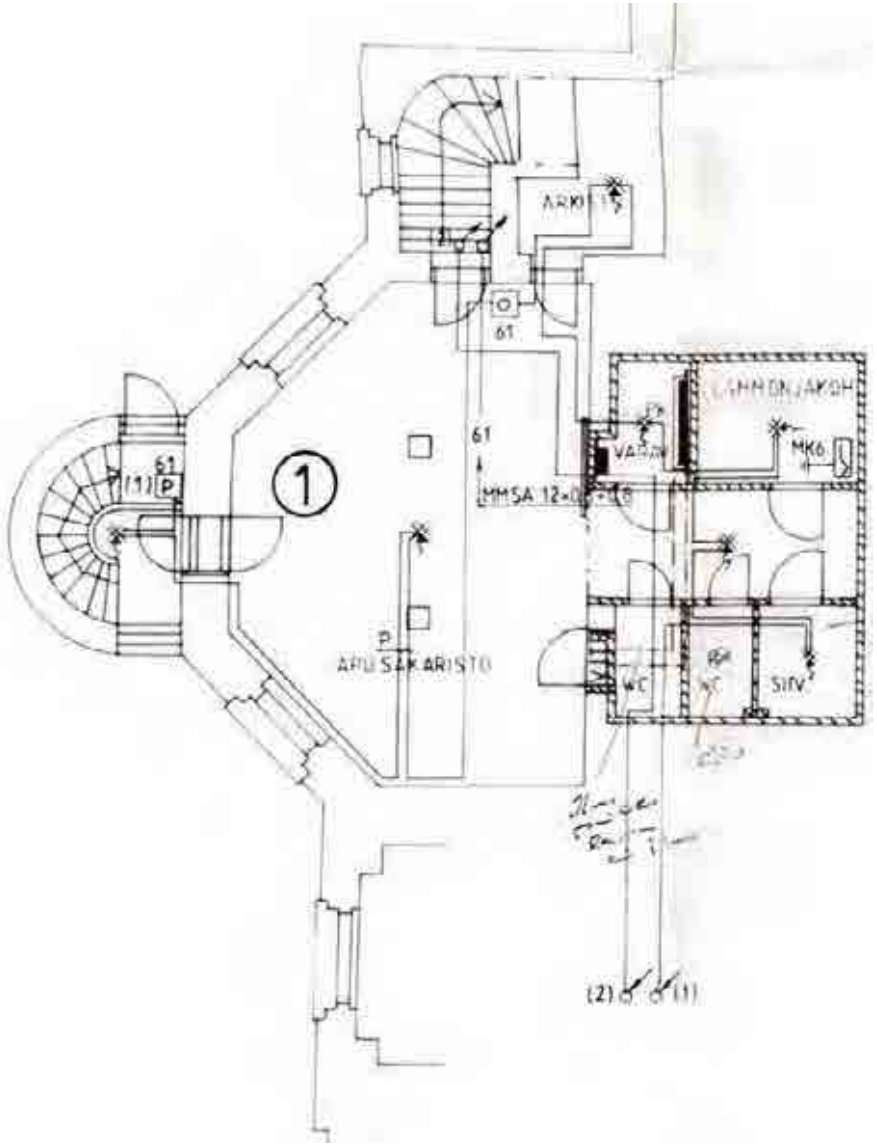
Kellariin alun perin oli kulkuyhteys vain kuorin pohjoispuolella sijainneesta porrashuoneesta. Kattilahuoneen vapauduttua kellariin pystyi lisäämään WC-tilan, toisen WC-tilan varauksen sekä siivouskomeron.

(Mykkänen 1982)

(Forssan seurakunnan arkisto 2025)

Kuva 44. Arkkitehti Yrjö Mykkäsen laatima porrashuonelaajennuksen julkisivupiirros (Forssan seurakunnan arkisto 1982).

Kuva 45. Kellarin tilat vuoden 1982 jälkeen (Forssan seurakunnan arkisto 1982).

Kuva 46. Asemapiirros, johon on lisätty kirkon porrashuonelaajennus (Forssan seurakunnan arkisto 1982).

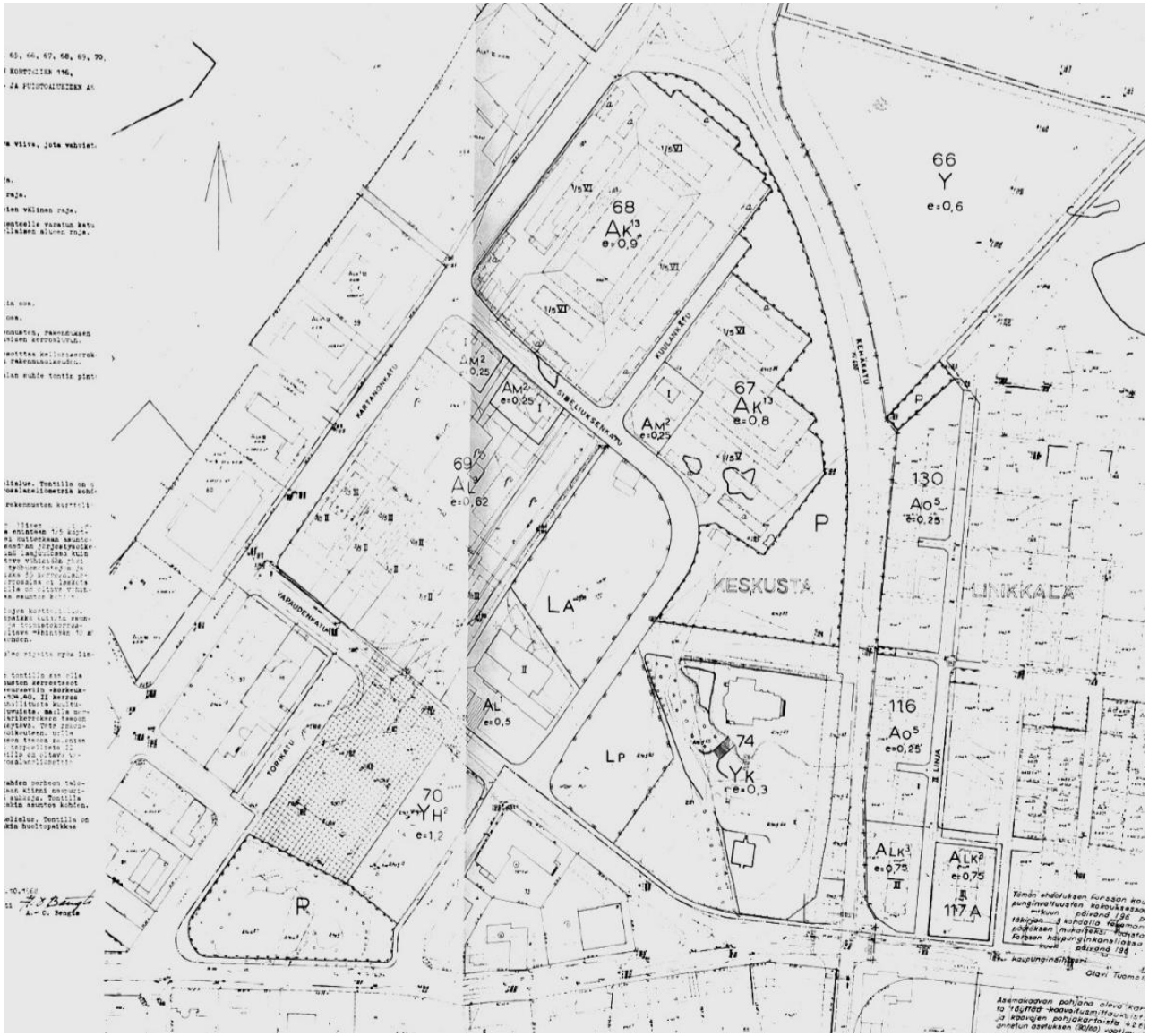
Yhtiönkadun jatke 1985

Yhtiönkadun jatkamista kirkon itäpuolelta Kartanonkadun ja Tampereentien risteykseen asti pohdittiin 1980-luvun puolivälissä. Toisaalta A.O. Bengtsin vuonna 1968 laatimassa Forssan keskustan asemakaavassa Yhtiönkadun jatke oli kuitenkin jo merkitty nimellä Kehäkatu. Kehäkatu kulki I-Linjan suuntaisesti, jolloin kadun molemmilla puolilla sijainneet pientalot olisi tullut purkaa. Vastaavanlainen ratkaisu esitettiin myös vuoden 1985 kaavaehdotuksessa. Kadun jatkamisesta riippumatta I-Linjan länsipuolella olevat hirsitalot purettiin 1980-luvun aikana.

Lopulta Yhtiönkatua ei toteutettu kokonaisuudessaan 1980-luvulla. Kiistanalaisen kadun jatkaminen on sittemmin noussut esille useita kertoja Forssan kaupunginvaltuuston ehdotuksissa 1980-luvun jälkeen. Vasta 2010-luvulla korkeimman hallinto-oikeuden päätöksestä kadun kaavaratkaisu hylättiin ja I-Linja kaavoitettiin historiallinen miljöö huomioiden. Vuoden 2012 kaavamuutoksen yhteydessä Forssan kaupunki pyrki edelleen huomioimaan väylän mahdollisen rakentamisen.

(Karilas & Laine 1989, Hannula 2012)

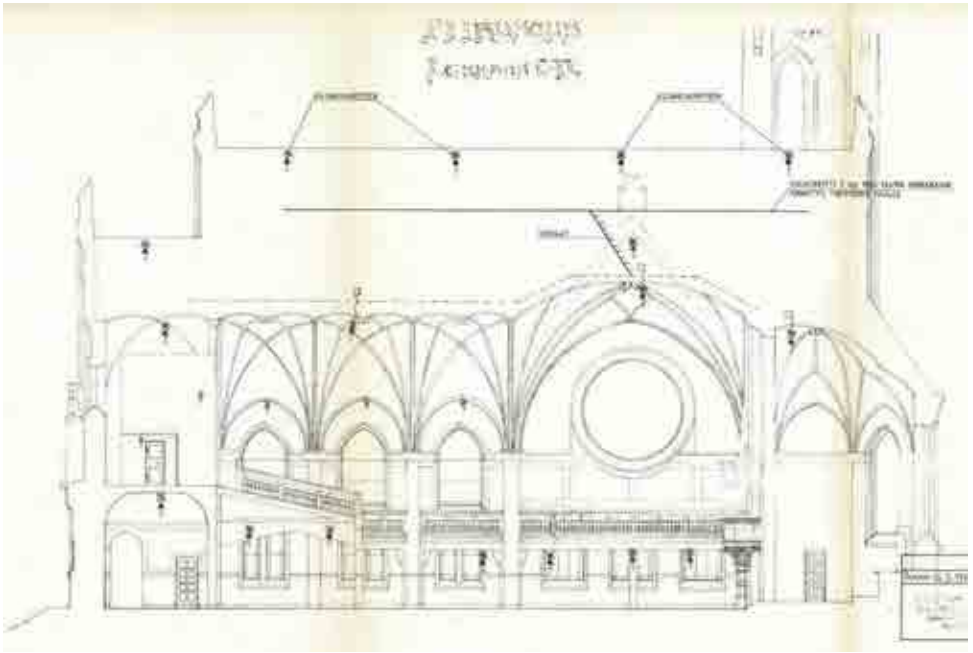
(Salminen 2025)

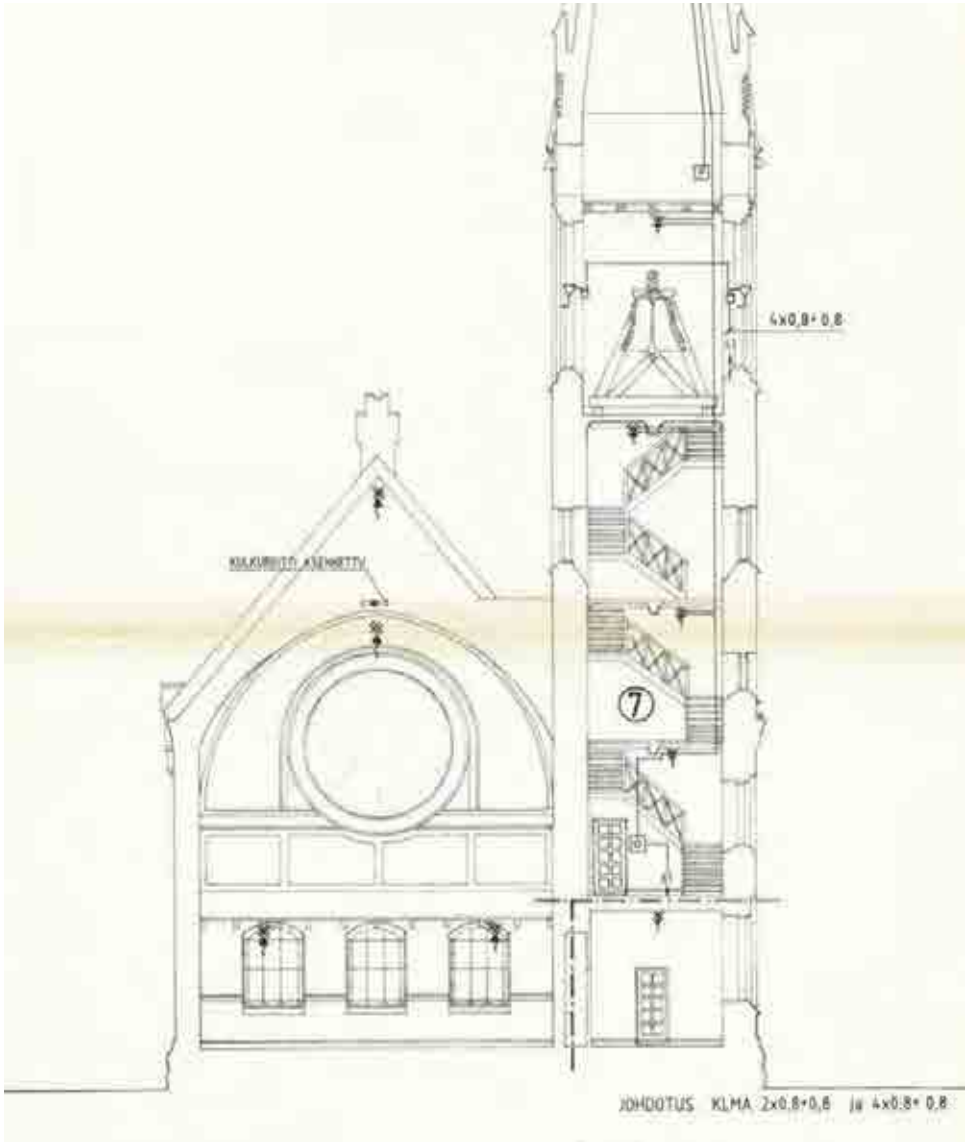

Kuva 47. A.O. Bengtsin laatima asemakaavaluonnos, johon on merkitty Kirkon ja Kalliomäen väliin rakennettavan Yhtiönkadun jatke Kehäkatu-nimellä (Forssan seurakunnan arkisto 1968).

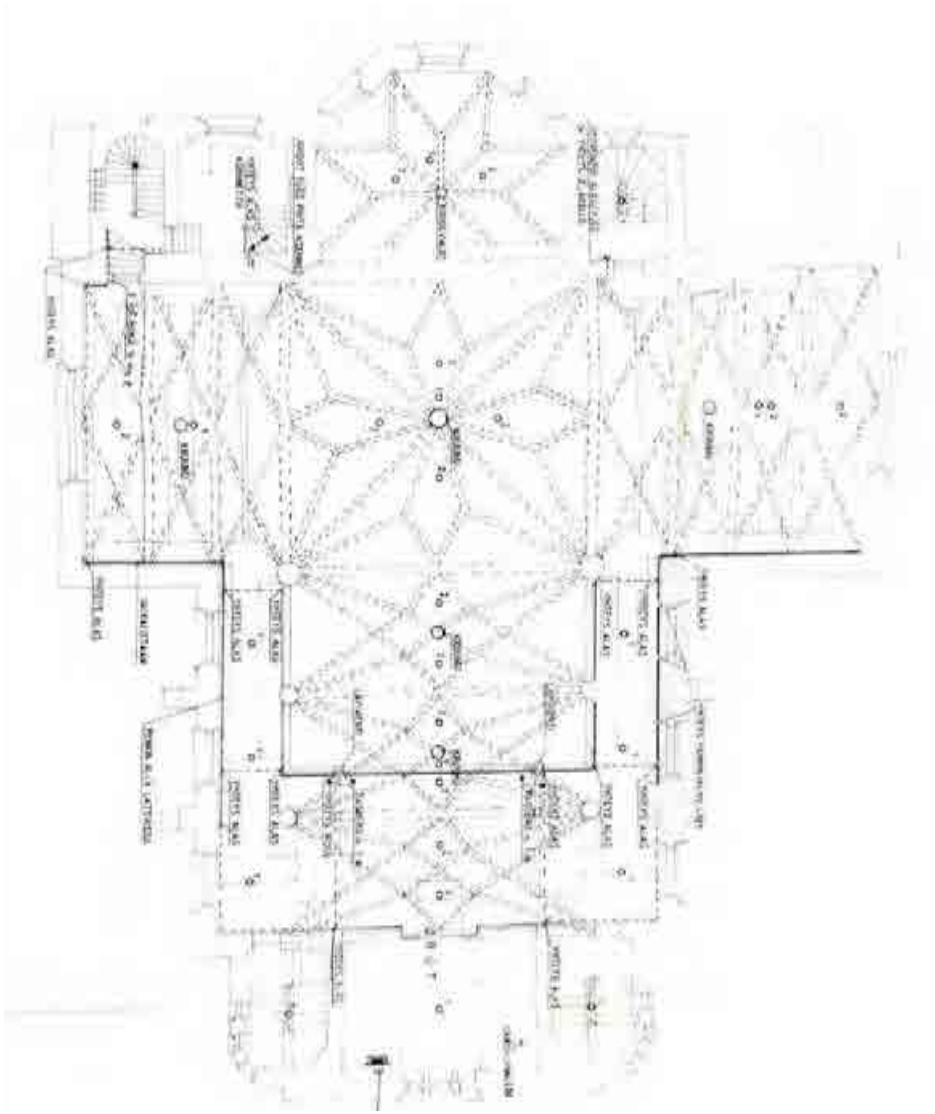
Valaistus ja talotekniikka 1988

Vuonna 1988 kirkkoon lisättiin talotekniikkaa sekä valaistusta uusittiin. Insinööri Heimo Ojala teki valaistussuunnitelmat vuoden 1987 aikana. Kirkkosaliin ja torniin päivitettiin myös paloilmoittimet. Jälleen kirkon akustiikkaa pyrittiin parantamaan rakentamalla uusi äänentoistojärjestelmä kirkon kaikkiin kerroksiin. Äänentoistojärjestelmän suunnitteli ja toimitti tamperelainen insinööritoimisto Kupari Oy. (Uusi-Hakimo 1988)

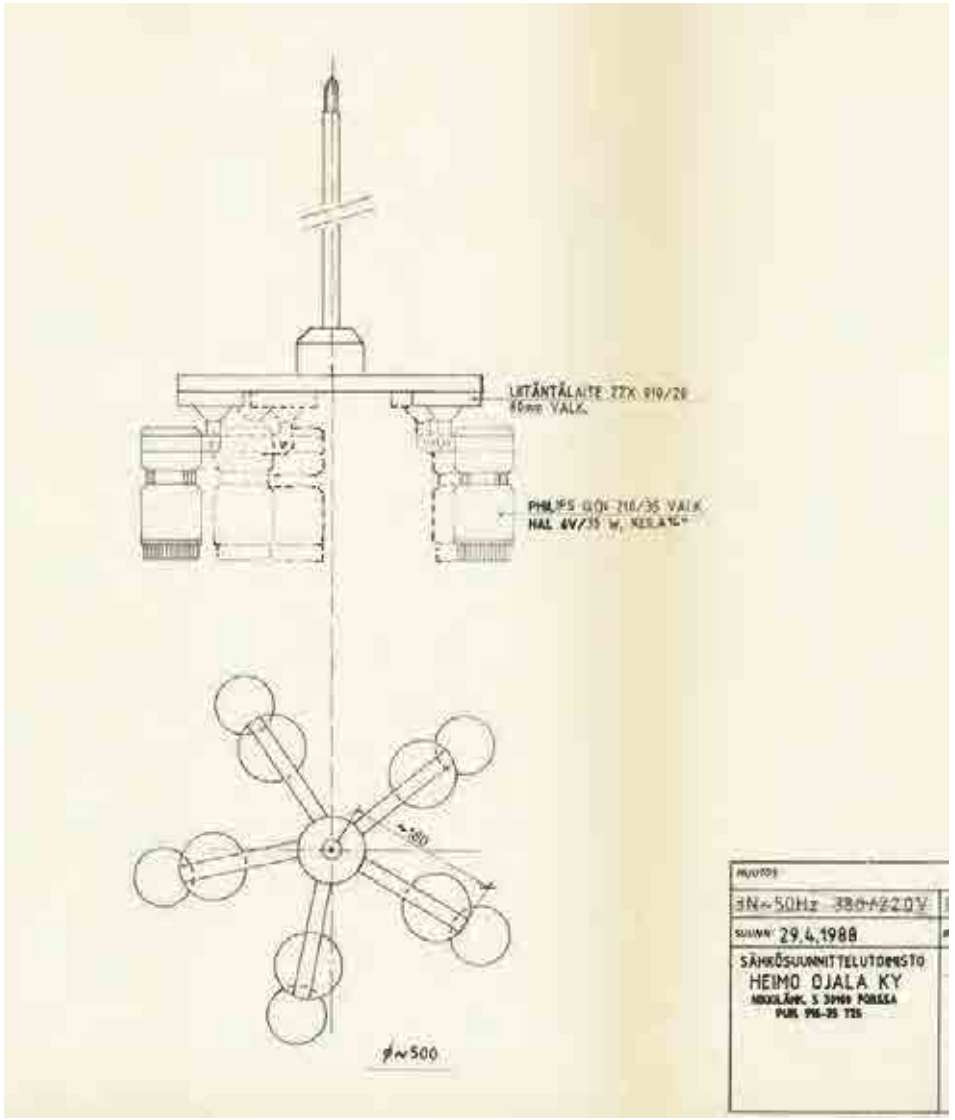

Kuva 48 (vas.). Heimo Ojalan laatima kirkkosalin paloilmoitinkaavio.
Kuva 49. Kellotornin paloilmoitinkaavio. (Forssan seurakunnan arkisto 1987)

Kuva 50. Kirkkosalin alakattokaavio (Forssan seurakunnan arkisto 1988).

Kuva 51. Heimo Ojalan suunnitelma kirkkosalin kattoon asennettavista valaisimista (Forssan seurakunnan arkisto 1988).

1990-luku

Kuntoarvio 1996

Kirkon ulkoseinistä, vesikatosta ja sadevesilaitteistosta tehtiin kuntoarvio vuonna 1996. Arviointiin osallistuivat Senewa Oy:n yhteyshenkilö Jyrki Kivinen ja Pentti Liimatta Ky:n edustaja Juhani Sjöman. Sisäpuolella havaittiin kosteusvahinkoja ruusuikkunaseinien alapuolella, joissa maali ja tasoite olivat hilseilleet laajalti.

Peruskorjauksen suunnittelu 1997

Arkkitehti Sampo Kyanderin 20.8.1997 laatimassa selostuksessa todetaan, että muutossuunnittelu käsitti etenkin kirkkosalia ja kellaria. Suunnitteluratkaisujen merkittävimpiä tekijöitä olivat jumalanpalvelusten monimuotoisuuden lisäämistarve, yhä enemmän yleistyneet kirkkokonsertit, sakastin pieni koko sekä saniteetti- ja siivoustilojen puutteet. Tulevan peruskorjauksen pääsuunnittelijana oli Sampo Kyander, rakennesuunnittelijana insinööritoimisto Pentti Liimatta Ky sekä sähkösuunnittelijana Ilpo Jokinen Oy. LVI-suunnittelusta vastasi Senewa Oy.

(Kivinen & Sjöman 1996, Kyander 1997)

Kuva 52. Kirkkosali urkuparvelle päin katsottuna ennen peruskorjausta (Martti Jokinen 1997).

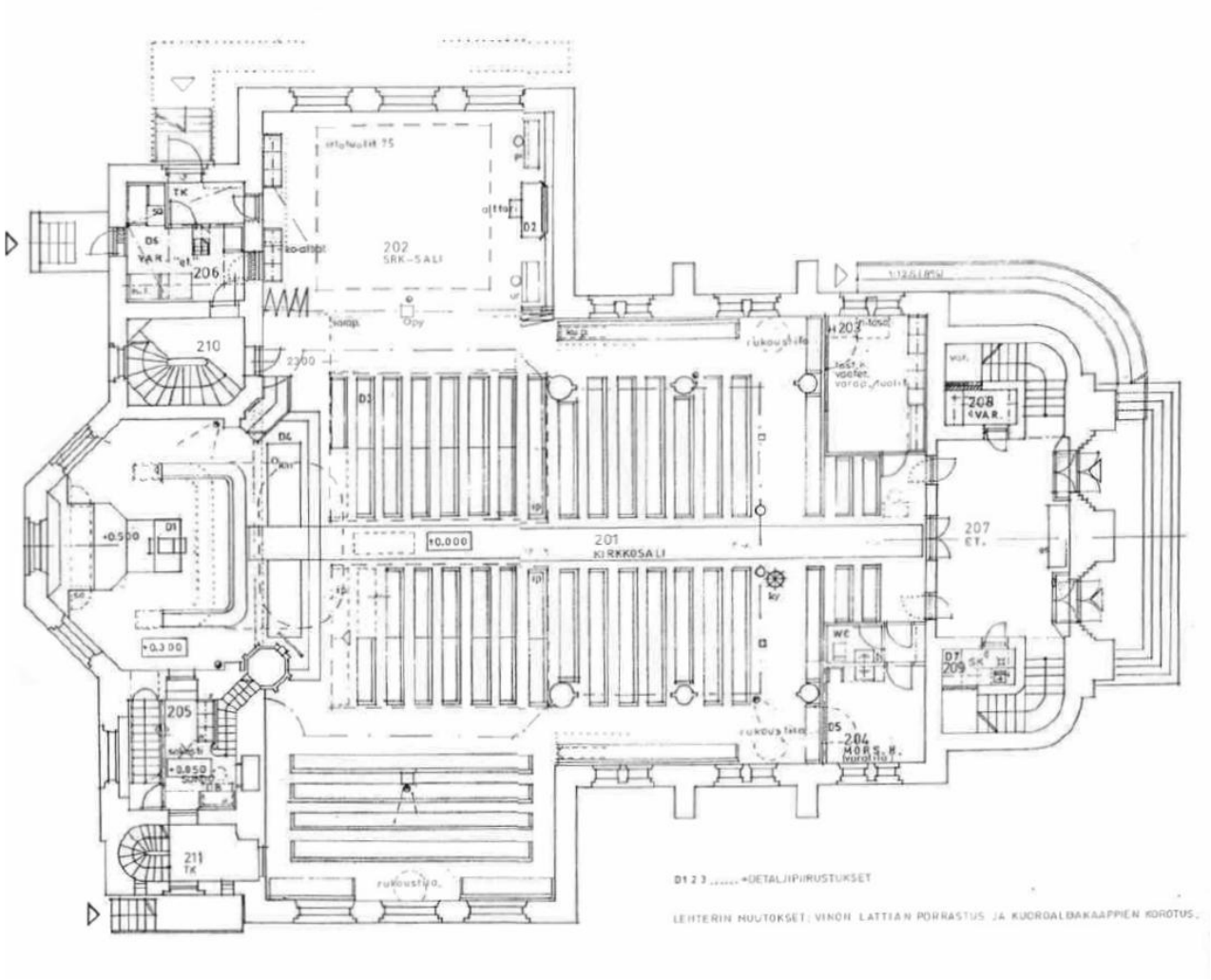
Peruskorjaussuunnitelman versio 1

Kyanderin vuonna 1997 laatimista muutossuunnitelmista pyydettiin lausunto Museovirastolta. Ensimmäisissä versioissa esitetyt aputilat olivat Museoviraston mukaan liian suuria suhteessa muuhun kirkkotilaan. Ehdotettu WC-tila ei myöskään täyttänyt esteettömyyden vaatimuksia. Kuorin alueen laajentamista ei suositeltu, sillä materiaaliraja uuden ja vanhan rakenteen välillä olisi tullut liian selvästi esille. Kuorissa olisi ilman laajennuksiakin riittävästi tilaa irrottaa alttari takaseinästä.

Museovirasto ei pitänyt tarpeellisena usean rivin irrotettavia kirkonpenkkejä. Alkuperäisten värisävyjen ja alakaton tähtitaivaskuvioinnin palauttaminen edellytti konservaattorin tutkimusta.

Myöhemmissä suunnitelmissa aputiloja oli kavennettu kirkkosalin keskikäytävän puolelta ja uusien väliseinien ulkonurkat oli viistetty. Kirkkosalin puolelle laajennettavaa kuoritasoa oli lyhennetty ja viistetty nurkista. Rakennuttajan toivomat tuulikaapit oli poistettu pääsisäänkäynnin kohdalta. Penkkirivien järjestelyyn tehtiin muutoksia ja vain kirkkosalin eturivin penkit suunniteltiin siirrettäviksi.

(Museovirasto 1997, Kyander 1997)

Kuva 53. Arkkitehti Sampo Kyanderin ensimmäisiä versioita peruskorjauksen muutossuunnitelmasta (Forssan seurakunnan verkkoarkisto 1997).

Peruskorjaus 1998

Vuoden 1998 peruskorjauksen pääurakoitsijana oli Rakennus Oy Paanurakenne. Sivu-urakoista, eli sähkötöistä vastasi Forssan Sähkö Ky ja LVI-töistä Huber Talotekniikka. Työnjohtajana toimi pääurakoitsijan puolelta Pentti Mäki. Korjausurakka alkoi Pentti Mäen kirjoittaman työmaapäiväkirjan mukaan 4.5.1998.

Ennen korjaustöiden aloittamista kirkossa suoritettiin asbestikartoitus, jonka teki HH-asbesti Oy 24.3.1998. Näytteet otettiin eteisen seinän tasoitteesta, kellarin WC:n tasoitteesta, maantasokerroksen WC:n lattiamatosta ja tapetista sekä kattorakenteiden aluskatteesta. Lausunnon mukaan näistä kohdista ei löytynyt asbestia. WC-tilan takaosan LUJA-seinästä sekä tornissa aikaisemmin sijainneen paisunta-astian putken eristeestä löytyi sen sijaan asbestia Esko Salmisen allekirjoittaman kartoitusraportin mukaan.

Forssan kirkko oli muodostunut suosituksi vihkikirkoksi, minkä vuoksi vuoden 1998 peruskorjauksessa lisättiin erillinen morsiushuone. Morsiushuone, eteistila ja uusi WC-tila rakennettiin kirkkosalin itäpuolelle lehterin alle. Keskikäytävän toiselle puolelle lisättiin vastaavankokoinen tila lastenhuoneeksi ja varastoksi. Pääsisäänkäynnin eteisen yhteydessä sijainnut yhdistetty WC ja siivouskomero muutettiin pelkäksi siivouskomeroksi. Kuorin tasoa laajennettiin kirkkosaliin päin, jotta siinä mahtuisi esiintymään paremmin erilaisissa tilaisuuksissa.

Kirkkosalin lattiasta korkeammalla sijainneen kuorin tasolle rakennettiin luiskayhteys sekä saarnatuolin alapuolelle lisättiin käsijohde. Porrashuoneisiin päivitettiin myös messinkiset käsijohteet.

(Kyander 1997, Salminen 1998)

Kuva 54. Kirkkosali alttarille päin katsottuna ennen peruskorjausta (Martti Jokinen 1997).

Kirkon penkit kunnostettiin ja uudelleen maalattiin sekä niiden alapuolella ollut puinen korotus poistettiin. Penkkien istuma-asentoa myös muutettiin. Harvennetut penkkirivit laskettiin samalle tasolle muun kirkkosalin lattian kanssa. Seurakuntasalin tuolit tilattiin Korhonen Oy:ltä.

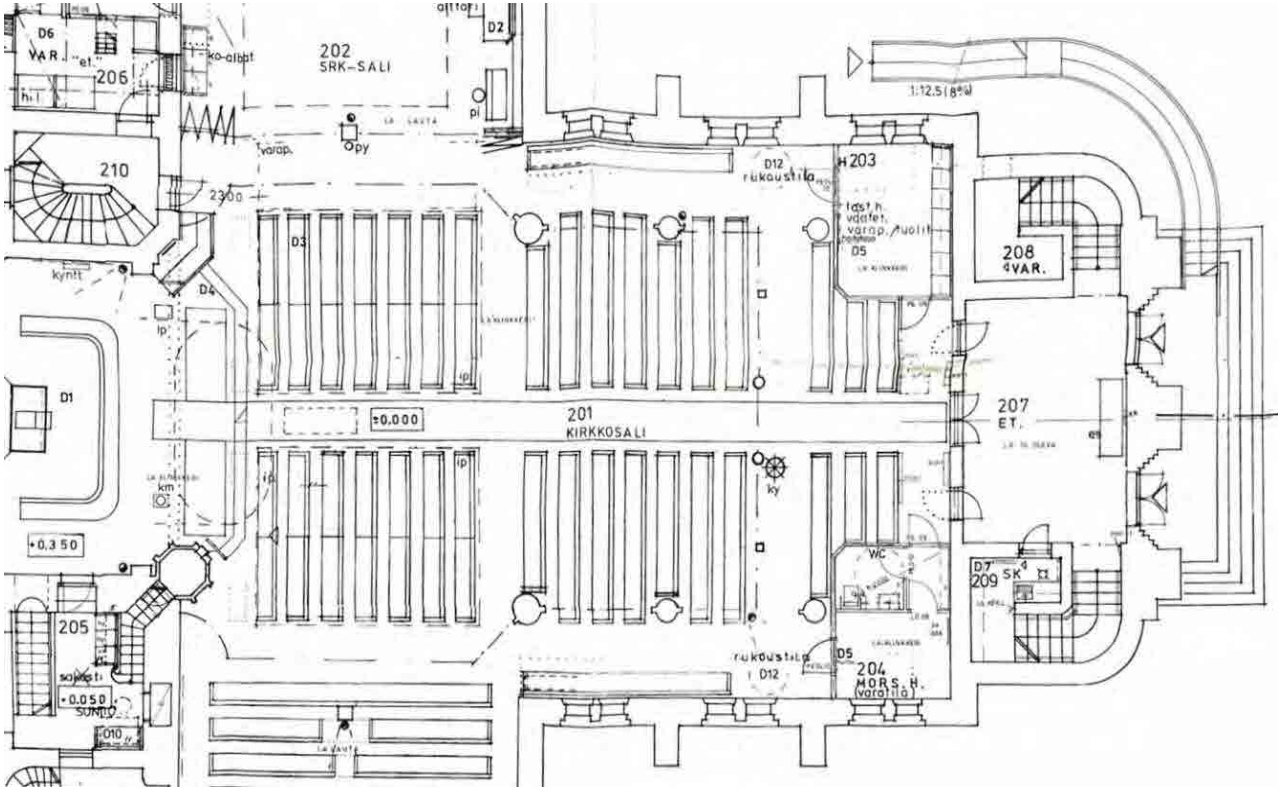
Aikaisemmin havaitut sisäseinien rappausvauriot ja halkeamat korjattiin. Uudelleenmaalaus koski ensisijaisesti muutettavia rakennusosia ja kalusteita, sillä kirkkosalin patinoitunut yleisilme haluttiin säilyttää sellaisenaan. Maalaustyöt toteutti Maalausliike Martinson Ky. Konservaattori Raimo Alakärppä laati ennen peruskorjausta väritutkimuksen, johon lueteltiin aikaisemmat ja tulevat värisävyt.

Kirkon pääsisätilojen värimaailma muuttui peruskorjauksen jälkeen. Kirkon penkkien väritys oli aikaisemmin sinertävän harmaa, mutta kunnostuksen aikana niiden sävyä muutettiin. Kirkkosalin seinien alaosat maalattiin tummanruskeiksi kultaisella rajauksella. Vastaavanlainen väritys oli ollut kirkossa ennen vuoden 1976 maalausurakkaa. Myös kirkkosalin ristiholvien väritys vaihtui vaaleansinisestä kellertävän valkoiseksi. Alakaton ristikeskuksessa ollut ennen 1970-lukua toteutettu ”tähtitaivaskuviointi” lisättiin uudelleen peruskorjauksen yhteydessä.

Ulkoseinät, yläpohja ja vesikatto eivät kuuluneet työselityksen mukaan urakkaan. Vesikaton osalta tehtiin sadevesien ohjausta parantavia muutoksia räystäisiin. Lisäksi ikkunoiden, ulko-ovien ja seinien pellityksiä korjattiin. Forssan teräsrakenne Oy toteutti peruskorjauksessa vaaditut metallityöt sekä messinkityöistä vastasi Metallityö V. Salonen.

Kirkon ulkopuolelta purettiin vuonna 1972 rakennettu luiska. Uusi teräsristikkoinen luiska rakennettiin kaarevana pääsisäänkäynnin kohdalle. Luiskan lähin pariulko-ovi muutetiin avattavaksi erillisellä painikkeella. Varastoon ja kellariin vievän porrashuoneen ulko-ovet uusittiin.

(Mäki 1998, Kyander 1997–1998)

Kuva 55. Ote vuoden 1998 peruskorjauksen päivitetystä suunnitelmasta (Forssan seurakunnan verkkoarkisto 1998).

Uudet sisäovet tilattiin peiliovina vastaamaan kirkon vanhojen ovien tyyliä. Aputilojen oviin oli alun perin esitetty lasitusta, mutta Museoviraston palautteen jälkeen ovet päätettiin tehdä umpipuisina peiliovina. Ovet valmisti Kaukjärven Puutuote Oy.

Kirkkosalin akustiikan oli todettu ennen peruskorjausta toimivan hyvin musiikkitilaisuuksissa, mutta puheessa esiintyi edelleen kaiuntaa ja kuuluvuuden vaihtelua. Deivox Oy uusi peruskorjauksen yhteydessä kirkon äänentoistojärjestelmän.

Sisäseinien pintojen halkeamat ja rapautuneet alueet korjattiin. Uudet väliseinät pyrittiin selityksen mukaan tekemään väriltään ja pintamateriaaleiltaan olemassa olevien sisäseinien kaltaisiksi. Morsius- ja lastenhuoneen puurunkoiset väliseinät levytettiin Gyproc EK -rakennuslevyillä, joiden päälle lisättiin lasikuitukangas maalausalustaksi.

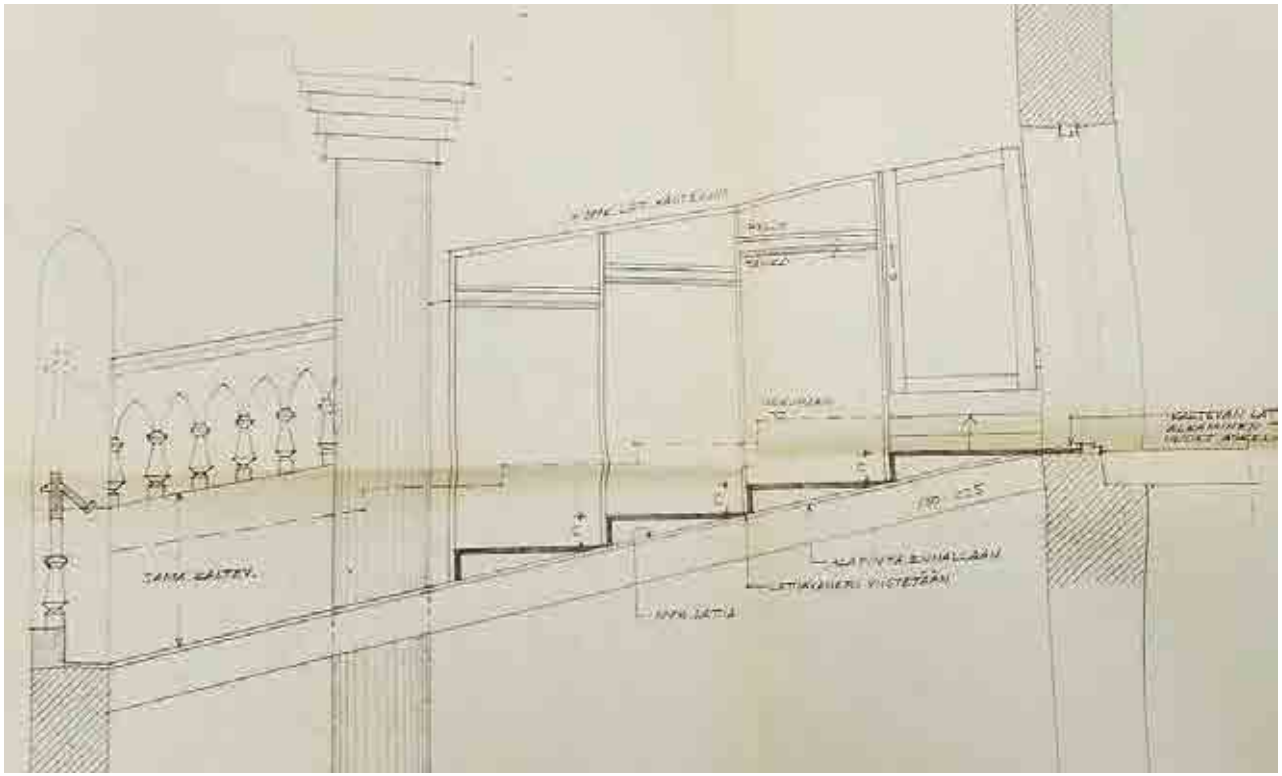
Aputilojen seinät verhoiltiin ruskealla puolipaneelilla ja yläosa maalattiin vastaamaan vanhojen sisäseinien väritystä. Uusien väliseinärakenteiden väliin lisättiin ääneneristykseksi kivivillakerros.

Kirkon kaikki portaat kunnostettiin peruskorjauksen aikana. Alttarin portaista vastasi Hautaliike Veljekset Rautio Oy ja kiviportaat urakoivat Happy Tiles Oy sekä Harjavallan Kiviveistämö Oy. Sakastista rakennettiin uusi kulkuyhteys kellariin.

Sakastin lattian purkutyöt ja kellarin oviaukotuksen toteutti Tiamet Oy. Uudet teräsbetoniset portaat päällystettiin kellarin lattian tavoin klinkkerilaatoilla. Vuonna 1982 lisätyn porrashuoneen kierreportaat uusittiin ja niiden noususuunta vaihdetiin päinvastaiseksi. Lehterin kaltevaa tasoa porrastettiin kulkuväylien kohdilta turvallisuuden parantamiseksi.

Kirkkosalin sekä lisättyjen aputilojen lattiamateriaalina toimivat punaruskeat ja harmaat klinkkerilaatat. Laatoitukset asennettiin 45 asteen kulmaan ja niiden alle lisättiin lattialämmitys. Osa lämpöpattereista joko poistettiin tai lyhennettiin, ja aputiloihin asennettiin uusia lämpöpattereita.

(Mäki 1998, Kyander 1997–1998, Mustonen 1998)

Kuva 56. Leikkauspiirros lehterin porrastuksesta (Forssan seurakunnan arkisto 1997).

Kirkkosalissa ei ollut ennen vuotta 1998 varsinaista ilmanvaihtoa. Ilman riittävyys yleisötilaisuuksien aikana katsottiin johtuvan kirkkosalin korkeudesta ja tilavuudesta. Ilmanvaihtoa tehostettiin perinteisemmällä tavalla ulko-ovia avaamalla, mutta ulkoa tullut korvausilma ei yltänyt kaikkiin tiloihin. 1970-luvulla lisätyn WC-tilan ja siivouskomeron ilmanvaihto oli toteutettu kanavapuhaltimella sekä kellarin ilmanvaihto oli kanavoitu.

Peruskorjauksessa ei lisätty koneellista ilmanvaihtoa, mutta kirkkosalin yläosaan lisättiin pystyhormi vesikatolle asti. Hormin yläpäähän asennettiin huippuimuri, jonka arvioitiin päälle kytkettäessä lisäävän riittävästi ilman vaihtuvuutta kirkkosalissa. Huoneilmastointikone asennettiin seurakuntasaliin, josta vedettiin kanavisto länsipuolen ulkoseinän läpi. Kellarin ilmanvaihtoon ei tehty LVI-suunnitelmien mukaan muutoksia. Entisen maantasokerroksen WC-tilan poistoilmanvaihto purettiin ja eteläpuolen ulkoseinään jäänyt aukko paikattiin.

Uusien ja kunnostettujen ikkunoiden sekä ovien tuli täyttää vakuutusehtojen mukaiset murtoturvallisuuden kriteerit. Paloturvallisuutta parannettiin lisäämällä kuivasprinklerit kellotorniin. Sammutuslaitteiston urakoi FP-Asennus Oy.

Ikkunoiden sisäpuoliset kondenssikourut korjattiin ja sisäpuitteet tehtiin avattavaksi lasivälitilojen puhdistamisen helpottamiseksi. Ulkopuoliset lyijylasitukset sekä pintaristikoiden kiinnitykset korjattiin. PK-lasi Oy suoritti peruskorjauksen lasityöt. Kuorin ikkunoiden lasimaalaukset restauroitiin tiettyjen ikkunaruutujen kohdalta. Lisäksi seurakuntasalissa sijaitseva K. Virtasen maalaama öljymaalaus restauroitiin.

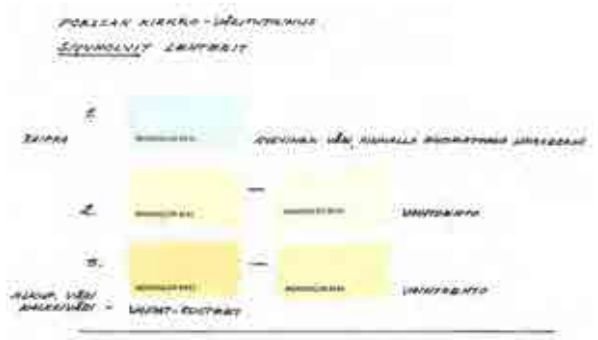
Maantasokerroksen uusi WC-tila suunniteltiin Museoviraston palautteen mukaisesti esteettömäksi. Aputilojen kaventuessa ja LE-WC-tilan laajentuessa morsiushuoneen vesipiste jätettiin pois suunnitelmista. Uuden WC-tilan viemäri liitettiin siivouskomeron olemassa olevaan viemäriin. Kellarin siivouskomerosta poistettiin vanhat vesi- ja viemärikalusteet, joten kellarikerrokseen jäi yksi käytettävä WC-tila.

Peruskorjaus saatiin valmiiksi työmaapäiväkirjan mukaan 17.11.1998 ja muuttotalkoot järjestettiin kolme päivää myöhemmin. Peruskorjauksen takuutarkistus suoritettiin 4.10.1999.

(Kyander 1997–1998, Alakärppä 1997, Mäki 1998, Mustonen 1998)

Kuva 57. Kirkkosali peruskorjauksen aikana (Forssan seurakunta n.d.).

Kuva 58. Ote väritutkimuksesta (Forssan seurakunnan arkisto 1997).

2000-luku

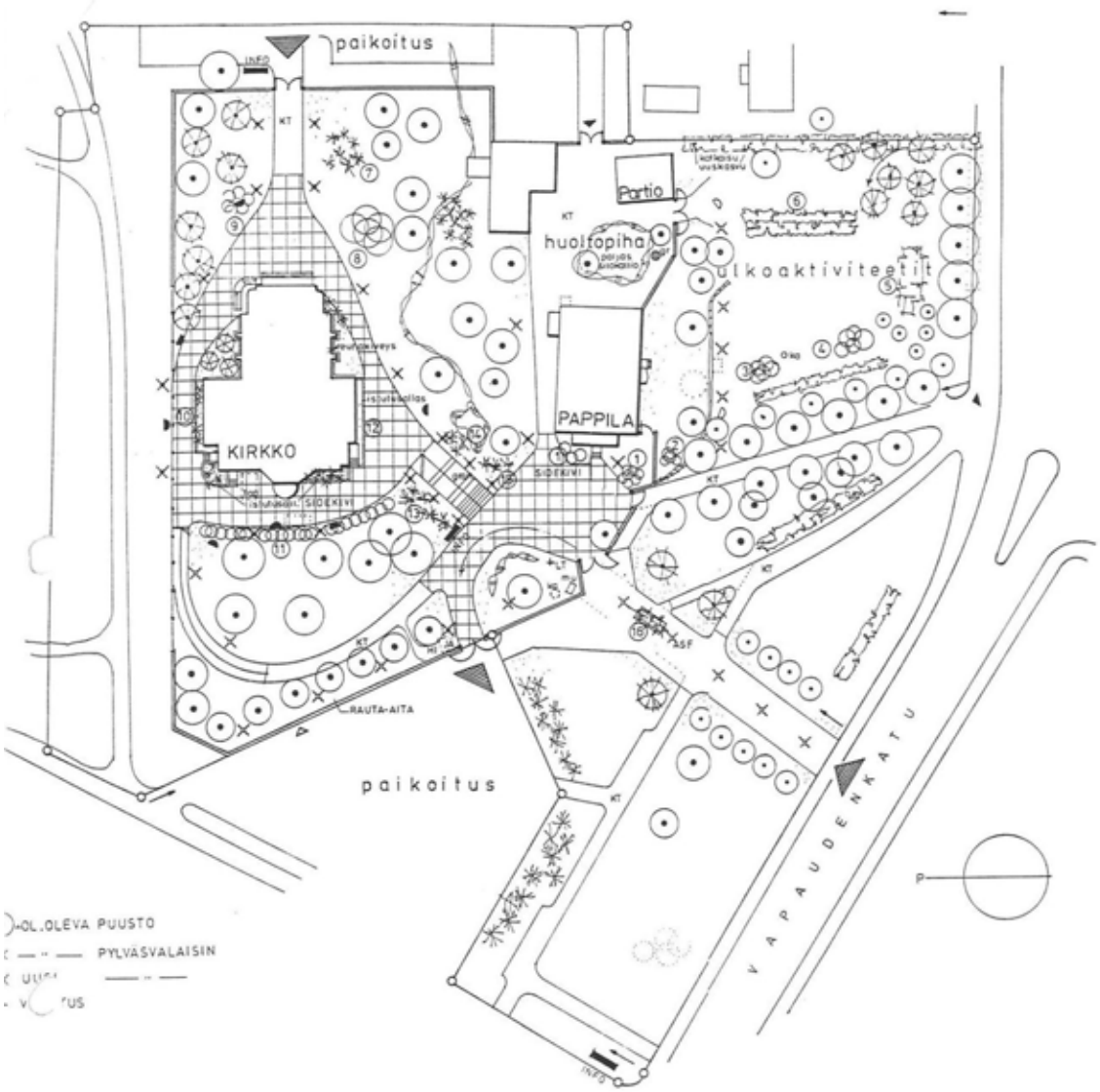
Piha 2000

Vuoden 2000 vihertöiden urakoitsijana toimi Flopak Oy ja työnjohtajana Ilkka Rämö. Pihan kunnostustyöt oli saatava pienurakkasopimuksen mukaan valmiiksi 31.8.2000 mennessä.

Aikaisemman kirkon peruskorjauksen suunnittelija, arkkitehti Sampo Kyander laati miljöösuunnitelman helmikuussa 1999. Kyander suunnitteli myös nykyisin kirkon itäpuolella ja pappilan lähellä sijaitsevat portit. Uusi mustaksi maalattu rauta-aita ympäröi kirkon lisäksi pappilan huoltopihan. Aikaisempi kirkon itäpuolella sijainnut Kalle Lekkalan suunnittelema portti oli rakennettu vuonna 1924.

Seurakuntapuutarhuri Raimo Honkalan 11.2.2000 laatimassa istutussuunnitelmassa on käytetty lähtökohtana puutarhuri Antti Mäkisen 1980-luvulla laatimaa aiempaa suunnitelmaa.

Vihertöiden lisäksi pihaurakkaan sisältyi kaapeliojien kaivuu sekä valaisinpylväiden jalustojen asennus. Sähkösuunnittelusta vastasi Ilpo Jokinen Oy. (Kyander 1999, Kujansuu 2000, Jokinen 2000)

Kuva 59. Sampo Kyanderin laatima miljöösuunnitelma pihan kunnostustöitä varten (Forssan seurakunnan arkisto 1999).

Nurmikot kunnostettiin, mutta kalliota jätettiin näkyviin niissä kohdissa, joihin ei saatu riittävän paksua kasvualustaa. Osat olemassa olevista pensaista poistettiin kasvualustoineen ja uusien pensasryhmien kohdalla tehtiin tarvittavat salaojakerrokset.

Pihan kaltevuustasot korjattiin, jotta hulevedet valuisivat luonnollisia reittejä pitkin poispäin rakennuksista ja pihasta. Pappilan huoltopiha katettiin kivimurskeella sekä lipputankoa siirrettiin. Vihertyöurakan aikana purettiin myös pappilan itäpäädyn savupiippu sekä kirkon länsipäädyssä ollut vanha öljysäiliö poistettiin.

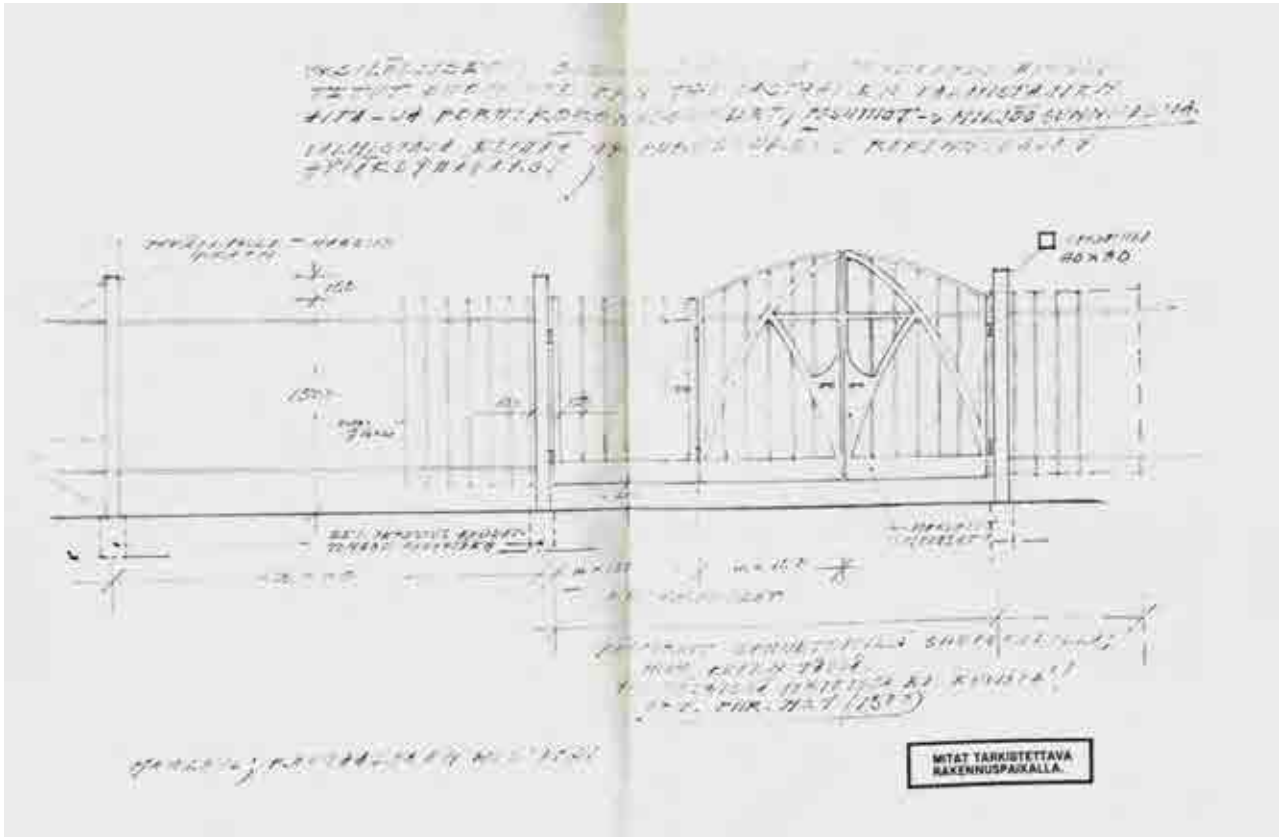
Kirkkopihan kulkuväylät päällystettiin tiilenpunaisilla 140 x 280 x 80 mm:n betonikivillä. Kiveys tehtiin juoksulimityksellä ja 45 asteen kulmaan kirkkopihan ulkoportaisiin nähden, jolloin se olisi kohtisuorassa kirkon pääsisäänkäynniltä katsottaessa. Laatoitus noudatti pihan pinnan muotoja ja kallistusten arvot sadevesikaivoihin olivat 2–5 % välillä.

Laatoituksen sekä kirkon ulkoseinien ja nurmikon väliin lisättiin reunakiveykset nurmikon leikkauksen helpottamiseksi. Puiston käytävät jätettiin kulkemaan aikaisempien polkujen kohdalle. Kivituhkapintaiset osuudet uudelleenpäällystettiin raekooltaan enintään 8 mm:n murskeella.

Kirkon ulkoseiniä ympäröivät istutukset rajattiin noin 50 cm korkeilla istutusten reunaa myötäilevillä muurikivillä. Istutusaltaiden korkeus vaihteli maanpinnan korkojen mukaan, mutta muuri ei saanut nousta kirkon kivijalan yläpuolelle.

Vesikatolta tulevat sadevedet ohjattiin sadevesikaivoihin maan alle asennetuilla putkilla niissä kohdissa, joissa kallion ja maanpinnan väliin jäi riittävän paksu kerros.

(Kyander 1999, Kujansuu 2000)

Kuva 60. Suunnitelma kirkon pihalle päivitetyistä rautaporteista (Forssan seurakunnan arkisto 1999).

Julkisivut ja kellotorni 2006

Vuonna 2005 tehdyssä julkisivujen kuntotutkimuksessa havaittiin yksittäisten tiilien lohkeiluja sekä räystäshuippujen koristemuurausten vaurioita. Pakkasvauriot näkyivät selkeimmin kellotornin julkisivuissa, erityisesti eteläpuolella. Yksittäisiä tiiliä ja tornin ikkunoiden pieliä oli korjattu aikaisemmin punatiilen värisellä laastilla.

Tiilipintojen lohkeamista voitiin päätellä, että aikaisemmassa julkisivun korjauksessa eli todennäköisesti vuonna 1952 oli käytetty reikätiiliä. Kirkossa on alun perin käytetty umpinaisia julkisivutiiliä.

Soittoluukkujen alapuolella havaittiin pakkasvaurioita tiilipinnassa ja rappauksessa. Luukkujen sekä niiden yläpuolisten ikkunoiden pellitykset olivat pahoin korroosiovaurioituneet.

Varsinkin pääsisäänkäynnin yläpuolella oleva koristemuuraus oli pahasti pakkasvaurioitunut sekä päätykolmioiden räystäskoristeiden rappauspinnat olivat rapautuneita. Sokkelin graniittikivien saumat olivat jääneet paikoin avonaisiksi ja saumalaasti oli irronnut graniittikivien pielistä.

(Maja & Koskinen 2005)

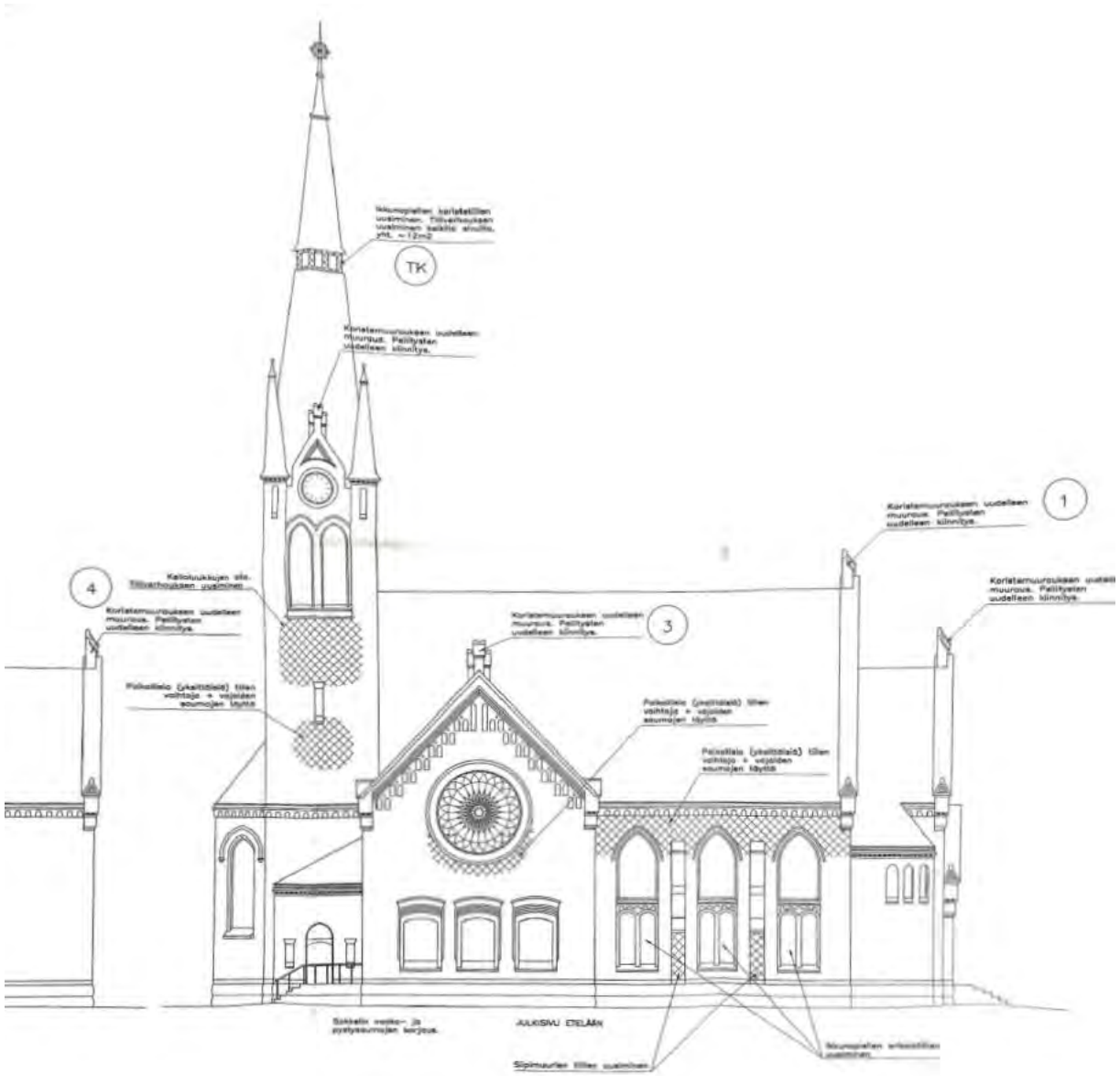
Kuva 61 (vas. ylä). Kellotornin huipun tiilien pakkasrapautuma. Kuva 62 (vas. ala). Kellotornin sisärappausten vauriot. Kuva 63 (oik. ylä). Kellotornin eteläjulkisivun tiilien pakkasrapautuman havaintoja. Kuva 64 (oik. ala). Koristemuurausten vaurioita. (Maja & Koskinen 2005)

Julkisivujen ulokeosissa, kuten tukipilareissa havaittiin tiilipinnan lohkeilua ja saumalaastin vaurioita. Joissakin julkisivujen ja räystäiden pellityksissä oli tehty asennusvirheitä, sillä pellityksiin saattoi jäädä rakoja monimuotoisempiin kohtiin. Myös kellotornin sisäpinnat tutkittiin, jolloin havaittiin sisäseinien pakkasrapautumat. Ikääntyneissä puisissa soittoluukuissa ei havaittu kuitenkaan lahoa.

Vuonna 2006 kirkolle tehtiin julkisivujen ja kellotornin sisäosien korjaustyöt. Rakennesuunnittelusta vastasi hämeenlinnalainen AT Yhtiö Oy, jonka edustajat Jukka Maja ja Kari Koskinen olivat laatineet aikaisemman kuntotutkimuksen. Valvojaksi valittiin Valvontatoimisto Mäkilä. Urakoitsijana toimi vuoden 1998 peruskorjauksen tehnyt Rakennus Oy Paanurakenne. Rakennusinsinööri Juha Kotiranta laati korjaussuunnitelmia varten julkisivupiirustukset.

Kirkkosalin ulkoseinien yksittäiset vaurioituneet seinä- ja koristetiilet korvattiin uusilla alkuperäisiä vastaavilla tiilillä. Tiilisaumojen lisäksi graniittisokkelien ja kiviportaiden vaurioituneet saumaukset korjattiin tai uusittiin.

(Maja & Koskinen 2005–2006)

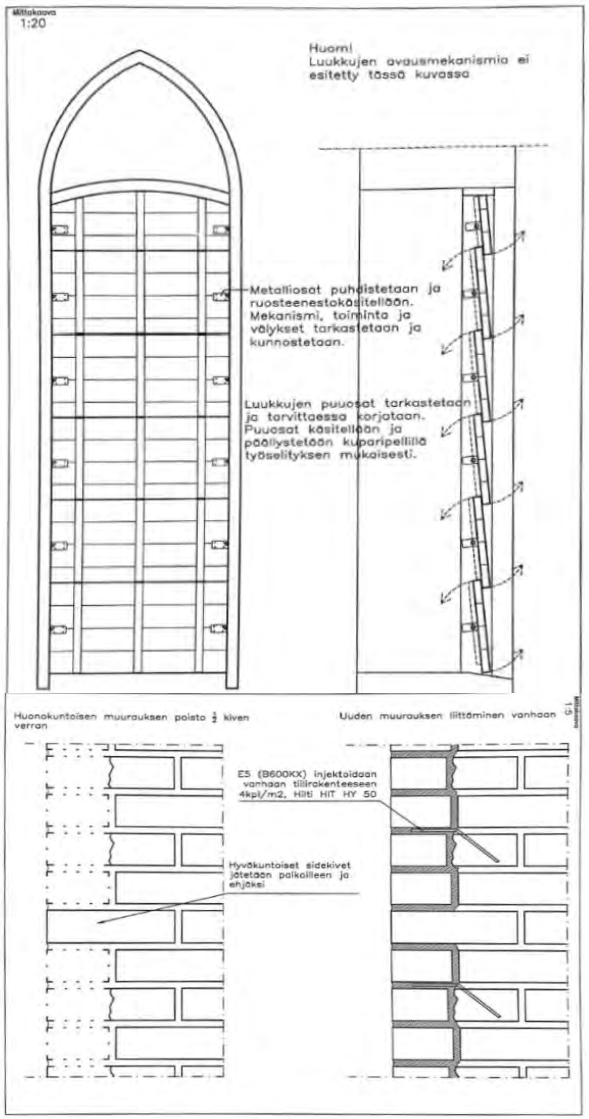
Kuva 65. Kirkon eteläjulkisivun korjausalueet (Forssan seurakunnan verkkoarkisto 2006).

Päätykolmioiden vaurioituneet koristetiilet ja räystäiden tiiliosat muurattiin uudelleen. Rapautuneet koristerappaukset poistettiin alustaan asti ja rapattiin uudelleen kolmella kerroksella. Puutteelliset räystäiden ja seinien kuparipellitykset korjattiin.

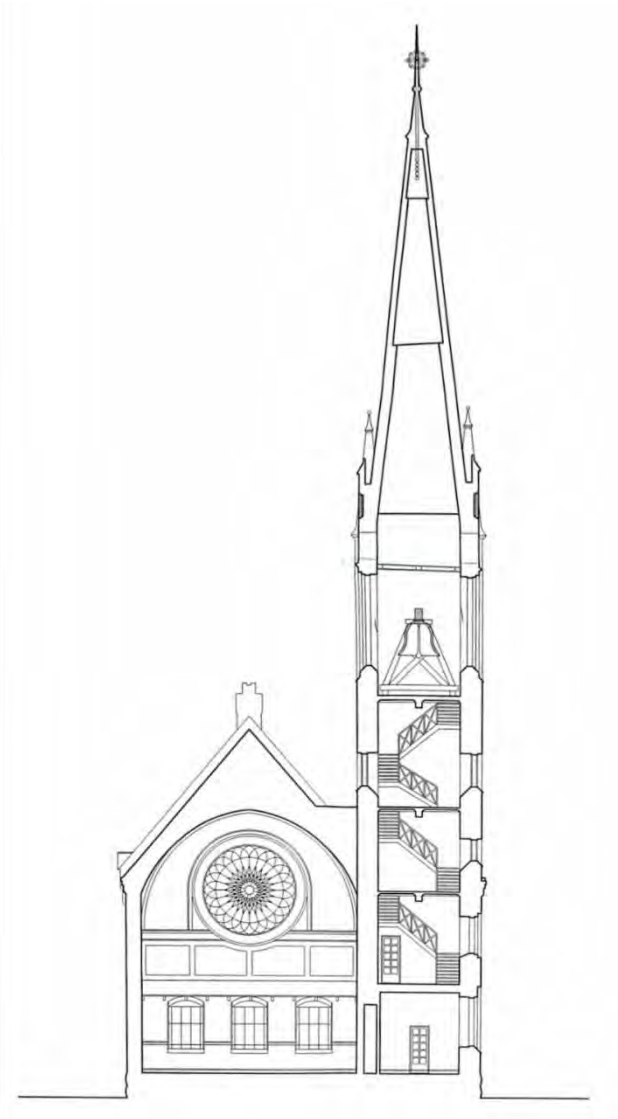
Ikkunoiden graniittikivestä tehtyihin vesipenkkeihin lisättiin tippaurat timanttisahalla. Tippaurien tarkoituksena oli vähentää vesipenkkien alapuolisten ulkoseinien säärasitusta erityisesti vesisateiden aikana. Kaikki julkisivujen varusteet, kuten palotikkaat, tuuletusputket, ritilät, suojat ja luukut maalattiin uudelleen.

Kellotornin kuparipeltikate uusittiin julkisivun korjauksen yhteydessä. Tornin valurautaiset ikkunat hiekkapuhallettiin ja maalattiin uudelleen sekä ulko- että sisäpuolelta sekä lasitukset uusittiin. Soittoluukut kunnostettiin puhdistamalla metalliosat ja päällystämällä puuosat kuparipellillä. Kellotornin aukkojen graniittikiviin lisättiin tippaurat, sisärappaukset korjattiin sekä ukkosenjohdattimet kunnostettiin.

(Maja & Koskinen 2006, Mäkilä 2006)

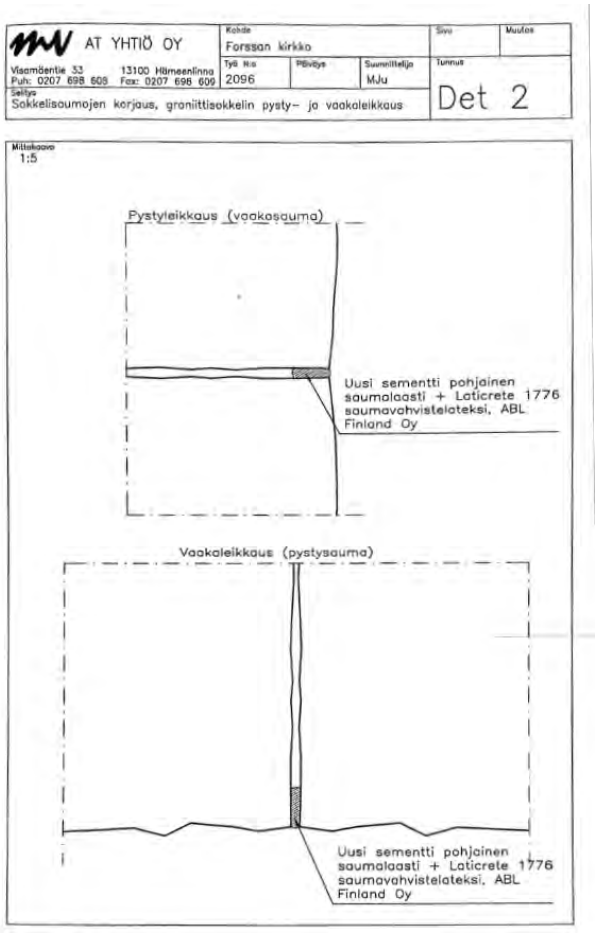

Kuva 66. Soittoluukkujen ja kellotornin muurausseiteiden detaljikuvia.

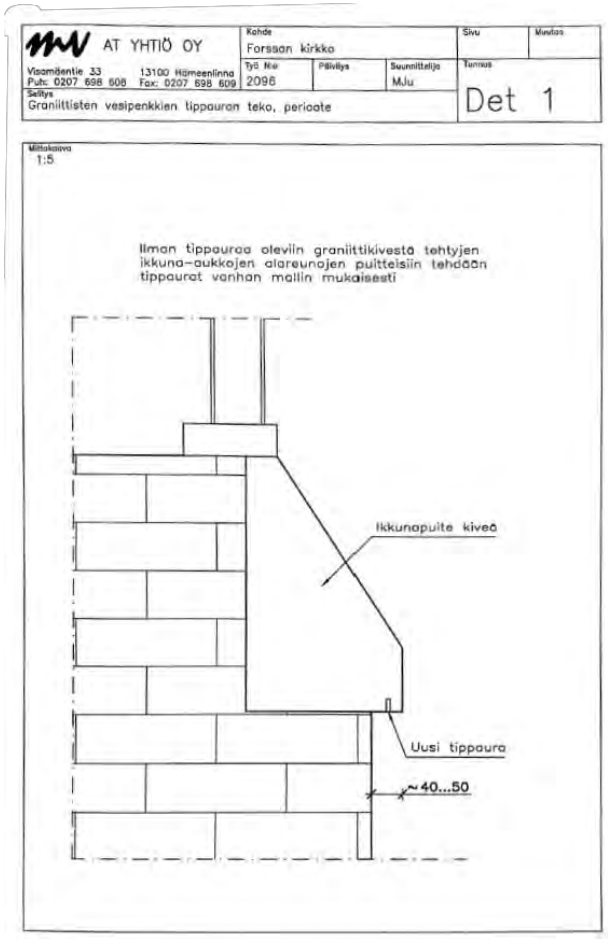

Kuva 67. Pystyleikkaus kellotornin kohdalta (Forssan seurakunnan verkkoarkisto 2006).

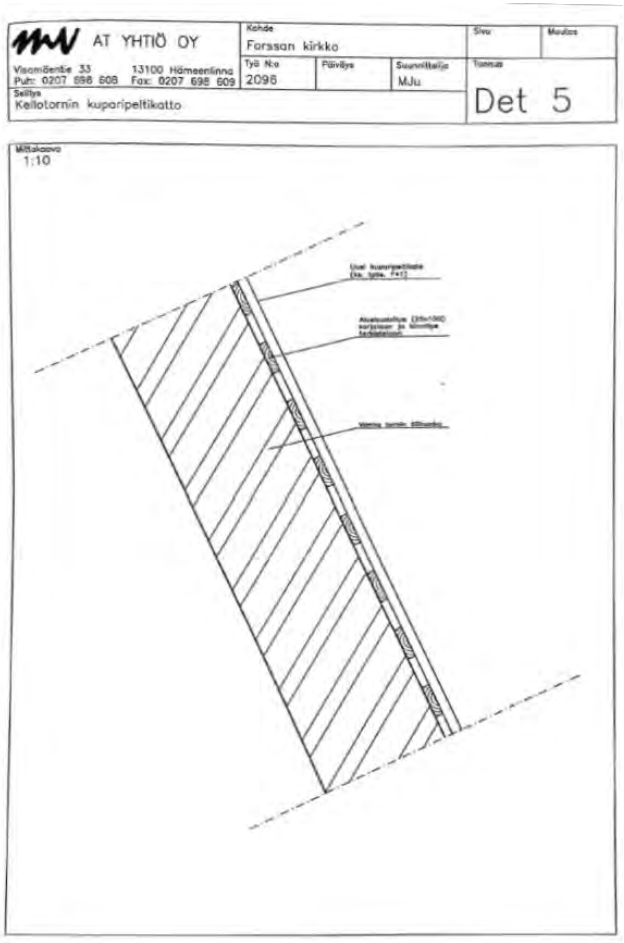
(Kuvat 66, 68–70: Forssan seurakunnan verkkoarkisto 2006)

Kuva 68. Graniittisokkelien saumojen detalji.

Kuva 69. Vesipenkin graniittikiveen lisättävän tippauran detalji.

Kuva 70. Kellotornin kuparipeltikaton rakennekuva.

2010-luku

Ehtoollispöytä 2010

Helmikuussa 2010 kirkon ehtoollispöytä entisöitiin. Restaurointi kesti noin kaksi viikkoa, jolloin kirkossa ei voinut järjestää tilaisuuksia. Ehtoollispöydän puuosat hiottiin ja pintakäsiteltiin, kultakoristeet kunnostettiin sekä pehmusteet verhoiltiin uudelleen. (Yle 2020)

IV-kuntotutkimus 2010

Kesällä 2010 Senno Group teki kirkkoon ilmanvaihdon kuntokartoituksen. Vuoden 1998 peruskorjauksessa päivitetyn ilmanvaihtolaitteiston toiminnassa sekä korvausilman kierrossa havaittiin puutteita. Erityisesti kesäaikaan kirkossa järjestettyjen suurten tapahtumien aikana sisätilojen lämpötila kohosi ja ilmanlaatu heikkeni merkittävästi. Tavallisissa tilaisuuksissa, joissa kävijämäärä oli enintään sata henkilöä, eivät tosin sisäilmaongelmat korostuneet. Epäpuhdas sisäilma oli ehtinyt kuitenkin jo aiheuttaa tummentumia sisäseiniin.

Tutkituissa tiloissa havaittiin joko riittämätön korvausilma tai sen epäpuhtaus erityisesti poistohormien kautta otettuna. Huippuimurin ollessa päällä painovoimaiset poistoilmahormit toivat ”likaista” ilmaa ja aiheuttivat seinien tummentumia. Kirkkosalin lattian tuuletussäleikköjen alapuolisista betonikanavoista tuli myös epäpuhtauksia sisältävää korvausilmaa, minkä vuoksi ne oli suljettava tiiviimmin.

Ilmanvaihto 2015

Viisi vuotta kuntokartoituksen jälkeen kirkkoon päivitettiin ilmanvaihto kirjattujen toimenpide-ehdotusten mukaisesti. Ilmanvaihtolaitteiden suunnitelmat laati forssalainen M&H LVI-Suunnittelu Ay 20.5.2015 mennessä. Pohjapiirustusten perusteella yhtiön LVI-suunnittelija Heikki Sulonen oli tehnyt ensimmäiset suunnitelmaversiot vuonna 2011.

Kellarin porrashuoneeseen ja maantasokerroksen aputiloihin lisättiin uudet kanavistot sekä tuloilmalämmittimet. Tuloilma johdettiin kirkkosalin takaosaan kahdesta eri ilmansuunnasta. Eteläpuolelta kanavat kulkivat siivouskomeron, morsiushuoneen eteisen sekä WC-tilan kautta. Pohjoispuolelta ilma ohjattiin lastenhuoneen kautta.

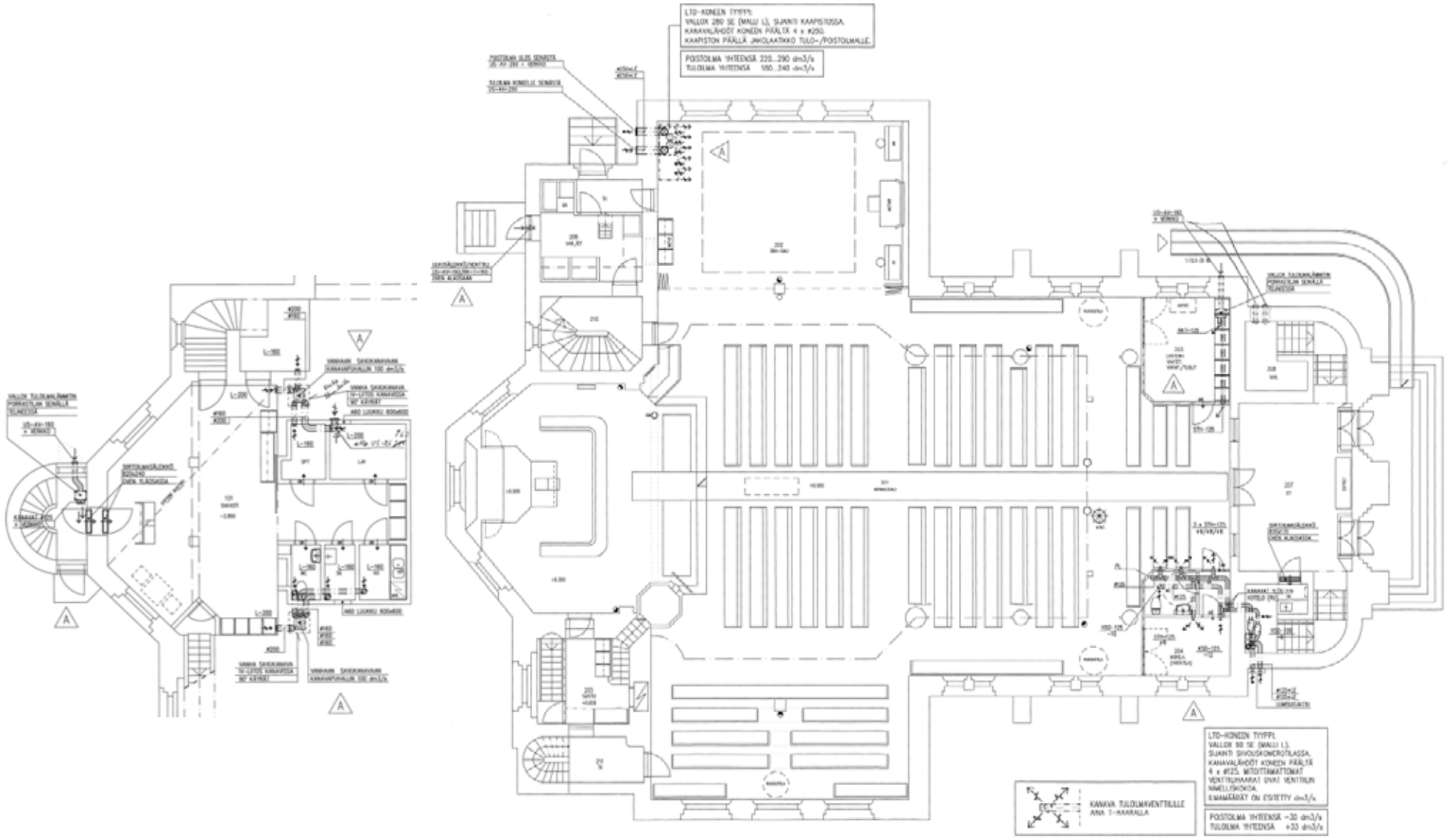
Kellarin vanhoihin savukanaviin asennettiin kanavapuhaltimet. Seurakuntasaliin vuoden 1998 peruskorjauksessa asennettu Helivent 1100 -huoneilmastointikone korvattiin Vallox 280 SE LTO-koneella, joka sijoitettiin kaapiston sisälle. Siivouskomeroon asennettu Vallox 90 SE -kone vaati uuden kanaviston läpiviennin ulkoseinään, joka oli peruskorjauksessa ehditty paikata.

Kosteudenmittaukset 2015

Forssan Vahinkokorvaus Oy:n Teemu Rinne suoritti kosteudenmittaukset 15.-19.10.2015. Eteläpuolen lehterin sisäseinän kosteusarvot mitattiin tuolloin pintakosteuden tunnistimella sekä porausmittauksella.

Kirkon sisäseinissä oli huomattu aikaisempien korjaus- ja puhdistustöiden aikana kosteusvaurioita. Ruusuikkunan alapuolelle porattiin mittausreikiä, joiden kautta voitiin määrittää rakenteen suhteellinen kosteus. Lisäksi pohjoisen porrashuoneen seinästä havaittiin maali- ja tasoitekerroksen irtoamista portaan viereiseltä alueelta.

Eteläisen lehterin sisäseinän pinta- ja rakenteellinen kosteus mitattiin kolmesta eri kohdasta ja syvyydestä ruusuikkunan alta. Seinän pintakosteuden arvo oli vähimmillään 60 % ja suurimmillaan 130 %. Muuratun seinän suhteellinen kosteus oli keskimäärin 80 %. Suurin suhteellinen kosteuspitoisuus (89,7 %) mitattiin seinän syvimmästä kohdasta. (Rinne 2015, Sulonen 2015)

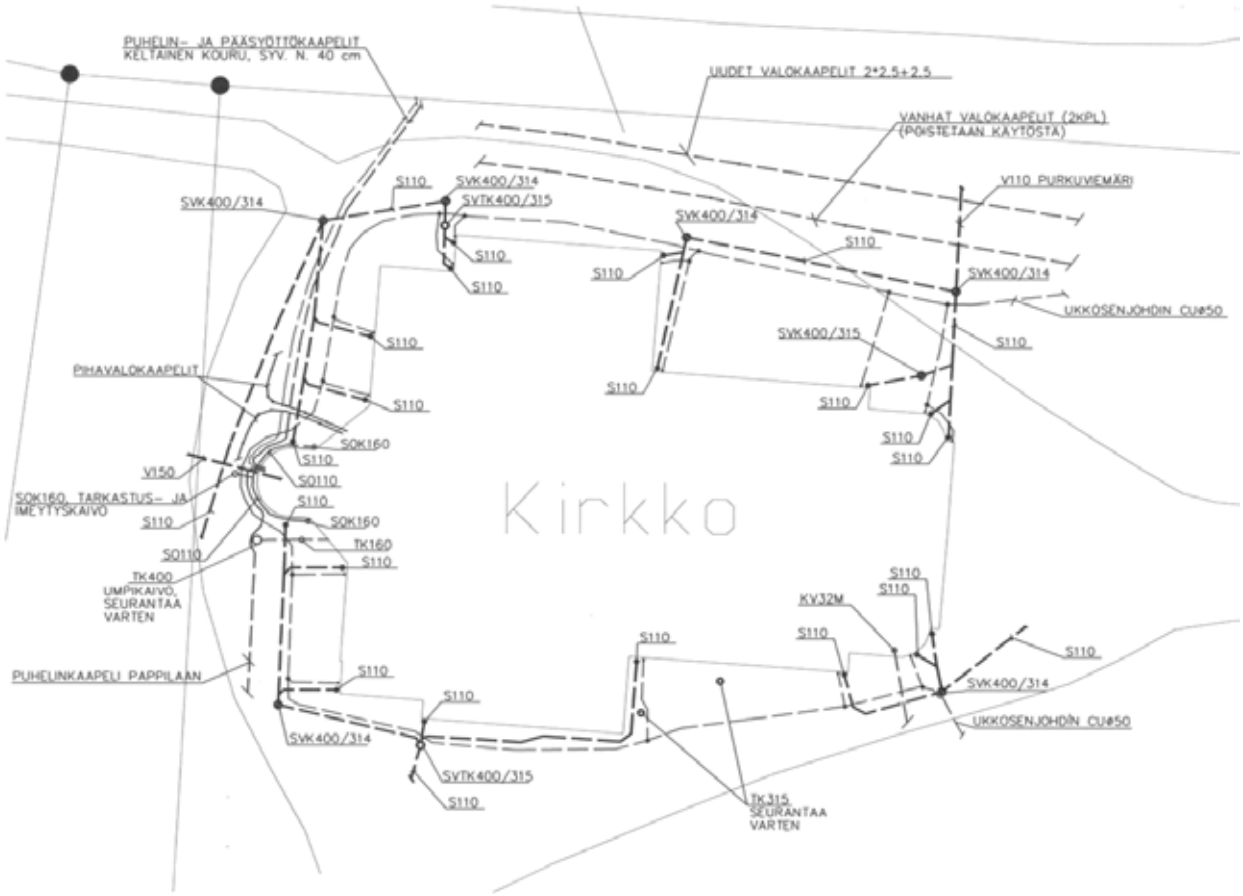
Kuva 71. Kellarin, kirkko- ja seurakuntasalin sekä aputilojen ilmanvaihdon päivityssuunnitelma (Forssan seurakunnan verkkoarkisto 2015).

Sokkelin vesieristeet 2015

Vuonna 2015 havaittiin, että kirkon ulkoseinään kiinni rakennetut istutusaltaat aiheuttivat jatkuvaa kosteusrasitusta sokkeliin ja sitä kautta sisätiloihin. Syksyllä 2015 forssalainen Suunnittelutieto-Team Oy laati urakkasuunnitelman, jonka tarkoituksena oli ohjata kasvualustojen kosteus ja sadevedet pois sokkelin läheisyydestä.

Sokkelin viereinen multa poistettiin 700 mm:n leveydeltä kallion pintaan asti. Kallion pinnat puhdistettiin ja kallistettiin betonoinnin avulla siten, että sade- ja sulamisvedet eivät kulkeutuisi rakennuksen alle perusmuurin läheisyyteen. Sadevesiviemäriputkien kunto tarkistettiin ja ne korjattiin tarvittaessa. Pääsisäänkäynnin ovien keskellä sijaitsevan sadevesiputken alapuolelle porattiin ura veden poisjohtamisen parantamiseksi portailta.

Kaivantoihin lisättiin suodatinkankaat sekä sokkelia vasten asennettiin patolevyt. Kaivantoihin tehtiin sepelikerros, jonka yläpinta jäi noin 300 mm maanpinnan alapuolelle. Karkean sepelin päälle asennettiin 600 mm:n leveydeltä Isover Styrofoam 300 -eristelevyt, joiden päälle levitettiin vielä raekooltaan 25 mm sepelikerros. Päällimmäinen sepelikerros tasoitettiin vastaamaan istutusaltaiden multakerroksen pinnan korkeutta. (Pääjärvi 2015)

Kuva 72. Suunnitelma kirkon päivitetystä kaapeloinnista ja sadevesiviemäröinnistä sokkelin vesieristeiden lisäämisen yhteydessä (Risto Pääjärvi 2015).

Sisäseinien puhdistus 2015

Kirkon sisäseinien puhdistus- ja paikkaustöitä varten forssalainen rakennusarkkitehti Päivi Pylkkönen-Palm laati maalaustyöselostuksen 9.9.2014. Erikoispintakäsittelyjen suunnittelusta vastasi Culturelli Oy, jossa restaurointi- ja maalarimestarina toimi Elina Wirkkala. Urakoitsijaksi valittiin helsinkiläinen vanhojen rakennusten sisäpintojen puhdistamiseen erikoistunut Osuuskunta Rotunda.

Culturelli Oy:n restaurointimestarit Elina Wirkkala ja Leena Uusitalo kokeilivat huhtikuussa 2014 erilaisia sisäseinien puhdistusmenetelmiä ja -materiaaleja. Uusintamaalauksen ongelmaksi osoittautui seinillä olevien useiden maalikerrosten määrä. Tästä syystä tummentuneiden seinäpintojen siistimiseen oli harkittava vaihtoehtoisia menetelmiä.

Tikkurilan maalianalyysiraportin (2013) mukaan sisäseinistä voitiin erottaa seitsemän maali- ja tasoitekerrosta. Näytteen pintakerros osoittautui lateksimaaliksi ja välikerrokset alkydiöljymaaleiksi. Päällimmäinen kerros oli maalattu vuoden 1998 peruskorjauksen yhteydessä. Sampo Kyanderin laatimassa maalaustyöselostuksessa oli mainittu sekä lateksi- että öljymaalin käyttö.

Vuoden 2014 sisäseinien puhdistuskokeilussa Culturelli Oy kokeili kolmen eri valmistajan puhdistussientä, Marseille-saippuaa, BIOkleen-maalarinpesuainetta ja myös tavallista ranskanleipää. Tulosten perusteella Osuuskunta Rotunda päätyi valitsemaan ranskanleivän yleispuhdistusvälineeksi.

Vuoden 2015 alussa Rotunda laati alustavan aikataulun puhdistus- ja paikkaustöille, jotka aloitettiin tammikuussa seurakuntasalista ja pohjoislehteriltä. Toukokuun loppuun mennessä oli puhdistettu myös muut lehterit, urkuparvi, alttari, kolme porrashuonetta, sakasti ja portaikko, lehterin alaosat sekä pääsisäänkäynnin eteinen.

Kati Auvinen perusteli Ylen 22.4.2015 julkaisemassa artikkelissa, että ilman rasvaa leivottu ranskanleipä soveltui erinomaisesti kirkon pintojen puhdistukseen. Kyseistä menetelmää oli aiemmin käytetty mm. vanhojen freskojen puhdistamiseen.

Katselmus 2016

Puhdistustöistä pidettiin lopullinen katselmus 13.10.2016. Paikalla olivat tuolloin Osuuskunta Rotundan edustajat, rakennusarkkitehti Päivi Pylkkönen-Palm sekä Forssan seurakunnan edustajana Tommi Karjalainen. Kosteusmittauksessa määritetyt seinät, kuten lehterin ruusuikkunan alapuolinen ja pohjoisen porrashuoneen viereinen seinä oli jätetty kuivumaan ja paikkamaalattu. Katselmuksen muistiossa mainitaan, että kirkon ulkopuolella oli aiemmin työskennellyt peltiseppä ja maanrakennusurakoitsija korjaustöiden parissa.

Maanrakennustyöt, eli muun muassa sokkelin vesieristeiden lisääminen oli toteutettu syksyn 2015 aikana. Kaikki mainitut korjaustyöt, mukaan lukien paikkamaalatut sisäseinät, olivat valmistuneet lokakuuhun 2016 mennessä.

(Hakkarainen 2013, Wirkkala & Uusitalo 2014, Rinne 2015, Karjalainen 2016)

Kellokoneiston kunnostus 2017

Kirkon kellokoneisto kunnostettiin vuonna 2017. Jyväskyläläinen tornikellojen korjaukseen erikoistunut Suveko Oy suoritti tarkastuskäynnin lokakuussa 2016, jolloin koneiston tyyppi ja kunto selvitettiin.

Kellotorniin vuonna 1952 asennettu koneisto oli saksalaisen Philip Hörz -tornikellotehtaan valmistama ja rakenteeltaan kolmitelainen. Kunnostus toteutettiin Suveko Oy:n korjaamotiloissa, missä osat puhdistettiin sekä laakerit, akselit ja rattaat kunnostettiin. Lisäksi vetolaitteisto modernisoitiin ja koko laitteisto korroosiosuojattiin.

(Korhonen 2016)

2020-luku

Urkujen peruskorjaus 2020

Urkurakentamo Veikko Virtanen Oy peruskorjasi kirkon urut vuonna 2020. Sama yhtiö oli valmistanut urut neljäkymmentä vuotta aiemmin. Urkujen soittopöytä ja -koneisto puhdistettiin sekä kuluneet osat uusittiin. Urkupillit poistettiin uruista, puhdistettiin ja tarvittaessa korjattiin. Äänitystä pyrittiin parantamaan säilyttäen samalla urkujen soinnin mahdollisimman alkuperäisenä. Peruskorjatut urut otettiin käyttöön lokakuussa 2020.

(Autio 2020)

Kellotornin soittoluukut 2021

Vuonna 2021 Suveko Oy uusi kellotornin soittoluukut ja avausjärjestelmän. Alumiinista valmistettuja suorakulmaisia luukkuja tilattiin 40 kappaletta ja kaartuvalla yläosalla varustettuja luukkuja kahdeksan kappaletta. Lisäksi uusittiin luukkujen karmit, saranalaipat ja kontaktorikeskus.

(Korhonen 2021)

Kuva 73. Kellotorniin vuonna 2021 asennetut alumiiniset soittoluukut.

Lumiesteet 2025

Talven 2025 aikana seurakunta päätti asentaa vesikaton lumiesteet vaarallisiksi todetuille kohdille. Jyrkän katon vuoksi lumet putosivat erityisesti kirkon eteläpuolella kulkureitin kohdalle. Jatkuvasti sisäänkäyntien eteen putoavat lumimassat lisäsivät kiinteistönhuollon käsin tehtävien lumitöiden määrää.

Museovirastolta tuli varmistaa uusien kattovarusteiden sijoittelu ja värityksen sopivuus olemassa olevaan kattoon. Museovirastolta 14.4.2025 saapuneen sähköpostiviestin mukaan lumiesteitä saisi asentaa katoille vain välttämätön määrä. Vuonna 1957 asennetun kuparikaton jatkuva patinoituminen tuli lisäksi huomioida värisävyä valittaessa.

Lumiesteiden havainnekuvien laatimisessa hyödynnettiin kirkosta aiemmin tehtyä fotogrammetrista 3D-mallia. Havainnekuvien ja syksyn 2025 kenttätutkimuksen perusteella lumiesteet lisättiin kirkkosalin korkeimman katon molemmille lappeille kahteen eri tasoon sekä poikkivarsien räystäslinjojen läheisyyteen. Lisäksi porrashuonelaajennuksen, sakastin ja seurakuntasalin sisäänkäyntien yläpuolelle asennettiin lumiesteet kevään 2025 aikana.

(Salminen 2025, Mannberg 2025)

Kuvat 74 (vas.) ja 75. Lumiesteiden havainnekuvissa kattovarusteiden sijainnit on korostettu vihreällä värillä kirkon fotogrammetriseen 3D-malliin (Forssan seurakunnan verkkoarkisto 2025).

Kuva 76. Kirkon katolle vuonna 2025 lisätyt lumiesteet.

Lähteet

Forssan seurakunnan arkisto

Stenbäck, J. 1914. Forssan seurakuntaan rakennettavaksi ehdotetun uuden kirkon luonnos. Helsinki.

Riihimäen Vesi ja Lämpö Oy. 1948. Tarjous N:o 1226/A. Forssan kirkon keskuslämmityslaitteista. Riihimäki.

Veljekset Helander. 1950. Viite: Tarjouksemme 1698/48. Hämeenlinna.

Vesijohtoliike-Huber Oy. n.d. Forssan kirkko – Lämpöjohtosuunnitelmat.

Anderson, R. 1975. Sähkösuunnitelma.

Ojala, H. 1979. Urakkatarjous.

Leppänen, E. 1979. Kokouskutsu. 6.11.1979.

Mykkänen, Y. 1982. Rakennuspiirustukset ja -selitykset.

Kupari Oy. 1987. Äänentoistojärjestelmä - Laitekaaviot.

Ojala, H. 1987. Paloilmoitinkaaviot.

Ojala, H. 1988. Sähkö- ja valaisinsuunnitelmat.

Karilas, J. & Laine, K & Simanainen, R. 1989. Forssan kirkkomäki. Ympäristöselvitys. Helsinki.

Kivinen, J. & Sjöman, J. 1996. Ulkoseinän, vesikaton ja sadevesilaitteiston kuntoarvio.

Kivinen, J. 1997. Forssan kirkko. Vastaanottotarkastuspöytäkirja.

Kyander, S. 1997. Forssan kirkko - Ajantasapiirustukset 1:50.

Kyander, S. 1997. Forssan kirkon perusparannus - Rakennusselostus.

Forssan Ev. Lut. seurakuntayhtymä. 1997. Osapuolten yhteys-vastuuhenkilö- ja toimittajaluettelo.

Kyander, S. 1997. Forssan kirkon peruskorjaus- ja muutostyöt - Lyhyt selostus muutosratkaisuun.

Museovirasto. 1997. Lausuntopyyntönne 14.10.1997 ja 17.12.1997 – Forssan kirkon muutossuunnittelu.

Alakärppä, R. 1997. Väritutkimus – Forssan kirkko.

Kyander, S. 1997. Forssan kirkon peruskorjaus- ja muutostyöt – Maalaustyöselostus.

Kujansuu, H & Heikkilä, R. 1998. Rakennushankeilmoitus. Väestörekisterikeskus.

Salminen, E & Salminen, J-P. 1998. Asbestikartoitusraportti.

Mäki, P. 1998. Työmaapäiväkirja - Forssan kirkko.

Alakärppä, R. 1998. Konservointikertomus. Turku.

Senewa Oy. 1998. LVI-töiden työselitys. Helsinki

Jokinen, I. 1998. Sähkötyöselostus. Forssa

Puhtila, P. 1999. Huoltokirja - Forssan kirkko.

Kyander, S. 1999. Forssan kirkon miljöösuunnitelma. Koijärvi. Rakennustapaselostus.

Kujansuu, H. 2000. Urakkaohjelma. Forssa.

Jokinen, I. 2000. Sähkötyöselostus. Forssa

Korhonen, P. 2021. Pienurakkasopimus. Kellotornin luukut ja avausjärjestelmä. Jyväskylä.

Korhonen, P. 2021. Työtarjous ja lasku. Kellotornin luukut ja avausjärjestelmä. Jyväskylä.

Forssan seurakunnan verkkoarkisto

Mustonen, M. 1998. Forssan kirkon muutossuunnitelma/ilmanvaihto – Selvitys. Helsinki

Kotiranta, J. 2005. Forssan kirkon julkisivupiirustukset 1:100. Hämeenlinna.

Koskinen, K & Maja, J. 2005. Forssan kirkko, kuntotutkimus - Valokuvaliite. Hämeenlinna.

Mäkilä, K. 2006. Urakkaneuvottelu. Forssan kirkko - julkisivujen ja tornin sisäpuolisten rakenteiden peruskorjaus.

Rakennus Oy Paanurakenne. 2006. Urakkasopimus.

Maja, J & Koskinen, K. 2006. Forssan kirkko - Julkisivujen ja tornin sisäpuolisten rakenteiden peruskorjaus. Urakkaohjelma. Hämeenlinna.

Maja, J. 2006. Mallielementti. Hämeenlinna.

Maja, J & Koskinen, K. 2006. Rakennustyöselostus. Hämeenlinna.

Hakkarainen, R. 2013. Analyysiraportti. Vantaa.

Wirkkala, E & Uusitalo, L. 2014. Sisäseinien puhdistuskokeilut 10-11.4.14.

Wirkkala, E. 2014. Forssan kirkon sisäseinien paikkaus- ja puhdistustyöselostus.

Rinne, T. 2015. Tutkimusraportti - Kosteusmittaus 15.-19.10.2015.

Sulonen, H. 2015. Ilmanvaihtolaitteet. Työpiirustus.

Pääjärvi, R. 2015. Työselostus kirkon pihatöiden toteuttamisesta. Forssan seurakunnan verkkoarkisto.

Karjalainen, T. 2016. Loppukatselmus-muistio. Forssa

Passinmäki, P. Tuki, M. Köykkä, S. Tegel, E & Hirvonen, T. 2005, 2015, 2016–2017 Kalliomäen rakennusinventointi.

Korhonen, P. 2016. Työselvitys Forssan kirkon kellokojeiston kunnostustyöstä. Jyväskylä.

Autio, H. 2020. Forssan kirkon urkujen peruskorjaus vuonna 2020. Espoo.

Löytömäki, E. 2022. Forssan seurakunnan historiaa pähkinänkuoressa. Forssa.

Salminen, A. 2025. Forssan kirkon lumiesteet.

Kirjallisuus

Lindberg, C. 1934. Suomen kirkot - Maamme kirkkorakennuksia käsittelevä teos. Helsinki.

Aaltonen, E. 1947. Forssan seurakunta 25-vuotias - Seurakunnan synty ja alkuvaiheet. Forssa.

Leimu, P. 1983. Forssa – Elämää tehtaan pillin mukaan. Helsinki.

Uusi-Hakimo, L. 1988. Kirkko tehdaskylässä 70 vuotta. Forssa.

Peltovuori, R. 1993. Forssan historia. Forssa.

Merilä, E. 2013. Ronttismäki: Linjalta linjalle. Forssa.

Linnilä, K. Savikko, S. & Tiirakari, L. 2016. Suomen kauneimmat kirkot. Somero.

Kansalliskirjaston digitaaliset aineistot

Suomen kirkon julkisia sanomia. 1903. Kirkonrakentaja. 1.9.1903. No 9. Sivu 2. Viitattu 8.9.2025. https://digi.kansalliskirjasto.fi/aikakausi/binding/835262?page=2

Forssan Lehti. 1918. Juhlanumero Forssan kirkon vihkimätilaisuuteen. 15.9.1918. No 22. Sivut 5–8. Viitattu 28.8.2025. https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/775342?page=5

Forssan Lehti. 1922. Vapaaherra Palmén ja Forssan seurakunta. 29.4.1922. No 47 A. Sivu 2. Kansalliskirjaston digitaaliset aineistot. Viitattu 1.11.2025. https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/1385226?page=2

Forssan Lehti. 1922. Forssan kirkosta. 29.4.1922. No 47 B. Sivu 2. Kansalliskirjaston digitaaliset aineistot. Viitattu 16.9.2025. https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/biding/1385220?page=2

Forssan Lehti. 1924. Arkkitehti J. Stenbäck 70-vuotias. 2.5.1924. No 50. Sivu 2. Viitattu 8.9.2025. https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/1385740?page=2

Suomen Teollisuus. 1927. Bergsrådet, Friherre K. E. Palmen 70 år. 1.2.1927. No 3. Sivu 16. Viitattu 10.9.2025. https://digi.kansalliskirjasto.fi/aikakausi/binding/1118650?page=16

Kansan Kuvalehti. 1928. Forssan kirkko 15.6.1928. No 24. Sivut 2–3. Viitattu 22.9.2025. https://digi.kansalliskirjasto.fi/aikakausi/binding/871052?page=2

Internet-lähteet

Saatsi, E. 2017. Rakennushistoriaselvitys – talon elämäkerta. Viitattu 26.9.2025. https://www.saatsi.fi/blogi/rakennushistoria-selvitys-talon-elamakerta/

Forssan kaupunki. n.d. Forssan historia. Viitattu 1.9.2025. https://historia.forssa.fi/

Yle Häme. 2010. Forssan kirkon ehtoollispöytä uuteen kuosiin. Viitattu 18.9.2025. https://yle.fi/a/3-5508866

Hannula, E. 2015. Forssan kirkon seinät puhtaaksi ranskanleivällä. Viitattu 3.10.2025. https://yle.fi/a/3-7946617

Hannula, E. 2012. Forssassa muhii jälleen iso riita Yhtiönkadusta. Viitattu 29.10.2025. https://yle.fi/a/3-5643950

Hannula, E. 2012. Kaupunginarkkitehti ei esitä Forssaan uusia katuja. Viitattu 29.10.2025. https://yle.fi/a/3-6385995

Sähköpostiviestit

Kykkänen, E. 2025. Museoviraston arkisto- ja tietopalvelut. Forssan kirkon alkuperäiset piirustukset vuosilta 1914–1917. Sähköpostiviesti. 9.5.2025.

Mannberg, M. 2025. Yliarkkitehti, TkL. Forssan kirkko lumiesteet. Sähköpostiviesti. 14.4.2025.

Salminen, A. 2025. Kiinteistöpäällikkö. Forssan seurakunta. Kommentit vaakaselvityksestä. Sähköpostiviesti. 30.10.2025.

Ympäristö

Ympäröivä kaupunkirakenne

Forssan kirkko toimii keskustan maamerkkinä sekä sijaintinsa että korkean rakennuspaikkansa ansiosta. Kirkko sijaitsee keskustan kaupunginosan itäisellä laidalla mäen päällä, linja-autoaseman ja Kalliomäen pientaloalueen välissä. Ympäröivä kaupunkitila on avaraa ja rakennukset matalia, mikä korostaa kirkon roolia maisemassa. Kirkko sijaitsee myös lähellä useita keskustan pääkatuja: etelässä kulkevat Hämeentie ja Yhtiönkatu ja lännessä Kartanonkatu.

Kirkkoa ympäröivät rakennukset edustavat useaa eri aikakautta. Länsipuolella sijaitsevat Forssan linja-autoasema paikoitusalueineen vuodelta 1958 ja Kartanokeskuksen ostoskeskus vuodelta 1975. Pohjoisessa kirkon tontti rajautuu Kirkkopuiston leikkipaikkaan ja hiekkakenttään, josta puistomainen alue jatkuu edelleen kohti 1970-luvun kerrostaloaluetta.

Idässä sijaitsee Kalliomäen pientaloalue, jossa on myös nähtävillä eri aikakausien kerrostumia. Alueen vanhimmat rakennukset ovat 1870-luvulta ja uusimmat 1990-luvulta (Forssan Kaupunki n.d.).

Kuva 1: Kirkon ja muiden rakennusten sijainti tontilla. Kirkon pihaa rajaava metalliaidan ja porttien viitteellinen sijainti merkitty punaisella. (Kuva: Maanmittauslaitos n.d.).

Kirkon eteläpuolella sijaitsee vanha Pappila ja sen piharakennukset. Kirkon tontti rajautuu Hämeentiehen, jonka toisella puolella on kerrostaloja sekä Forssan yhteislyseo.

Pihapiiri

Kirkon piha on yleisilmeeltään avara ja puistomainen. Kirkko sijaitsee tontin pohjoispuolella mäen päällä. Tontin keskivaiheilla on Forssan pappila ulkorakennuksineen, jotka jakavat tontin kahteen osaan. Pappilan eteläpuolella on tasainen avoin nurmialue ja jalankulkureittejä kirkon pihan porteille. Kirkon alue on osa Forssan kansallista kaupunkipuistoa (Forssan kaupunki 2014).

Kävelyreitit on päällystetty punaisella betonikivellä ja rajattu matalin reunakivin. Piha on muutoin pääosin nurmikkoa, mutta paikoitellen näkyvissä on kalliota ja pappilan piharakennusten välissä soraa. Kirkon eteläpuolella olevat ulkoportaat on uusittu 1970-luvulla. Alkuperäiset portaikkoa reunustavat kivet on oletettavasti hävitetty samaan aikaan. Portaissa on betonirakenteinen runko ja askelmissa kivilaattoja.

Tontin pohjoispuolta eli kirkkoa, sen ympäristöä ja pappilan rakennuksia rajaa vuonna 2000 rakennettu, arkkitehti Sampo Kyanderin suunnittelema metalliaita (Kyander 1997a). Pääkulkureitti kirkolle kulkee idästä, I Linjalta, mutta pihalle on sisäänkäyntejä myös paikoitusalueen läheisyydessä lännessä ja pappilan piharakennusten välissä.

Kuva 2: Pihan kulkureitit on päällystetty punaisella betonikivellä.

Jalankulkureitit ovat selkeitä ja suoraviivaisia. Erityisestiipääreitti I Linjalta keskustan suuntaan on paljon käytetty.

Pihan kasvillisuus muodostuu pääasiassa erilaisista puista ja pensaista. Kirkon itä- ja eteläpuolella kasvillisuus on vähäisempää ja nurmialuetta enemmän, kun taas länsipuolella jyrkässä rinteessä kasvillisuutta on enemmän. Aivan kirkon ulkoseinien vierustoilla on kivillä rajattuja istutusaltaita. Lisäksi kirkon itäpuolella on yksi pienempi pyöreä istutusallas. Pihan kasvillisuus on yleisesti hyväkuntoista ja siistiä.

Pihan kalustus on vähäistä. Siihen kuuluu penkkejä, valaisimia, roska-astioita ja kirkon ilmoitustaulu. Penkkejä on sijoitettu pääsisäänkäynnin läheisyyteen ja länsipuolen porttien läheisyyteen.

Kuva 3 (yllä): Kirkon pihaa rajaava portti ja metalliaita.

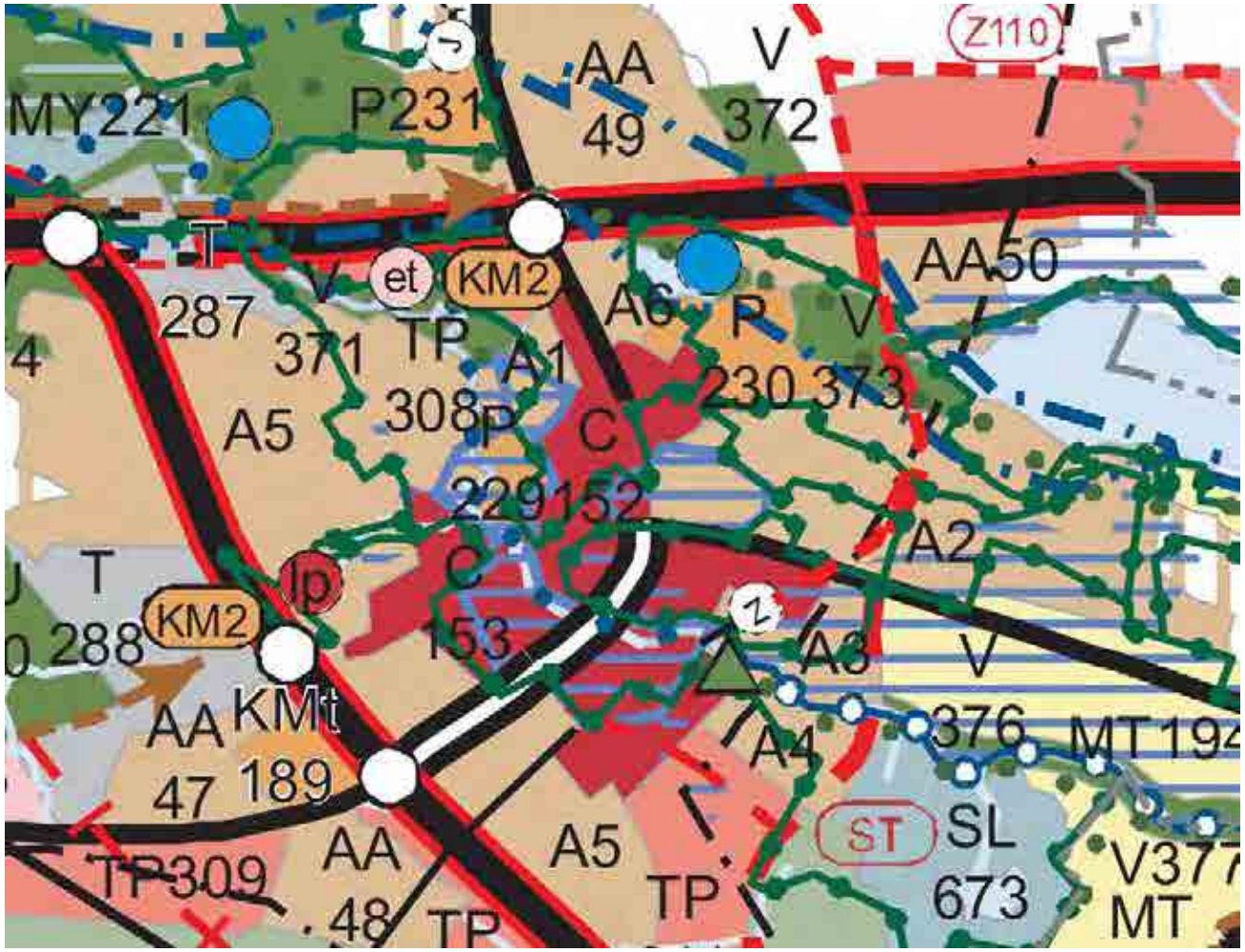
Kuva 4 (alla): Pihan penkit on mahdollisesti lisätty 1990-luvulla peruskorjauksen yhteydessä. Taustalla pyöreä istutusallas.

Alueen kaavat

Maakuntakaava

Forssa kuuluu Kanta-Hämeen maakuntakaavaan, jonka maakuntavaltuusto hyväksyi vuonna 2019. Kaavassa kirkko lähiympäristöineen on osoitettu keskustatoimintojen alueeksi (C), joka on varattu ensisijaisesti keskustamaiselle asumiselle, palveluille ja työpaikoille (kuva 5). (Hämeen liitto 2019a, Hämeen liitto 2019b)

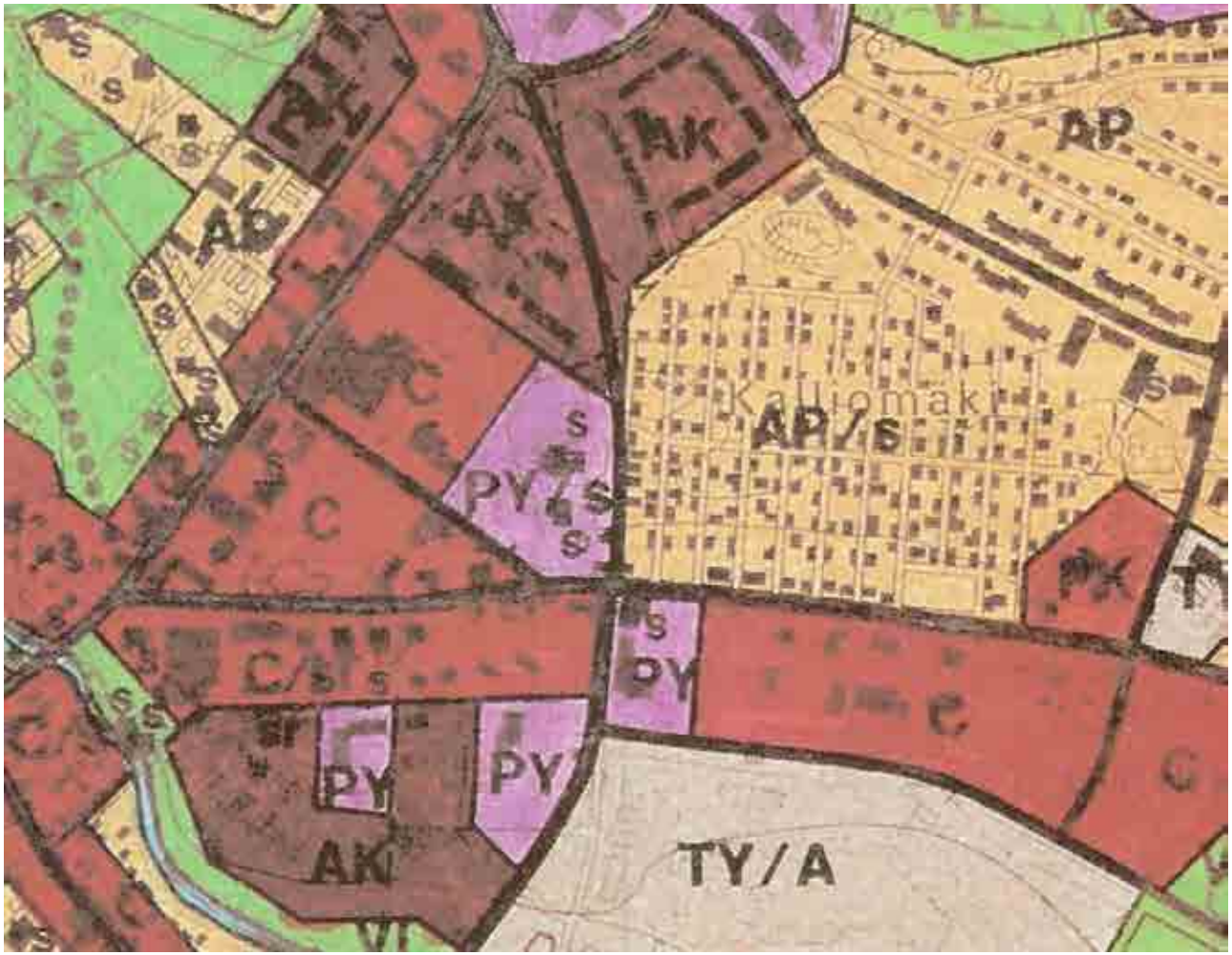
Alue on myös merkitty maakunnallisesti merkittäväksi rakennetuksi kulttuurialueeksi RKY. Merkintä määrää, että suunnittelussa ja käytössä on varmistettava, että alueen arvot säilyvät. Lisäksi kirkon ympäristö on osa vuonna 2015 perustettua Forssan kansallista kaupunkipuistoa, jonka tavoitteena on vaalia kaupunkiluontoa ja rakennettua kulttuuriympäristöä yhtenäisenä kokonaisuutena. (Ympäristöministeriö n.d.).

Kuva 5: Kirkon alue Kanta-Hämeen maakuntakaavassa. (Kuva: Hämeen liitto 2019).

Yleiskaava

Kirkko on osa Forssan keskustataajaman yleiskaavaa, joka hyväksyttiin kaupunginvaltuustossa vuonna 1993. Kirkko ja sen lähiympäristö kuuluvat julkisten palveluiden ja hallinnon alueeseen, jota kuvaa merkintä PY (kuva 6). Merkintään liittyvä tarkentava /s-merkintä ilmaisee, että alueen ympäristö tulee säilyttää. Lisäksi Forssan kirkko ja Pappila on osoitettu suojeltaviksi rakennuksiksi s-merkinnällä. (Forssan kaupunki 1993a, Forssan kaupunki 1993b)

Kuva 6: Kirkon alue yleiskaavassa. (Kuva: Forssan kaupunki 1993).

Asemakaava

Forssan kirkon ja sen ympäristön käsittävä asemakaava on hyväksytty vuonna 2012. Kirkko kuuluu kirkkojen ja muiden seurakunnallisten rakennusten korttelialueeseen, joka osoitetaan merkinnällä YK/s-1 (kuva 7). Kaavamääräys edellyttää, että alueen ympäristön ominaispiirteet on säilytettävä.

Kirkkorakennus on myös suojeltu merkinnällä sr-24, joka tarkoittaa, että kirkko on määritelty rakennustaiteellisesti ja kaupunkikuvan säilymisen kannalta tärkeäksi rakennukseksi. Määräyksen mukaan rakennuksen korjaus- ja muutostöissä on otettava huomioon sen rakennustaiteellisesti ja kaupunkikuvallisesti merkittävän luonteen säilyminen. Asemakaavaan on merkitty myös valtakunnallisesti merkittävän rakennetun kulttuuriympäristön (RKY) rajaus, joka jatkuu kirkon ympäristöstä Kalliomäen asuinalueen suuntaan. (Forssan kaupunki 2012).

Kirkkolaissa (652/2023) on automaattisesti suojeltu kaikki ennen vuotta 1917 valmistuneet kirkolliset rakennukset. Koska Forssan kirkko on valmistunut vuonna 1917, se ei kuulu tämän automaattisen suojelun piiriin.

Kuva 7: Kirkon alueen asemakaava. (Kuva: Forssan kaupunki 2012).

Ulkoasu ja rakenteet

Julkisivut

Kirkko on muodoltaan epäsymmetrinen pitkäkirkko, jonka poikkilaiva on pidempi pohjoissuunnassa. Yleisestä kirkkoarkkitehtuurista poiketen pääsisäänkäynti on idässä ja alttari lännessä. Lounaiskulmassa sijaitseva torni tekee kirkosta selkeän maamerkin. Julkisivujen päämateriaalina on punatiili, joka on muurattu ristilimityksellä vaalein saumoin.

Alkuperäisenä kattomateriaalina kirkossa on ollut betonipaanu, mutta sen päälle lisättiin kuparikate 1950-luvulla (Uusi-Harkimo 1988). Vesikatto on jyrkkä ja se on toteutettu ilman räystäitä. Katon harjoja on korostettu porrastetuilla koristetiilimuurauksilla. Tornin vesikatto on porrastettu kahteen osaan ja alemman vesikaton rajassa on neljä pienempää huippua. Vedenpoisto on toteutettu ulkoseinään upotetuilla syöksytorvilla. Katolle on asennettu vuonna 2025 lumiesteet.

Kuva 8: Julkisivu itään

Kivijalka on rakennettu suurista graniittisista lohkokivistä, joiden päällä kulkee vaaleampi matala sileäpintainen kivilista. Kivijalka jatkuu yhtenäisenä rakennuksen ympäri, vaikka kirkon sivuilla oleva kasvillisuus välillä peittääkin sen.

Sisäänkäyntien portaat ja tasanteet on niin ikään rakennettu kivestä, mutta vain sakastin sisäänkäynnillä on samanlaista lohkokiveä kuin kivijalassa. Tasanteilla ja portaissa on vaaleaksi maalattuja metallikaiteita, joiden historiasta ei ole tarkkaa tietoa. Sakastin sisäänkäynnillä on ollut vastaava kaide jo kirkon alkuvaiheista lähtien, mutta pääsisäänkäynnille kaiteet on lisätty myöhemmin (Forssan museo n.d.). Pääsisäänkäynnin yhteyteen on myös rakennettu 1970-luvulla metallirakenteinen luiska.

Julkisivut edustavat pääosin uusgoottilaista tyylisuuntaa. Tyylille ominaisia piirteitä, joita kirkossa on nähtävillä ovat suippokärkiset ikkunat, koristeelliset ruusuikkunat, lasimaalaukset, ulkonevat tukipilarit ja pääsisäänkäynnin portaalit. Kirkon julkisivussa kansallisromantiikkaan viittaavia piirteitä on nähtävillä muun muassa kirkon epäsymmetrisessä muodossa, tornin sijainnissa ja lasimaalauksissa. Vahvemmin kansallisromanttinen tyyli on kuitenkin nähtävillä kirkon sisätiloissa.

Kuva 9: Graniittinen kivijalka.

Kuva 10: Julkisivu etelään.

Julkisivujen yksityiskohtina on erilaisia muototiiliä ja vaaleita rappausornamentteja. Sisäänkäyntejä korostavat julkisivusta ulkonevat portaalit, joissa on koristeellisia muototiiliä katon rajassa ja oviaukkojen ympärillä. Ovien ja ikkunoiden yläpuolella toistuvana aiheena on kapeat suippokärkiset tiilikaaret.

Ulkoseinien yläreunassa katonrajassa kulkee kaikilla sivuilla koristeaihe, jossa yhdistyy muototiilet ja vaaleat rappauskuviot. Sama aihe kiertää myös tornin muun vesikaton korkeudella. Katon kulmia korostavat on kolmionmuotoiset koristeet, joiden aiheena on triquetra-symboli. Muita rappausyksityiskohtia on myös ikkunoiden yhteydessä.

Kirkon länsipuolella on 1980-luvulla rakennettu matala laajennusosa, josta on kulku kellarikerroksen sakastiin. Laajennus on sovitettu alkuperäiseen arkkitehtuuriin käyttämällä julkisivussa samaa punatiiltä ja lohkokiveä, minkä ansiosta laajennus sulautuu kirkon tyyliin eikä erotu selkeästi.

Kuva 11: Katon kulmissa on kolmionmuotoiset korostukset.

Kuva 12: Laajennusosan materiaalit yhtenevät kirkon alkuperäisen julkisivun kanssa.

Kuva 13: Katon harjaa myötäilee ornamenttikuvio.

Ulko-ovet

Kirkossa on yhteensä kahdeksan ulko-ovea. Ovista viisi on alkuperäisellä paikallaan ja muut uudempia. Ovet ovat pääpiirteiltään yhtenäisiä puisia peiliovia. Ovet on maalattu tummanvihreän sävyillä vuonna 2022. Tätä ennen ovilehdet olivat kermanvaaleat ja peilit vaaleansiniset. Osaan ovista on lisätty tuuletusaukkoja vuonna 2015 kirkon ilmanvaihtoa käsittelevässä korjauksessa (M&H LVI Suunnittelu Oy 2015). Useimpien ovien päällä on ikkuna tai lasimaalaus ja niitä on korostettu kapealla tiilikaarella.

Pääsisäänkäynti koostuu kahdesta puisesta pariovesta, joiden yläpuolella on värikäs kukka-aiheinen lasimaalaus. Ovilehdet jakautuvat kymmeneen peiliin, joista ylimmillä on kaareva yläosa. Lasimaalausten tyylissä on nähtävillä kansallisromantiikan vaikutus kirkon arkkitehtuuriin.

Sakastin ja seurakuntasalin varaston ovet ovat pääsisäänkäynnin ovien kanssa samaa tyyliä, mutta hillitympiä versiota. Ne ovat niin ikään puisia peiliovia, joiden yllä on kukka-aiheinen lasimaalaus. Ovet jakautuvat kahdeksaan peiliin ja niiden päällä on myös kirkossa toistuva koristekaari.

Kuva 14: Pääsisäänkäynnin toinen ulko-ovi.

Kuva 15: Pääsisäänkäynnin ovien vetimet.

Seurakuntasalin pohjoispuolen ovi eroaa kirkon alkuperäisistä ovista, sillä se lisättiin vasta 1970-luvulla. Väreiltään ovi sointuu kirkon muiden ulko-ovien kanssa, mutta peilit ovat poikkeuksellisesti kolmessa rivissä eivätkä kahdessa. Oven paikalla oli alun perin ikkuna, josta muistuttaa vielä oven sivuilla oleva muototiilikehys. Oven yläpuolella on ikkuna, jossa on samanlainen timanttikuvioinen ristikko kuin paikalla aiemmin olleessa ikkunassa.

Länsipuolen laajennusosassa on kaksi ulko-ovea, joista toinen on nykyään poistettu käytöstä ja toisesta on kulku kellariin. Laajennusosan kierreporras oli alun perin peilikuva nykyisestä ja sisäänkäynti kellariin sijaitsi pohjoisessa. Portaan suunta muutettiin 1990-luvulla, jolloin myös lisättiin nykyinen ulko-ovi. Oven paikalla oli alun perin ikkuna. Ovet ovat muiden tapaan tummanvihreitä peiliovia, mutta käytössä olevassa ovessa peilien paikalla on lasia.

Kirkon pohjoispuolella, pääsisäänkäynnin luiskan takana, on pieni varaston ulko-ovi. Ovi on muiden ovien tapaan puinen peiliovi. Ovi on uusittu kokonaan peruskorjauksen yhteydessä (Kyander 1997d).

Kuva 16: Sakastin ulko-ovi.

Kuva 17: Seurakuntasalin varaston ulko-ovi.

Kuva 18: Seurakuntasalin ulko-oven ympärillä näkyy aiemmin paikalla olleen ikkunan koristekehys.

Kuva 19: Laajennusosassa oleva kellariin vievä ulko-ovi.

Kuva 20: Käytöstä poistettu laajennusosan ulko-ovi.

Ikkunat

Ikkunoita kirkossa on yhteensä 64 kappaletta ja kellotornissa lisäksi neljä soittoluukkua. Ikkunat, joissa ei ole lasimaalausta, ovat pääasiassa kaksipuitteisia puurakenteisia ikkunoita. Suurin osa kirkon ikkunoista on monella tapaa koristeellisia. Toistuvana aiheena suippokaari-ikkunoissa on koristeellinen kukka-aiheinen ruususto. Ikkunoiden kehyksenä on usein muototiiliä tai niitä on korostettu ovien tapaan kapealla tiilikaarella. Suuremmissa ikkunoissa on myös timanttikuvioinen pintaristikko. Useimpien ikkunoiden leveät vesipenkit ovat graniittia, poikkeuksena ruusuikkunoiden kupariset vesipellit.

Näyttävimmät kirkon ikkunoista ovat kaksi suurta ruusuikkunaa kirkon poikkilaivan molemmilla puolilla. Ikkunoissa yhdistyvät kirkas lasi ja keltaiset lasimaalaukset, joiden aiheena on kukkakuvio. Kolmas saman tyylinen, mutta paljon pienempi ruusuikkuna löytyy myös länsipuolelta kirkon tornista. Sen on aiheena niin ikään kukkakuvio, mutta väreinä myös sinistä.

Kuva 21: Etelän puoleinen ruusuikkuna.

Etelä- ja pohjoisjulkisivua hallitsevat myös lehtereille ja kirkkosaliin avautuvat kolmen ikkunan kokonaisuudet. Kukin ryhmä koostuu yhdestä suuresta suippokaari-ikkunasta ja sen alapuolella olevasta kahdesta pienemmästä ikkunasta. Kokonaisuutta rytmittävät myös julkisivun ulkonevat tukipilarit. Suippokaari-ikkunoiden ruusustossa toistuu kirkolle tyypillinen monivärinen kukkakuvioinen lasimaalaus.

Kuorin alttarimaalauksena toimii kolmen korkeaan suippokaari-ikkunan lasimaalaukset. Kuorin pohjoispuolella olevassa portaikossa on myös saman muotoinen hieman kapeampi ikkuna, jossa on kirkas lasi ja lasimaalaus ruusustossa.

Seurakuntasalin ja rukoustilan ikkunat ovat tyypiltään yksinkertaisempia. Kummassakin tilassa on kolme suorakulmion muotoista ikkunaa, jotka on jaettu yhdeksään osaan puitteilla. Ikkunoissa on kaareva yläosa, timanttikuvioinen pintaristikko ja muototiilikehys. Samantyyppisiä ikkunoita on myös yksi sakastissa ja kaksi pienempää versiota sen tuulikaapissa.

Kuva 22: Eteläjulkisivun suippokaari-ikkunat ja ulkonevat tukipilarit.

Muita verrattain pieniä ikkunoita on kirkossa useassa paikassa. Pääsisäänkäynnin puoleista julkisivua koristaa kolmen suippokärkisen ikkunan kokonaisuus, joihin yhdistyy vaalea ornamentti (kuva 25). Pääsisäänkäynnin molemmin puolin sijaitsevissa kaarevissa portaikoissa on porrastettuja pieniä suippokaari-ikkunoita. Tornin yläosassa on soittoluukkuja, joiden yläpuolella on suippokaari-ikkunoita, joissa on ruususto. Luukut on valmistettu alumiinista ja ne ovat vuodelta 2021. Tornissa on tämän lisäksi pieniä neliön ja suorakulmion muotoisia ikkunoita, joissa ei ole koristeita. Kivijalassa ikkunoita on kellarikerroksen kohdalla kirkon takaosassa. Ne ovat yläosastaan kaarevia ja jaettu puitteilla kahteen osaan.

Kuva 23 (yllä): Länsijulkisivun ikkunoita. Vasemmalla portaikon ikkuna, keskellä kuorin kolme lasimaalausta, oikealla pieni ruusuikkuna ja sakastin ikkuna.

Kuva 24 (alla): Poikkilaivan eteläpuolen kolme ikkunaa.

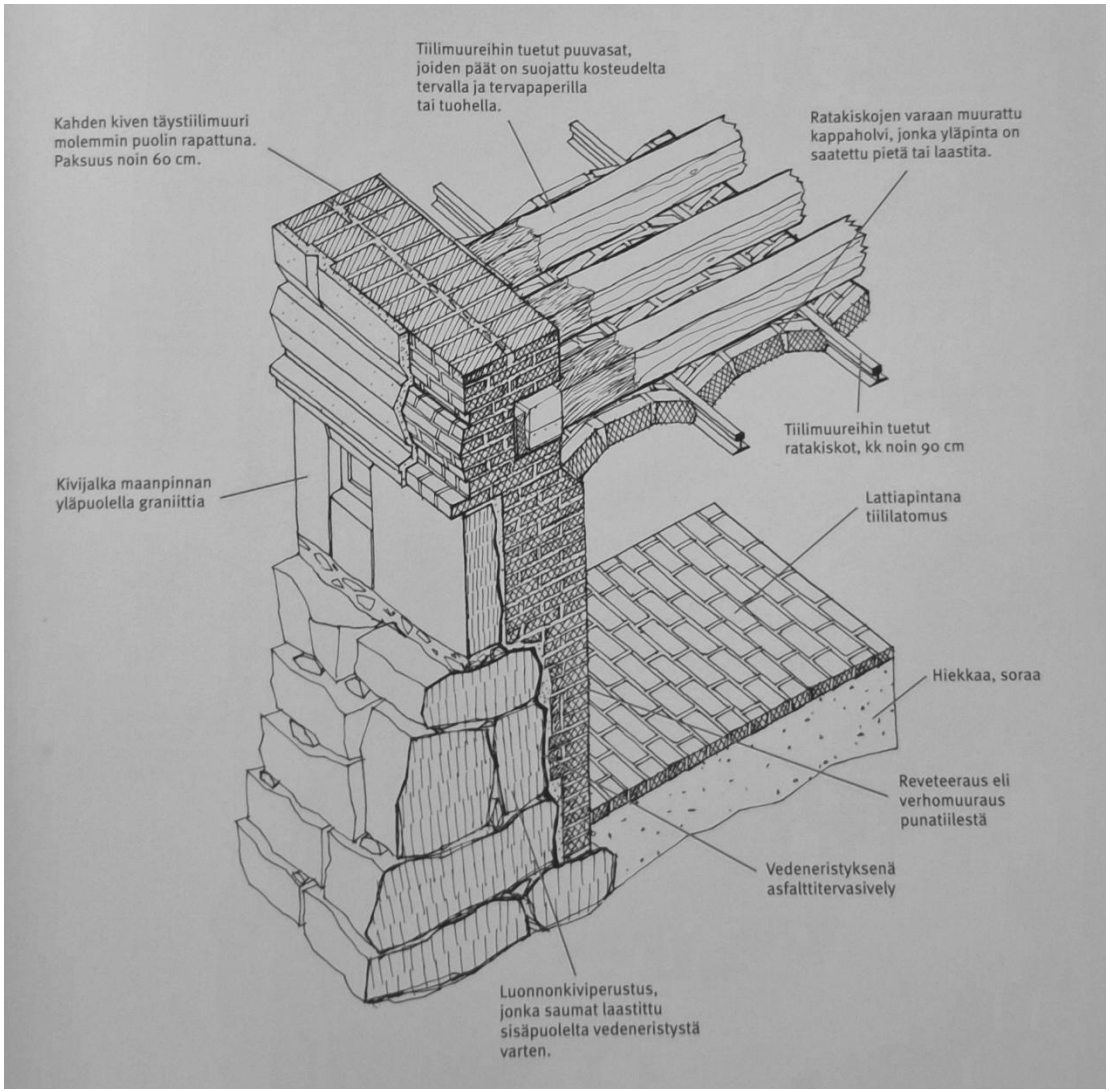
Kuva 25: Pääsisäänkäynnin yläpuolella on kolmen ikkunan kokonaisuus. Sisäänkäynnin oikealla puolella on pienet porrastetut portaikon ikkunat.

Rakenteet

Kirkon alkuperäiset ulko- ja väliseinät ovat massiivitiilirakenteisia seiniä, joiden sisäpinta on rapattu. Kirkkosalin ja sakastin seinät ovat 2,5-kiven seiniä, tornin seinät 3,5-kiven seiniä. Tornin katon alaosa on 2,5-kiven ja yläosa 1,5-kiven rakennetta. (Koskinen & Maja 2006).

Sisätiloihin on rakennettu erilaisia väliseiniä useaan paikkaan. Kellarin aputilojen väliseinät ovat muurattuja (Mykkänen 1982). Pohjakerrokseen on peruskorjauksen yhteydessä rakennettu väliseiniä kirkkosalin takaosaan ja seurakuntasalin varastoon. Näiden seinien ranka on kertopuuta ja niissä on ääneneristeenä kivivillaa. Pinnassa on kummallakin puolella kipsilevy. (Liimatta 1998).

Kellarin ja ensimmäisen kerroksen välisessä välipohjassa on rakenne, jonka alapinta muodostuu kappaholvista. Kappaholvit on oletettavasti tuettu ratakiskoilla, joiden väliin on muurattu tiilinen holvirakenne. Kyseinen rakenne on ollut yleinen 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alulla rakennetuissa rakennuksissa. (Neuvonen 2006).

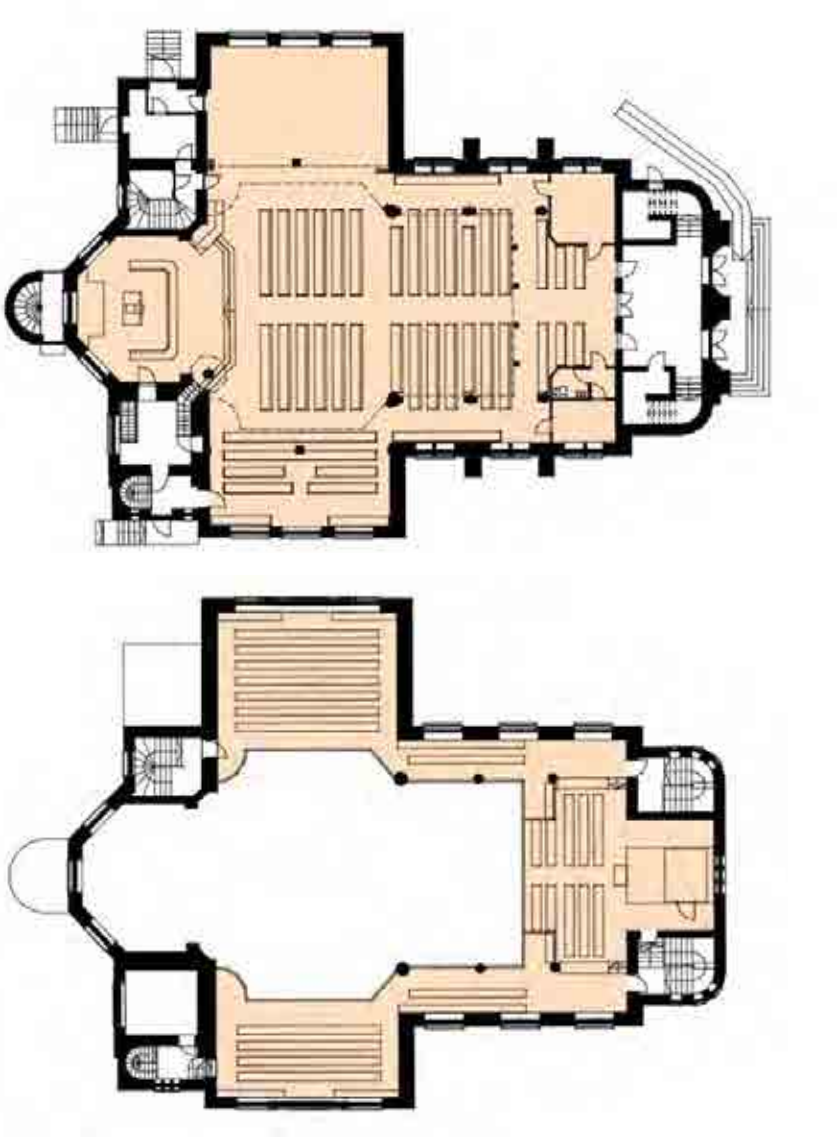
Kuva 26: Välipohjan kappaholvirakenne (Kuva: Neuvonen 2006).

Sisätilat

Päätilat

Kirkon päätiloja ovat kirkkosali lehtereineen sekä siihen liittyvä seurakuntasali. Kirkkosali koostuu keskilaivasta, kahdesta sivulaivasta ja poikkilaivasta. Tila on luonteeltaan valoisa ja avara (kuva 28). Alttari sijaitsee salin länsipäässä, ja sitä vastapäätä lehtereillä ovat urut ja kuoropenkit. Poikkilaivan eteläosassa on rukoustila ja pohjoisosassa seurakuntasali, joka voidaan erottaa kirkkosalista taitto-ovin. Kirkkosalin takaosaan on 1990-luvulla lisätty morsiamen huone, esteetön wc-tila ja lasten huone.

Kirkon sisätiloissa on nähtävillä molemmat kirkon tyylisuunnat: uusgoottilaisuus ja kansallisromantiikka. Uusgoottilaista tyyliä edustaa erityisesti betoniholvirakenteet ja niiden suippokaaret. Keskilaivalla holvityyppeinä on tähtiholvit ja sivulaivoilla ja poikkilaivalla yksinkertaisemmat ristiholvit. Kansallisromanttinen tyyli taas näkyy erityisesti kuorin koristemaalauksissa.

Kuva 27: Kirkon päätilat.
Yllä pohjakerros, alla lehterit.
Ei mittakaavassa

Kuva 28: Näkymä kirkkosaliin pääovilta saapuessa.

Kirkon sisätiloissa on nähtävillä molemmat kirkon tyylisuunnat: uusgoottilaisuus ja kansallisromantiikka. Uusgoottilaista tyyliä edustaa erityisesti betoniholvirakenteet ja niiden suippokaaret. Keskilaivalla holvityyppeinä on tähtiholvit ja sivulaivoilla ja poikkilaivalla yksinkertaisemmat ristiholvit. Kansallisromanttinen tyyli taas näkyy erityisesti kuorin koristemaalauksissa.

Salin väritys on muutettu viimeksi peruskorjauksen yhteydessä 1990-luvulla, jota ennen se oli kylmemmän sävyistä. Saliin haluttiin palauttaa alkuperäistä vastaavia sävyjä ja kylmät sävyt koettiin myös epäsopiviksi lämpimän värisen kuorin kanssa (Kyander 1997b). Nykyään tiloja hallitsevat vaaleat sävyt kuten kerma, vaalea harmaa ja vaalea vihreä. Pohjakerroksen seinien alaosa on maalattu tummanruskealla sävyllä ja niissä on kultainen rajaus. Ristikeskuksen suuren tähtiholvin tähtitaivas oli ennen 1990-lukua maalattu piiloon, mutta se palautettiin sisätilojen maalauksen yhteydessä alkuperäistä vastaavaan asuunsa.

Kuva 29: Kirkkosalin seinien värisävyjä.

Kuva 30: Ristikeskukseen on palautettu kirkossa alun perin ollut tähtitaivaskuvio.

Kirkon kuori on monisärmäisen muotoinen ja se on kaksi askelmaa (noin 30 cm) korkeammalla kuin muu sali. Kuorin reuna on alun perin ollut suora ja samassa linjassa salin seinien kanssa, mutta sitä laajennettiin peruskorjauksen yhteydessä kirkkosalin suuntaan. Graniittiset porrasaskelmat ovat alkuperäiset ja siirretty laajennuksen yhteydessä nykyiselle paikalleen (Kyander 1997c). Samalla kuorin oikealle puolelle lisättiin myös luiska ja messinkiset kaiteet (kuva 31) (Kyander 1997d).

Kuoria koristaa tähtiholvi koristemaalauksineen ja kolme lasimaalausta. Koriste- ja lasimaalaukset ovat suunnitelleet taitelijapari Eric O.W. Ehrström ja Olga Gummerus-Ehrström (Hänninen 2018). Koristemaalaukset kuvastavat kansallisromanttiselle tyylille tyypilliseen tapaan erilaisia kasviaiheita. Holvivaipoissa on lisäksi muotokuvat Raamatun henkilöistä: arkkienkeli Gabriel, Johannes Kastaja, Jeesus, Maria ja arkkienkeli Mikael.

Poikkilaivan pohjoispäässä sijaitsee seurakuntasali, joka on erotettavissa kirkkosalista taittoovilla.

Kuva 31: Lasimaalaukset vasemmalta oikealle: Paimenten kunnioitus, Kristus Ristillä ja Ylösnouseminen

Kuva 32: Kuorin sivussa oleva luiska.

Kuva 33: Ehrströmit suunnittelivat kuorin koristeet kokonaisuudessaan.

Seurakuntasali on selkeästi rajattavissa oleva oma tilansa, joka eroaa kirkkosalista pintamateriaaleiltaan ja kalusteiltaan, muodostaen oman yhtenäisen kokonaisuutensa. Nykyään tilaa kutsutaan myös sivusaliksi tai kahvioksi. Poikkilaivan eteläpäässä taas on yksi salin kolmesta rukoustilasta, joka on yhtenäinen osa salia.

Lehterit kiertävät kirkkosalia U:n mallisesti. Etelä- ja pohjoispuolilla on penkkejä ja itäpuolella alttaria vastapäätä on kirkon urut ja kuoropenkit. Lehtereille johtaa neljä kulkureittiä: kaksi pääaulasta, yksi sakastista ja yksi seurakuntasalin vierestä. Urkujen uusinnan yhteydessä 1970-luvulla lehterien itäosaa madallettiin hieman, lattia porrastettiin ja urkujen taakse rakennettiin erillinen tila puurakenteisena (Mykkänen 1978). Porrastuksia rakennettiin myös lehterien kulkuväylille peruskorjauksen yhteydessä 1990-luvulla (Kyander 1997d).

Salin takaosassa lehterien alla on kaksi kirkkoon 1990-luvulla lisättyä tilaa: morsiamen huone, esteetön wc ja lasten huone. Tilat on sovitettu pintamateriaaleiltaan kirkkosalin tyyliin. Morsiamen huone tarjoaa valmistautumistilan vihkitilaisuuksiin, jota kirkossa ei alun perin ollut. Lasten huone toimii rauhallisena tilana, jossa lapset voivat leikkiä erillään kirkkomenoista.

Kuva 34: Seurakuntasali

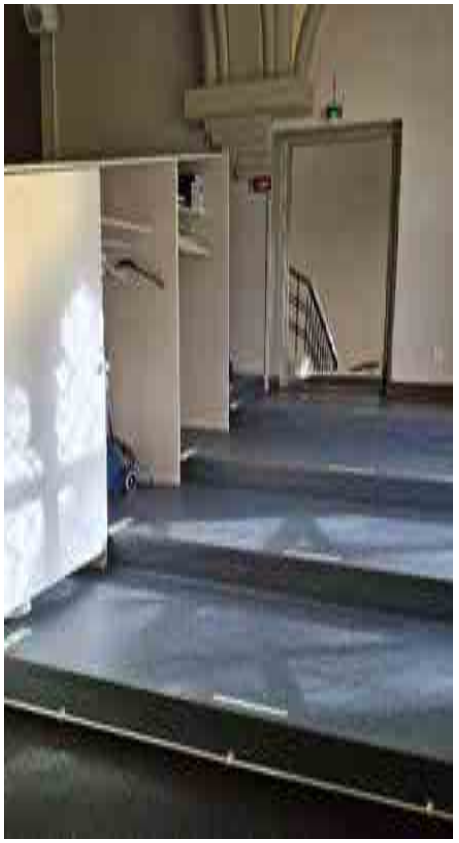
Kuva 35: Poikkilaivan etelänpuoleinen rukoustila.

Kuva 36: Kirkkosalin aputilat on sovitettu lehterien alle.

Kuva 37: Urut sijaitsevat lehtereillä vastapäätä alttaria.

Kuva 38: Lehterien itäosan porrastuksessa on muovimattoa.

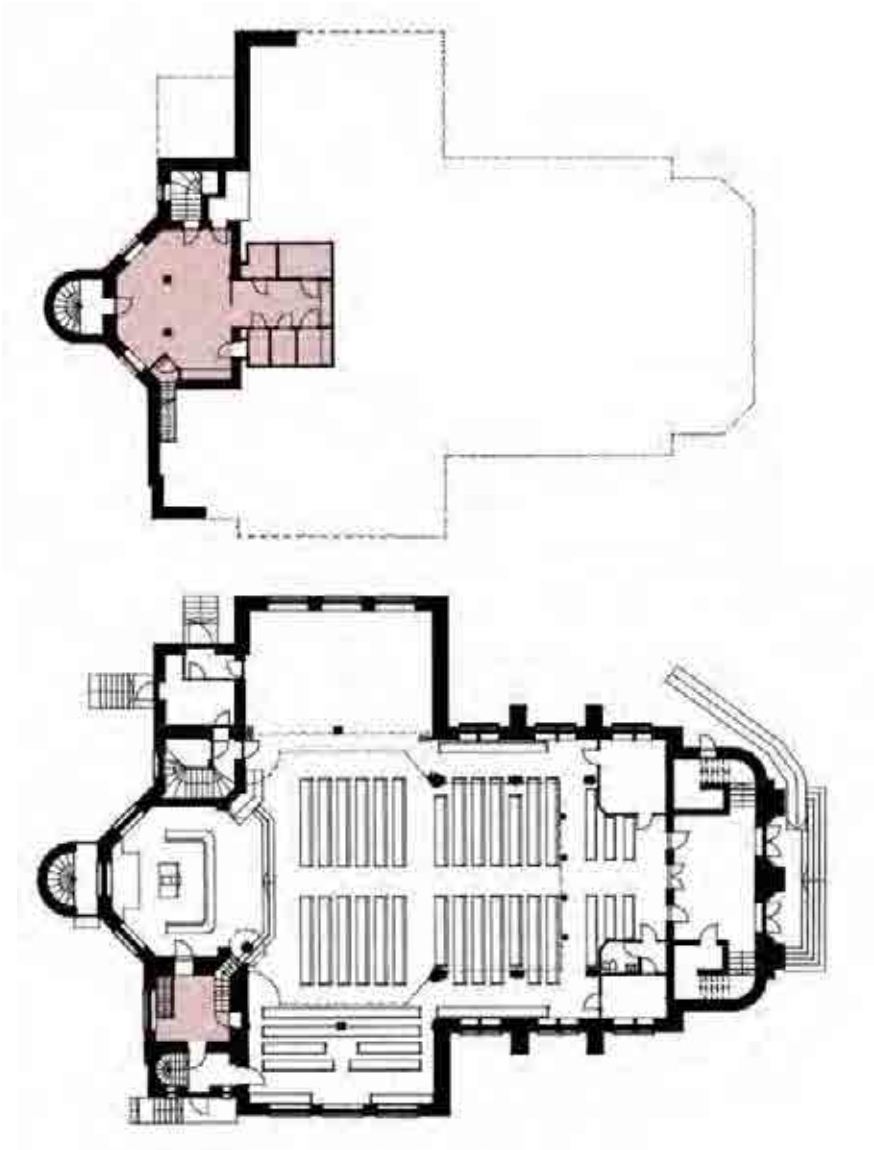
Kuva 39: Etelä- ja pohjoisosien porrastus on puurakenteinen

Sakasti ja sosiaalitilat

Sakasti jakautuu kahteen kerrokseen: pohjakerroksessa olevaan yläsakastiin ja kellarikerroksessa olevaan alasakastiin. Tiloihin on lisätty suora kulkuyhteys portaikolla 1990-luvulla tilojen käytön helpottamiseksi (Kyander 1997e).

Yläsakasti sijaitsee tornin pohjakerroksessa, ja siitä on kulku kellariin, tuulikaappiin, alttarille ja saarnastuoliin. Tila on valoisa ja avara ja siinä on korkea holvikatto. Se vastaa arkkitehtuuriltaan muita kirkon pohjakerroksen tiloja.

Kellarikerroksessa sijaitsevat alasakasti, keittiö, wc, holvi ja teknisiä tiloja. Se sai nykyisen tilajärjestelynsä 1980-luvulla, kun kirkko yhdistettiin kaukolämpöverkkoon ja pannuhuone korvattiin muilla tiloilla (Mykkänen 1982). Ainoat kulkureitit kellariin olivat tähän aikaan ulkopuolen laajennusosan kautta tai pohjoispuolen portaikosta. Alasakasti on luonteeltaan yläsakastia hämärämpi ja matalampi.

Kuva 40: Sakastin ja sosiaalitilojen sijainti. Yllä kellari, alla maantasokerros. Ei mittakaavassa.

Kuva 41: Kellarikerroksen sakasti.

Kuva 42: Maantasokerroksen sakasti.
Vasemmalla portaikkokellariin.

Liikennetilat ja varastot

Liikennetiloiksi katsotaan kirkossa aulatilat, aulaan yhdistyvät portaikot, kaksi kirkon länsipuolella olevaa portaikkoa ja torni. Näiden lisäksi tähän lukuun luetaan seurakuntasalin varasto ja tuulikaappi sekä torni.

Aulatila on malliltaan symmetrinen ja sen molemmin puolin nousevat portaat lehtereille. Eteläisen portaikon alla on nykyään siivouskomero ja pohjoisen portaikon alla varasto, johon on kulku ulkokautta. Aulan arkkitehtuurissa on kirkolle tyypillisiä piirteitä: portaikkojen suippokaariset kulkuaukot, katon holvi ja seinässä oleva koristemaalaus. Aula on säilynyt rakenteiltaan alkuperäisenä.

Suurimmat muutokset aulatilassa liittyvät portaiden alla olevaan siivouskomeroon. Tilaan rakennettiin 1970-luvulla siivouskomero ja wc-tila (Hakala 1979). Peruskorjauksen yhteydessä 1990-luvulla kirkkosalin takaosaan lisättiin esteetön wc, jolloin tila muutettiin pelkäksi siivouskomeroksi (Kyander 1997e).

Kuva 43: Liikennetilojen ja varastojen sijainti. Vasemmalla maantasokerros ja oikealla toinen kerros. Ei mittakaavassa.

Kuva 44: Aulatilan portaikoissa on suippokärkinen kulkuaukko ja sisäikkuna porrastasanteelle.

Kuva 45: Aulatilan parioven päällä on koristemaalaus.

Aulatilaan yhdistyvät portaat vievät lehtereiden kummallekin puolelle. Etelän puolen portaikosta on kulku myös urkujen takatilaan. Portaikot ovat kierreportaita ja niiden pinnassa on mosaiikkibetonia. Käsijohteita on kahta erilaista: vaaleaksi maalattuja metallisia johteita ja messinkisiä johteita. Messinkiset johteet on lisätty peruskorjauksen yhteydessä 1990-luvulla ja vaaleat käsijohteet ovat oletettavasti alkuperäisiä (Kyander 1997d).

Kirkon länsipuolella on kaksi muuta portaikkoa, niin ikään kierreportaita. Etelän puolen portaikosta, sakastin tuulikaapista, on kulku lehtereille ja torniin. Pohjoisen puolen portaikosta taas on kulku lehtereille ja kellariin. Molempien portaiden pinta on mosaiikkibetonia, mutta pohjoispuolella olevan portaikon alin kerros on maalattu vaaleaksi.

Kuva 46 (vasemmalla): Sakastin tuulikaapin porras.

Kuva 47 (oikealla): Kuorin pohjoispuolen porras.

Kuva 48: Pääaulan etelänpuolen portaikko. Vasemmalla oleva messinkinen käsijohde on lisätty 1990-luvulla

Tornin yläosiin johtaa puurakenteinen portaikko. Tornissa sijaitsevat kirkon kolme soittokelloa: *Deo Gloria* (Jumalalle kunnia), *Patriae Lux* (Isänmaalle valo) ja *Labori Pax* (Työlle rauha). Tornissa on lisäksi kellotaulujen koneisto. Vuodelta 1952 peräisin olevat kellotaulut ja koneisto ovat sveitsiläisen A.E. Haglundin valmistamia, ja ne on saatu lahjoituksena apteekkari John Hjeltiltä ja hänen vaimoltaan Lucielta.

Seurakuntasalin yhteydessä on tuulikaappi ja varasto. Tila on alun perin ollut yksi kokonaisuus, joka on 1990-luvulla jaettu kahteen osaan. Tilajako on toteutettu kevyillä väliseinillä, jotka erottuvat selkeästi alkuperäisestä arkkitehtuurista. Tuulikaapin rakentamisen yhteydessä seurakuntasalin länsiseinällä ollut väliovi siirrettiin tuulikaapin kohdalle. (Kyander 1997e). Oven alkuperäinen sijainti on yhä hahmotettavissa varaston puolella seinässä olevana syvennyksenä.

Kuva 49: Tornin puurakenteista portaikkoa.

Kuva 50: Kellokoneistoon on kaiverrettu kellojen lahjoittajat.

Kuva 51: Kirkon kellojen koneisto.

Kuva 52: Seurakuntasalin varastoa.

Kuva 53: Seinässä olevan syvennyksen kohdalla on ollut alun perin väliovi.

Pintamateriaalit

Pohjakerroksen tiloissa lattiat ovat pääosin kaksiväristä klinkkerilaatoitusta. Poikkeuksena tähän on seurakuntasali, jossa on maalattu lautalattia ja yläsakasti, jossa on linoleumimatto. Kellaritiloissa lattiamateriaalina on pienempi, yksivärinen klinkkerilaatta. Sama laatoitus jatkuu myös ylä- ja alasakastin yhdistävässä portaikossa.

<Lehtereillä on etelä- ja pohjoisosassa maalattua puuta (kuva 38). Näihin osiin on 1990-luvulla lisätty porrastuksia, jotka on toteutettu puusta lattian tyyliä mukaillen. Lehterien itäosassa on muovimatto (kuva 37) ja urkujen takana olevassa huoneessa tekstiilikokolattiamatto.

Kirkon yleisin seinien pintamateriaali on sileäpintainen rappaus, jota on käytetty kaikissa alkuperäisissä tiloissa. Myöhemmin rakennetuissa tiloissa, kuten salin takaosan aputiloissa ja seurakuntasalin tuulikaapissa, on kipsilevyä. Kirkkosalin puoleisissa kipsilevyseinissä on puolipaneeli, joka on maalattu samoilla sävyillä kuin tilan muut seinät (kuva 58). Kellarin sakastissa seinämateriaalina on karkeapintainen rappaus ja aputilojen seinissä tasoite ja maali.

Kuva 54: Klinkkerilaatoituksen väreinä on punaruskea ja sementinharmaa.

Kuva 55: Seurakuntasalin lautalattia on maalattu kiiltävällä vaaleanharmaalla maalilla.

Kuva 56: Sakastin linoleumimatto.

Kuva 57: Kellarin yksivärinen klinkkerilaatoitus

Sisäkattoina useimmissa tiloissa on holvikatto, johon seinien rappauspinta jatkuu saumattomasti. Lehtereiden alapuolinen rakenne on puuta ja se on maalattu kerman ja vaalean harmaan sävyillä samaan tapaan kuin katon holvit (kuva 59). Seurakuntasalin sisäkattona on yhtenäinen maalattu puupaneeli.

Kellarin sisäkatot poikkeavat muista kirkon tiloista. Sakastissa on kappaholvikatto, jonka pinnassa on rappaus ja aputiloissa maalaamatonta puupaneelia ja kipsilevyä.

Pintamateriaalit on esitetty tiloittain alla olevassa taulukossa.

Kuva 58: Lehterien alapuoleinen rakenne on maalattu samoilla sävyillä kuin kirkkosalin holvit.

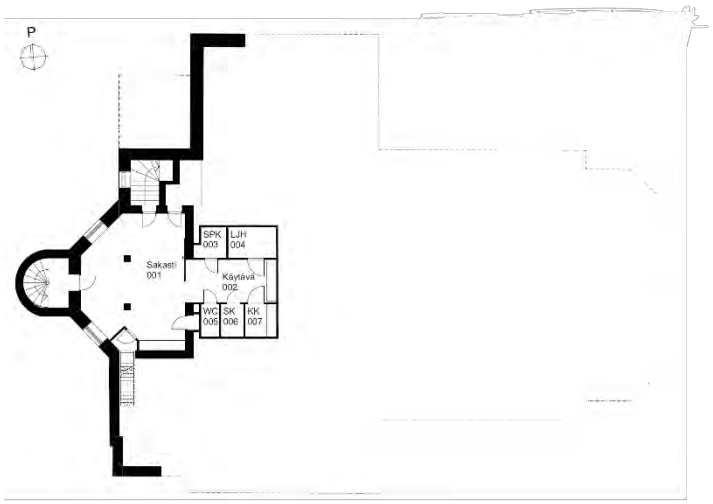
Kuva 59: Morsiamen huoneen seinän puolipaneeli.

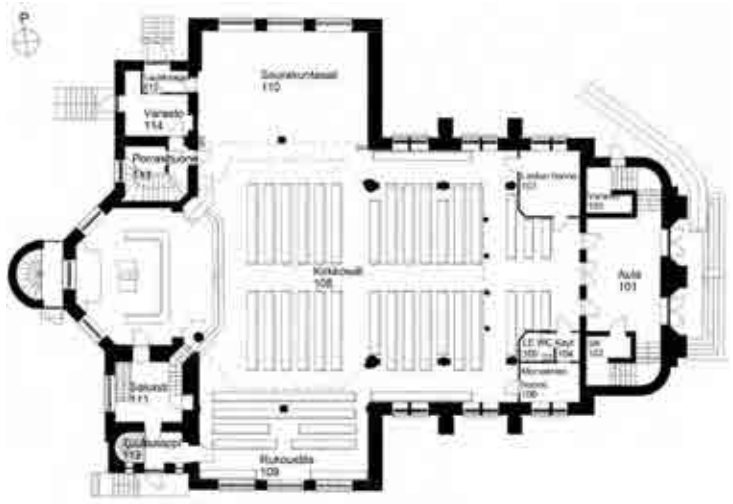
Kuva 60: Seurakuntasalin vino sisäkatto on maalattu kerman väriseksi.

Materiaalitaulukko

Tila	Lattia	Seinät	Katto	Peitelistat
001 Sakasti	Klinkkeri, yksivärinen	Rappaus	Rappaus	Klinkkeri, yksivärinen
002 Käytävä	Klinkkeri, yksivärinen	Tasoite, maali	Kipsilevy	Klinkkeri, yksivärinen
003 Sähköpääkeskus	-	-	-	-
004 Lämmönjakohuone	-	-	-	-
005 WC	Klinkkeri, yksivärinen	Tasoite, maali	Puupaneeli	Klinkkeri, yksivärinen
006 Siivouskomero	Klinkkeri, yksivärinen	Tasoite, maali	Puupaneeli	Klinkkeri, yksivärinen
007 Keittokomero	Klinkkeri, yksivärinen	Tasoite, maali	Puupaneeli	Klinkkeri, yksivärinen
101 Aula	Klinkkeri, yksivärinen	Rappaus	Rappaus	Kivi
102 Siivouskomero	Keraaminen laatta	Rappaus, keraaminen laatta	Rappaus	-
103 Varasto	-	-	-	-
104 Käytävä	Klinkkeri, kaksivärinen	Kipsilevy, rappaus	Kipsilevy	Puu
105 LE-WC	Klinkkeri, kaksivärinen	Kipsilevy	Kipsilevy	Puu
106 Morsiamen huone	Klinkkeri, kaksivärinen	Kipsilevy, rappaus	Rappaus	Puu

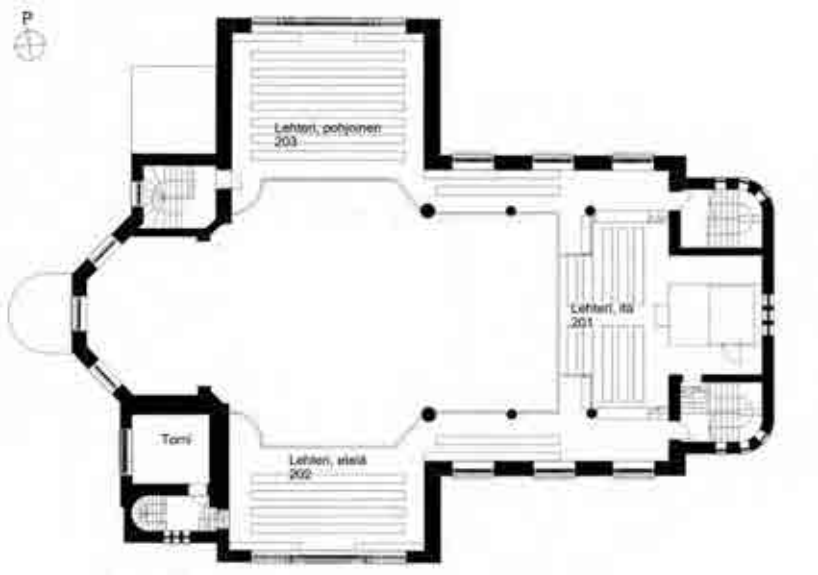

Kellari, ei mittakaavassa

Pohjakerros, ei mittakaavassa

Tila	Lattia	Seinät	Katto	Peitelistat
107 Lasten huone	Klinkkeri, kaksivärinen	Kipsilevy, rappaus	Rappaus	Puu
108 Kirkkosali	Klinkkeri, kaksivärinen	Rappaus	Rappaus	Kivi, puu
109 Rukoustila	Klinkkeri, kaksivärinen	Rappaus	Puu, maalattu	Kivi
110 Seurakuntasali	Lauta, maalattu	Rappaus	Puupaneeli, maalattu	Puu
111 Sakasti	Linoleumimatto	Rappaus	Rappaus	Puu
112 Tuulikaappi	Klinkkeri, kaksivärinen	Rappaus	Rappaus	Puu
113 Porrashuone	Klinkkeri, kaksivärinen	Rappaus, kipsilevy	Rappaus	Kivi
114 Varasto	Klinkkeri, kaksivärinen	Rappaus, kipsilevy	Rappaus	Kivi, puu
115 Tuulikaappi	Klinkkeri, kaksivärinen	Rappaus	Rappaus	Kivi, puu
201 Lehteri, itä	Muovimatto	Rappaus	Rappaus	Puu
202 Lehteri, etelä	Puu, maalattu	Rappaus	Rappaus	Puu
203 Lehteri, pohjoinen	Puu, maalattu	Rappaus	Rappaus	Puu

Toinen kerros, ei mittakaavassa

Väliovet

Kirkossa on säilynyt useita alkuperäisiä väliovia, ja päätilojen yhteyteen lisätyt uudet väliovet on toteutettu samaan tyyliin alkuperäisten ovien kanssa. Pääasiassa väliovet ovat vaaleanvihreitä puisia peiliovia, mutta näistä poikkeavia ovia on myös muutamia kirkon uudemmissa tiloissa.

Alkuperäisistä ovista suurin osa on keskenään samanlaisia yksilehtisiä ovia. Poikkeuksena ovat aulan pariovi ja eteläpuolen lehterin yksilehtinen yläosasta kaareva ovi. Suurimmassa osassa alkuperäisistä ovista on koristeelliset vuorilaudat, poikkeuksina aulan ovet ja osa lehterien ovista. Kaikki paitsi kaariovi on jaettu kymmeneen peiliin. Vetiminä on pitkiä puisia pystyvetimiä ja pienempiä messinkisiä painikkeita.

Kirkkosali ja seurakuntasali on jaettavissa taittoovilla. Ovilehdet ovat muiden alkuperäisten ovien tapaan puisia peiliovia. Niissä vetimet ovat yksinkertaisempia messinkisiä pystyvetimiä. Ovien kiskotukset on uusittu peruskorjauksen yhteydessä (Kyander 1997).

Kuva 61: Alkuperäisissä ovissa on koristeellisia vuorilautoja.

Kuva 62: Uudemmat ovet on jaettu yhdeksään peiliin.

Morsiamen huoneessa ja lasten huoneessa on uudemmat alkuperäistä tyyliä mukailevat väliovet. Ovet erottaa alkuperäisistä niiden peilijako: ovissa on kahdeksan neliönmuotoista peiliä ja yksi leveämpi peili oven alaosassa. Myös painikkeet erottuvat alkuperäisistä, vaikka ne ovatkin piirteiltään saman tyylisiä kuin alkuperäiset messinkiset painikkeet.

Uudempia tavanomaisia valkoisia laakaovia on kellaritiloissa, pohjakerroksen wc-tilassa ja urkujen takatilassa. Kellarissa on lisäksi yksi leveä liukuovi, joka erottaa sakastin aputiloista (kuva 68).

Kuva 63 (yllä): Kirkkosalista aulaan vieviä ovia. Reunimmaisten matalampien ovien avautumissuunta vaihdettiin 1990-luvulla.

Kuva 64 (vasemmalla): Alkuperäinen ovenpainike.

Kuva 65 (oikealla): Uudempi ovenpainike.

Kuva 66: Seurakuntasalin ja kirkkosalin erottavat taitto-ovet.

Kuva 67: Kellarin väliovet ovat tavanomaisia valkoisia laakaovia.

Kuva 68: Kellarin aputilat ovat erotettavissa sakastista liukuovella.

Irtaimisto

Kalusteet

Kirkossa on kalusteita monelta eri aikakaudelta. Päätiloissa kalustus on pääosin alkuperäistä ja yhtenäistä, kun taas muissa tiloissa se on sekalaisempaa. Erityisesti alkuperäisillä kalusteilla on kulttuurihistoriallista arvoa.

Kuorin kalustukseen kuuluvat alttaripöytä, alttarikaide, lukupulpetti, kastemalja ja saarnastuoli. Kalusteet ovat pääosin valkoiseksi maalattua puuta kultaisilla yksityiskohdilla, mutta alttaripöytä on kivirakenteinen. Pöytään on lisätty säilytystilaa 1990-luvulla peruskorjauksen yhteydessä (Kyander 1997d). Samalta ajalta on myös arkkitehti Sampo Kyanderin suunnittelema lukupulpetti (Kyander 1997f). Alttarikaide on restauroitu vuonna 2010, jolloin sen puuosat hiottiin, koristeet kullattiin ja pehmusteet verhoiltiin uudelleen (Yle Häme 2010). Kuorissa sijaitsee myös toinen kirkon virsitauluista, toinen on sijoitettu lehterille. Salin puolella, aivan kuorin vieressä, on lisäksi flyygeli ja kastepuu.

Kuva 69: Kuvassa oikealla olevan lukupuletin tyyli yhtyy alttarin alkuperäisiin kalusteisiin.

Kuva 70: Saarnastuoli sijaitsee kuorin eteläpuolella.

Kuva 71: Alttaripöydän sivuilla on lisätty säilytystilaa 1990-luvulla.

Kuva 72: Eteläpuolen lehtereillä sijaitseva virsitaulu

Kirkkosalin istumapaikat muodostuvat alkuperäisistä puupenkeistä. Penkkejä on kohtisuoraan alttaria kohti keskilaivalla ja sivuttain sivulaivoilla, poikkilaivan eteläosassa ja lehtereillä. Penkit ovat ruskeaksi maalattua puuta ja niiden päädyissä on metallisia koristeita, joissa kuvataan ristit. Penkit ovat alkuperäiset, mutta ne kunnostettiin, maalattiin ja niiden istuvuutta parannettiin peruskorjauksen yhteydessä. Tätä ennen ne olivat väriltään tumman harmaat. Salin kalustukseen kuuluu lisäksi rukoustilojen pöydät.

Urut sijaitsevat lehtereillä alttarin vastakkaisella puolella. Nykyiset urut eivät ole alkuperäiset, vaan ne on rakentanut Urkurakentamo Veikko Virtanen vuonna 1979. Peruskorjaus uruille tehtiin vuonna 2020. Urkujen lisäksi lehterien kalustukseen kuuluu kuoropenkit ja vaatenaulakot.

Kuva 73: Penkkirivien alta purettiin koroke 1990-luvulla ja nykyään ne ovat lattian tasossa. Samalla penkkien väliä harvennettiin ja ensimmäisen rivin edessä ollut kaide purettiin

Kuva 74: Penkkien päätyjen metallisia koristeita.

Kuva 75: Kuoropenkit ovat oletettavasti Iskun valmistamaa Päijänne-sarjaa 1980-luvulta. Samanlaisia tuoleja on kirkkosalin pohjakerroksessa varatuoleina.

Seurakuntasalin kalustus koostuu kiintokaapeista, pöydistä, tuoleista ja urkuharmonista. Kiintokaapit on maalattu väliovien tapaan vaaleanvihreiksi. Salin alttari on rakennettu puusepäntyönä peruskorjauksen yhteydessä (Kyander 1997d). Irtokalusteina salissa on pyöreitä pöytiä ja mustia Otto Korhosen vuonna 1929 suunnittelemia tuoleja (Huonekalutehdas Korhonen Oy). Kalusteet muodostavat tilaan yhtenäisen kokonaisuuden.

Muiden tilojen kalusteet edustavat eri aikakausia ja niissä painottuu enemmän toiminnallisuus eikä yhtenäinen ilme. Ylemmän kerroksen sakastissa on muutamia kaappeja, pöytiä ja vanhoja tuoleja. Lasten- ja morsiamenhuoneessa ja aulatilassa kalustus on sekalaista ja koostuu pitkälti erilaisista tuoleista ja pöydistä. Lasten huoneessa on lisäksi kiintokaappeja. Kellarikerroksen sakastissa on kiintokaappien lisäksi liturgisten asujen säilytyskaappi, pieni alttari sekä oleskeluun tarkoitettu sohva- ja pöytäryhmä.

Kuva 76: Seurakuntasalin pinottavat OTTO-tuolit.

Kuva 77: Seurakuntasalin kiintokaappeja. Oikeanpuoleisessa kaapissa on tuuletusaukot ilmanvaihtokoneelle

Kuva 78: Aulan irtaimistoa.

Kuva 79: Pohjakerroksen siivouskomero.

Kuva 80: Lasten huoneen irtaimistoa.

Kuva 81: Morsiamen huoneen irtaimistoa.

Kuva 82: Pohjakerroksen wc-tila.

Kuva 83: Kellarin sakastin irtaimistoa.

Kuva 84: Vanhoja puutuoleja kellarissa.

Kuva 85: Kellarin keittiö.

Kuva 86: Kellarin siivouskomero.

Kuva 87: Kellarin wc-tila.

Taide- ja koriste-esineet

Taide- ja koriste-esineitä on useita erityisesti kirkkosalissa ja kuorissa. Poikkilaivan eteläosassa rukoustilassa on puinen krusifiksi ja seinällä vihkiryijy. Ryijy on nimeltään *Päivien kimallus*, ja sen on suunnitellut taiteilija H. Tarvajärvi ja kutonut E. Santala. Ryijy on lahjoitus Martoilta vuodelta 1957.

Kirkkosalissa on lisäksi useita erilaisia kynttelikköjä. Poikkilaivan rukoustilassa on kaksi kolmen kynttilän pöytäkynttelikköä ja salin takaosassa kaksi vastaavaa kahden kynttilän kynttelikköä. Näistä yhdessä on kaiverrus, jossa kerrotaan lahjoittajiksi Elli ja Jaakko Laurila 19.9.1932. Nämä neljä kynttelikköä on todennäköisesti valmistanut saksalainen WMF (Württembergische Metallwarenfabrik). Muita kynttelikköjä salissa on kaksi alttarilla, kaksi saarnastuolissa, kaksi seinäkynttelikköä kuorin pohjoispuolella ja yksi lähetyskynttelikkö.

Kuva 88: Vihkiryijy.

Kuva 89: Jugendtyylinen mahdollisesti WMF:n valmistama kynttelikkö

Kuva 90: Toinen alttarin kahdesta kynttelikköstä. Kynttelikköt ovat nähtävillä valokuvissa jo vuonna 1923.

Kuva 91: Saarnastuolissa olevat kaksi kynttelikköä ovat vanhojen kuvien perusteella sijainneet aiemmin alttarilla.

Kuva 92: Toinen salin kahdesta seinäkynttelikköstä, niiden välissä seinällä on ylipäällikön päiväkäsky. Kynttelikköt sijaitsivat aiemmin kuorin toisella puolella.

Muita taide-esineitä on seurakuntasalissa ja sakastissa. Seurakuntasalin pohjoisseinällä olevan alttarin alttarimaalauksena on K. Virtasen maalaama öljymaalaus *Jeesus Getsemanessa* (kuva 91). Maalaus on konservoitu peruskorjauksen yhteydessä, jolloin muun muassa sen kangas kiristettiin ja korjattiin, teos puhdistettiin ja värien halkeamia ja reikiä paikattiin (Alakärppä 1998). Sakastin ikkunalla on Jeesusta esittävä veistos, joka on vanhojen valokuvien perusteella sijainnut alun perin alttarilla ja siirretty pois ennen vuotta 1938.

Kuva 93: Seurakuntasalin alttarimaalauksen on maalannut K. Virtanen, vuosiluku puuttuu.

Kuva 94: Veistos sakastissa.

Kuva 95: Veistos sijaitsi alun perin alttarilla. Kuvassa nähtävillä myös vielä nykyään alttarilla olevia kynttelikköjä. (Kuva: Valokuvaamo Hellas 1923)

Valaisimet

Kirkossa on valaisimia usealta eri aikakaudelta, merkittävimmät niistä ovat kirkkosalissa ja seurakuntasalissa. Muiden tilojen valaisimet ovat tavanomaisempia ja palvelevat lähinnä tilojen käytännön valaistustarpeita.

Kirkkosalissa on yhteensä viisi matalalla riippuvaa kynttiläkruunua. Kynttiläkruunut ovat nähtävillä jo vuoden 1929 valokuvista, mutta kirkon avajaisjuhlan valokuvissa näkyy vielä yksinkertaisempia, mahdollisesti tilapäisiä, valaisimia. Korkealla salin katon rajassa on myös kahden tyyppisiä Heimo Ojalan suunnittelemia valaisimia, jotka lisättiin 1980-luvulla. Valaisimien väri on vaihdellut holvivaippojen värityksen mukaan, nykyään ne on maalattu kerman värisiksi.

Lehterien alla kirkkosalin länsipäässä ja seurakuntasalissa on keskenään yhtenäisiä valaisimia. Valaisimet ovat Klaus Michalikin suunnittelemia, Ornon valmistamia Bau-sarjan valaisimia.

Kuva 96: Kirkkosalissa on yhteensä viisi suurta kynttiläkruunua.

Kuva 97: Kuusiosainen Heimo Ojalan valaisin.

Kuva 98: Kolmiosainen Heimo Ojalan valaisin.

Kuva 99: Seurakuntasalin kattovalaisin.

Kuva 100: Seurakuntasalin seinävalaisin.

Arkkitehtuuri, arvot ja säilyneisyys

Arkkitehtuuri

Forssan kirkko on valmistunut vuonna 1917 ja sen on suunnitellut arkkitehti Josef Stenbäck (1854–1929). Stenbäckin tuotanto kattaa noin kolmekymmentä kirkkoa, joka tekee hänestä yhden aikansa tuotteliaimpia kirkkojen suunnittelijoita. Forssan kirkossa yhdistyvät aikakaudelle ominainen uusgotiikka sekä kansallisromantiikka. (Kuorikoski 2016)

Rakennus sijoittuu kahden tyylisuunnan murrosvaiheeseen. Vuosisadan vaihteessa kertaustyyleihin kuuluva uusgotiikka alkoi väistyä kansallisen heräämisen ja nousevan kansallisromanttisen tyylin tieltä. Forssan kirkossa nämä kaksi tyylisuuntaa sulautuvat yhteen. Se edustaa aikakautta, jolloin haettiin kansallista identiteettiä ja oltiin irtautumassa kertaustyylien jäykäksi koetusta muotokielestä. Kirkko kuuluu tyylisuuntien myöhäisimpiin edustajiin, sillä 1920-luvulla eurooppalainen historia nousi taas esille uusklassismin muodossa.

Uusgotiikan tyyli näkyy kirkossa sen materiaalivalinnassa ja yksityiskohdissa. Julkisivujen punatiili viittaa Pohjois-Saksasta peräisin olevaan tiiligotiikkaan (Delius 2000). Uusgotiikalle tyypillisiä piirteitä ovat myös ruusu- ja suippokaari-ikkunat, ulkonevat tukipilarit sekä kirkon holvirakenteet.

Uusgotiikan tyyli on yleisluonteeltaan vakavaa ja kurinalaista, kun taas kansallisromantiikka on muodoltaan dynaamisempaa (Perinnemestarit 2018). Tämä näkyy kirkon epäsymmetrisessä massoittelussa sekä tornin sijoittamisessa rakennuksen kulmaan eikä uusgotiikalle tyypilliseen tapaan keskilaivan keskelle. Kansallisromantiikkaan viittaavat myös useat kirkon luontoaiheiset koristeet kuorissa ja lasimaalauksissa. Yksi merkittävimmistä kansallisromantiikkaa edustavista kirkoista on Tampereen tuomiokirkko (1907), joka vaikutti myös Stenbäckin tyyliin (Kuorikoski 2016).

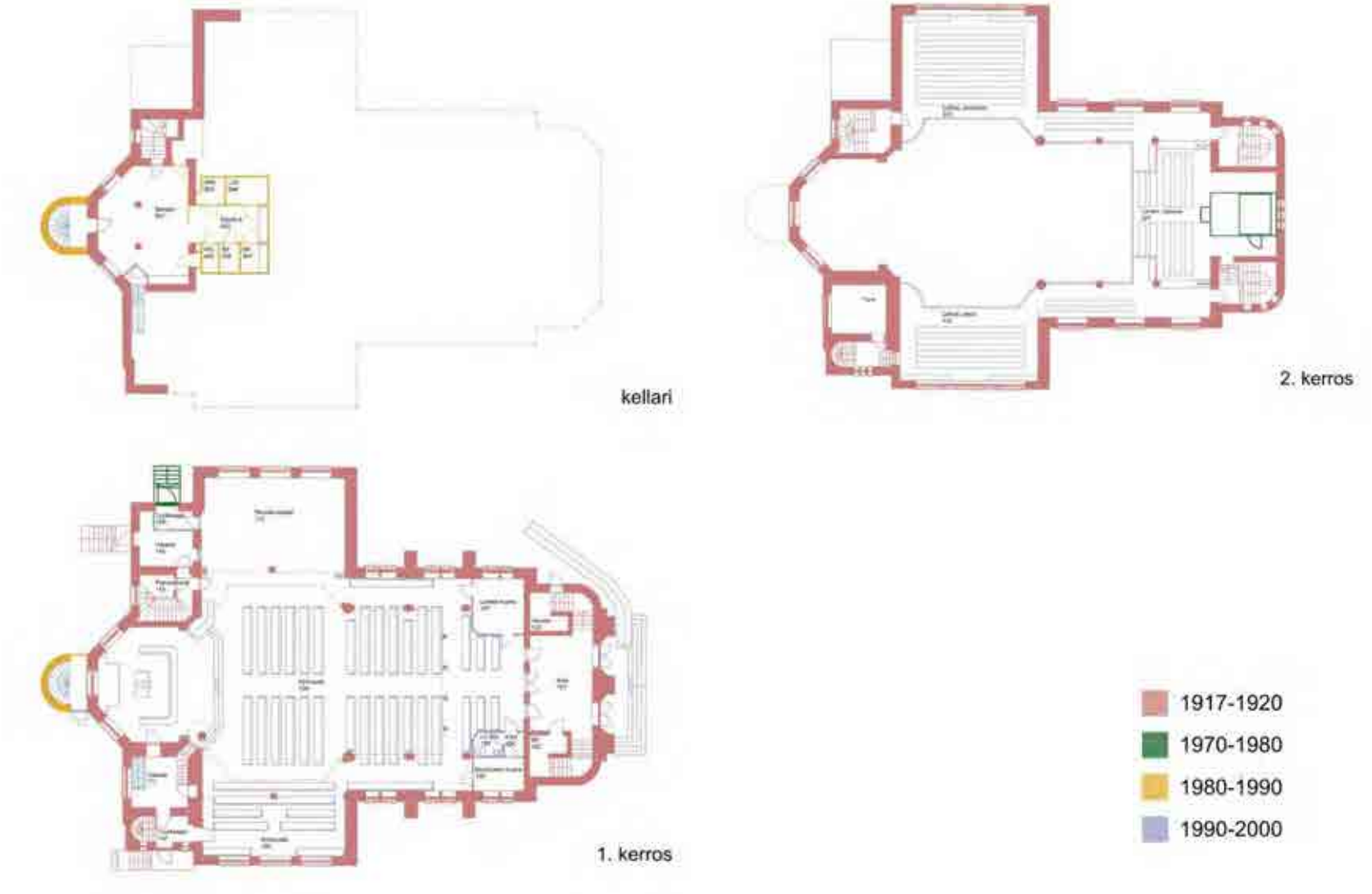
Arvot ja säilyneisyys

Forssan kirkon muutosvaiheiden lista on mittava, mutta siitä huolimatta kirkko on säilynyt pääpiirteiltään hyvin. Suurimmat rakenteelliset muutokset kohdistuvat muihin kuin päätiloihin, jotka ovat säilyttäneet piirteensä lähes alkuperäisenä. Muutosvaiheet on havainnollistettu alla olevassa säilyneisyyskaaviossa, jossa eri vuosikymmeninä rakennetut osat on korostettu eri väreillä.

Julkisivuissa suurimmat muutokset ovat länsipäädyn laajennusosa, pohjoispuolelle lisätty ulko-ovi ja kattomateriaalin vaihto. Muutokset ovat julkisivujen kokonaiskuvassa melko huomaamattomia, eivätkä ne muuta rakennuksen yleisilmettä. Kupari on materiaalina arvokas ja kirkkorakennukseen sopiva. Muutoksilla on parannettu kirkon toiminnallisuutta ja esteettömyyttä, mikä tekee niistä perustellut. Nykyään kirkon ulkoasussa huomiota herättävin muutos on pääsisäänkäynnillä oleva metallinen luiska. Luiska ei kuitenkaan kajoa kirkon alkuperäiseen rakenteeseen, vaan on visuaalisesti helposti erotettavissa siitä. Julkisivujen tärkeimmät piirteet eli ikkunat, lasimaalaukset ja erilaiset ornamentit ovat säilyneet hyvin.

Sisätiloissa suurimmat rakenteelliset muutokset koskevat kellaria ja sakastia. Kellari on muuttunut perusteellisesti, eikä siinä ole enää tunnistettavissa alkuperäisiä piirteitä. Kellarin muutokset johtuvat pitkälti talotekniikan ja käytännön tarpeiden muutoksista. Yläsakasti on suhteellisen pieni tila, ja sen laajentaminen kellariin on parantanut tilojen käytettävyyttä.

Säilyneisyyskaavio

Kirkkosali on säilyttänyt alkuperäiset piirteensä suhteellisen hyvin. Selkein näkyvä muutos on lehterien itäosan porrastuksessa käytetty muovimatto. Salin takaosaan lisätyt aputilat taas on sovitettu materiaaleiltaan kirkon alkuperäiseen tyyliin sopivaksi. Muut muutokset, kuten kuorin laajennus, penkkien muutokset ja lehtereiden puurakenteinen porrastus, ovat toteutettu kokonaisuuteen sopivaksi. Ne perustuvat toiminnallisuuden ja turvallisuuden parantamiseen. Kirkon sisätilojen tärkeät piirteet, kuten kuorin koristemaalaukset, sisätilojen holvit ja koristeelliset väliovet ovat säilyneet hyvin.

Sisätilojen värimaailma on ajan saatossa muuttunut useaan kertaan, eikä vastaa enää joka tilassa alkuperäistä. Peruskorjauksen yhteydessä on kuitenkin palautettu joitain alkuperäisiä värejä ja värimaailma on kokonaisuutena harmoninen.

Selvitystyön aikana ei myöskään ilmennyt, että kirkosta olisi hävitetty merkittäviä rakennusosia tai irtaimistoa, joita nykyään kaivattaisiin. Tehdyt muutokset ovat olleet kokonaisuudessaan käytännön tarpeiden ohjaamia, eivätkä niinkään pinnallista uudistamisen tavoittelua. Ne on toteutettu kirkon alkuperäisiä piirteitä kunnioittaen.

Kirkon säilyessä arkkitehtuurilleen uskollisena, on Forssan keskusta sen ympärillä muuttunut paljonkin. Kirkon valmistumisaikana Kalliomäki oli sen lähiympäristön merkittävin rakennettu alue, ja muilla suunnilla oli peltoa (kuva 103). Kirkon länsi- ja pohjoispuoli on muuttunut pellosta pysäköintialueiksi, kerrostaloiksi ja ostoskeskukseksi (kuva 104). Kirkon alkuvaiheissa sille onkin ehkä saavuttu pääasiassa sen pääsisäänkäynnin puolelta idästä eikä lännestä nykyisen keskustan suunnalta.

Rakennushistoriallisten arvojen rinnalla kirkolla on vahva sosiaalinen ja yhteisöllinen arvo ja on tärkeää, että tilat palvelevat seurakunnan ja lähiseudun asukkaiden tarpeita. Kirkko on historiallisesti ollut kylän yhteisön kokoontumispaikka ja monien juhlien ja elämän käännekohtien tapahtumapaikka. Kirkkoon tehdyt muutokset ovat kokonaisuudessaan edistäneet sen toiminnallisuutta teknologioiden ja ihmisten elämäntyylin muuttuessa. Muutokset kertovat tarinaa historian vaiheista ja ovat myös itsessään tärkeä osa kirkon ja alueen yhteisön historiaa.

Kuva 101: Kirkko kuvattuna luoteesta.

Kuva 102: Kirkon lähiympäristö oli alun perin lähinnä peltoa. (Kuva: Valokuvaamo Hellas 1932).

Kuva 103: Kirkon ympäristöön on noussut useita kerrostaloja ja muita rakennuksia. (Kuva: Forssan museo n.d.).

Lähteet

Forssan seurakunnan arkisto

Alakärppä, R. (1998). *Konservointikertomus*. Forssan seurakunnan arkisto.

Hakala, P. (1979). *Forssan kirkko – kirkon wc ja siivouskomeron piirustukset*. Forssan seurakunnan arkisto.

Huonekalutehdas Korhonen Oy. (n.d). *OTTO-tuolin esite*. Forssan seurakunnan arkisto.

Koskinen, K., Maja, J. (2006). *Forssan kirkko, rakennustyöselostus*. Forssan seurakunnan arkisto.

Kyander, S. (1997a). *Aidan ja portin piirustukset*. Forssan seurakunnan arkisto.

Kyander, S. (1997b). *Forssan kirkko – Sisävärityssuunnitelma*. Forssan seurakunnan arkisto.

Kyander, S. (1997c). *Forssan kirkon muutos ja korjaus*. Forssan seurakunnan arkisto.

Kyander, S. (1997d). *Forssan kirkon perusparannus – Rakennusselostus*. Forssan seurakunnan arkisto.

Kyander, S. (1997e). *Forssan kirkko, työpiirustukset*. Forssan seurakunnan arkisto.

Kyander, S. (1997f). *Lukupulpetin piirustukset*. Forssan seurakunnan arkisto.

Liimatta, P. (1998). *Forssan kirkko, väliseinät, rakennetyypit*. Forssan seurakunnan arkisto.

M&H LVI Suunnittelu Oy. (2015). *Ilmanvaihdon päivityssuunnitelma*. Forssan seurakunnan arkisto.

Mykkänen, Y. (1978). *Forssan kirkko, parven muutos – Rakennusselvitys*. Forssan seurakunnan arkisto.

Mykkänen, Y. (1982). *Kellarin pohjapiirustus*. Forssan seurakunnan arkisto.

Kirjallisuus

Delius, P. (toim.) (2000) *Arkkitehtuurin historia antiikista nykyaikaan* (s. 30–41). Könemann.

Hänninen, H. (2018) Ehströmien elämä ja taide. Teoksessa H. Hänninen (toim.), *Olli ja Bucklan – Olga Gummerus-Ehrström ja Eric O.W. Ehrström* (s. 42–45). Parvs.

Kuorikoski K. (2016) Suomen kirkkojen yleispiirteet ja kirkkotilan tulevaisuus. Teoksessa Linnilä L., Linnilä K., Savikko S. (toim.) *Suomen kauneimmat kirkot.* (s. 417–419). Amanita.

Neuvonen, P. (toim.) (2006). *Kerrostalot 1880–2000 – Arkkitehtuuri, rakennustekniikka ja korjaaminen.* (s. 30–43). Rakennustieto.

Uusi-Harkimo, L. (1988) *Kirkko tehdaskylässä 70 vuotta.* (s. 87–88). Forssan seurakunta.

Internet-lähteet

Forssan historia. (n.d.). *1850-luku*. Haettu 28.10.2025. https://historia.forssa.fi/historia/vuosisadat/1800-luku/1850/

Forssan kaupunki. (1993a). *Forssan yleiskaavakartta*. Haettu 7.7.2025. https://www.forssa.fi/client/forssa/userfiles/kaav-yleiskaavakartta.pdf

Forssan kaupunki. (1993b). *Yleiskaavamääräykset*. Haettu 7.7.2025. https://www.forssa.fi/client/forssa/userfiles/kaav-yleiskaavamaar.pdf

Forssan kaupunki. (2012). *Forssan asemakaavakartta, keskusta VI C*. Haettu 8.7.2025. https://kartta.forssa.fi/liitteet/forssa_kaavat/L04%20%20KESKUSTA%20%20VI%20C.pdf

Forssan kaupunki. (2014). *Kaupunkipuisto teemaosayleiskaavakartta*. Haettu 26.10.2025 https://www.forssa.fi/client/forssa/userfiles/kaav-kaupunkipuisto-teemaosayleiskaavakartta.pdf

Forssan kaupunki. (n.d.). *Teollisuusyhdyskunnan työväen asuinalueet – Kalliomäki*. Haettu 26.10.2025 https://www.forssa.fi/asuminen-ja-ymparisto/tekniset-palvelut/kadut-ja-puistot/forssan-keskusta-kaupunkikavely/8-teollisuusyhdyskunnan-tyovaen-asuinalueet-k/

Forssan museo. (n.d.). *Forssan kirkko*. [Video]. Haettu 28.10.2025 https://www.youtube.com/watch?v=6JDWyXy4CDw

Hämeen liitto. (2019a). *Maakuntakaava 2040*. Haettu 7.7.2025. https://hameenliitto.fi/content/uploads/2021/10/Maakuntakaava_2040_kartta_lainvoimainen.pdf

Hämeen liitto. (2019b). *Kanta-hämeen maakuntakava, kaavaselostus*. Haettu 8.7.2025. https://hameenliitto.fi/content/uploads/2020/05/mk2040_kaavaselostus_voimassa_nettiin-1.pdf

Kirkkolaki 14.4.2023/652. Haettu 15.12.2025. https://www.finlex.fi/fi/lainsaadanto/2023/652

Perinnemestarit. (2018). *Kansallisromantiikka ja jugend 1880–1920*. Haettu 17.12.2025. https://perinnemestari.fi/kunnostaminen/historia-tyyli/kansallisromantiikka-ja-jugend-1880%E2%80%931920

Sahlberg, M. (toim). (2010). *Talon tarinat – Rakennushistorian selvitysopas*. Museovirasto. Haettu 16.12.2025. https://museovirasto-craft-assets-production.s3.eu-north-1.amazonaws.com/Arkisto-ja-kokoelmapalvelut/Julkaisut/talon-tarinat-opas.pdf

Yle Häme. (2010). *Forssan kirkon ehtoollispöytä uuteen kuosiin*. Haettu 15.12.2025. https://yle.fi/a/3-5508866

Ympäristöministeriö. (n.d.). *Kansalliset kaupunkipuistot*. Haettu 15.7.2025. https://ym.fi/kansalliset-kaupunkipuistot

Kuva 104: Kuori kuvattuna lehtereiltä.

Forssan kirkon rakennushistoriaselvitys

Joona Saarela ja Riina Harjuniemi 2025

